

Tanzîmat'tan Cumhuriyet'e Klâsik Edebiyat Çalışmaları (1839-1922)

M. Kayahan ÖZGÜL*

EDEBİYATI BÖLEBİLECEĞİNE, devrelere ayırabileceğine inanılan özel gün ve tarihlere tereddütle bakmak gerekir. Tanzîmat Fermanı'nın bir dönüm noktası olduğunu söyleyebilmenin ön şartı, 3 Kasım 1839 günü ile 4 Kasım arasındaki edebî farkı ortaya koyabilmektir. Aynı şart, 23 Nisan ile takip eden günler için de geçerlidir. Yine de pratikte böyle bir ayırımın sağladığı çalışma kolaylığı inkâr edilemez. Nitekim okuyacağınız bibliyografyada, bir yandan 1838 ve öncesinde, 1923 ve sonrasında basılmış çalışmaların ilâve edilmemesinden ileri gelen eksiklenmeler, diğer yandan da yalnızca 83 yılın değerlendirilecek olmasından doğan bir rahatlama fark edilecektir.

Böyle bir bibliyografya çalışmasından, çok daha fazlasını beklemekte olanlar haklıdır. Onlara cevap olsun diye hazırladığım pek çok mazeretin içinden başlıcası, bu çalışmayı yapmak üzere "seçilmiş" en doğru kişi olmadığım, müktesebatımın ve ilgimin, yerimin ve yenimin darlığıdır. Sonra, kısıtlı ve yoğun bir zaman aralığında araştırmak zorunda kaldığımı, matbuatın saltanatında geçen bir devrenin bütün periyodiklerini bu gözle taramanın müşkilâtını hatırlatmam gerek. Mevlüt Erdem'in sadece dergileri tarayarak hazırladığı yüksek lisans çalışması, Mehmet Kahraman'ın 1930-1940 arasında yaşanan on yılın dîvan edebiyatı tartışmalarından çıkardığı doktora tezi yahut Erdoğan Erbay'ın bin bir zahmetle hazırlandığı âşikâr doktora tezi dikkate alındığında, bu tarz çalışmaların daha kısa devreler için dahi sanılandan zorlu ve hacimli olabileceği anlaşılacaktır. Üstelik bibliyografyasını Osmanlı coğrafyasına hapsedmekten, bencileyin bir yol izleyip Türkolojinin kol gezdiği yaban ellerine uzanmak isteyenler için, malzeme bulmak ve değerlendirmek daha da zahmetlidir. Ana kaynakların dahi tamamına ulaşamaz; hele Rus ve Uzakdoğulu Türkolog-

* Yard. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fak.

ların çalışmalarından handiyse tamamen bîhaber kalmak tehlikesi vardır. Yine de bir yerlerden başlamak ve Hâmid'in mısraıyla oynayarak "Bugün ben yazdım, elbette yazar ahfâd eksiksiz" diye teselli bulmak gerektiğine inandım.

I. Tezkireler ve Biyografiler

Sâlim ve Safâyî tezkireleri, "bin yüz otuzbeş tarihlerinde resîde-i hüsn-i hitâm ederek hatm-i kelâm eylemiş" olduklarından, o tarihten itibaren "asr-ı maârif-hasr-ı cenâb-ı şehriyârîye gelinceye değin" yetişmiş şairler için de "tezkire gûne bir eser tertibi bâzı ashâb-ı kemâl tarafından" Fatin'e "emr ü ilhah buyurulmuş", o da *Hâtîmeti'l-eş'âr*'ı hazırlamaya başlamıştır.¹ Fatin, bir yandan eski şairlerin biyografilerini araştırırken diğer yandan da çağdaşı şairlere mektup yazarak biyografilerini ve seçme şiirlerini ister. Bu yolla yıllar yılı topladığı malzeme nihayet tamamlandığında, tezkiresini neşreder: *Tezkire-i Hâtîmeti'l-eş'âr*, İstanbul: İstihkâm Alayları Litografya Destgâhı, 1271, 459 s.²

Tezkire Batılı şarkiyatçılar arasında ilgiyle karşılanırken³ özellikle çağdaşı olan şairlerin bir kısmı tarafından hoşnutsuzlukla anılır.⁴ Oysa *Tezkire-i Fatin*,

1 Bu cümleden da anlaşılacağı gibi Fatin, Sâlim ve Safâyî tezkirelerinden sonra Belîğ, Safvet, Râmiz, Esrar Dede gibi pekçok ismin de aynı yolda hazırlanmış çalışmaları olduğundan habersizdir.

2 Neşir ilânı: *Cerîde-i Havâdis*, 14 Cemâziyelâhir 1271, sy. 730. Tezkirenin müsveddesi, Viyana'daki Kaiserlich Königlich Hofbibliothek'te, Arapça-Farsça-Türkçe yazmalar arasında 1243 numarayla kayıtlıdır.

3 Schlechta-Wssehrd (*Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Class der Wiener Academie*, 1855, c. XX, sy. 3) ve A. D. Mordtmann (*Augsburger Allgemeine Zeitung*, 2 Nisan 1855, sy. 92) tarafından Batı'nın ilim âlemine tanıtılır.

4 Şairlerin büyük ekseriyeti, Fatin'in tezkire hazırlamasını "aksâ-yı emel addettiği" terfi hevesine bağlar ve aldığı "rütbe-i râbia"yı hoş görmezler. Bazıları, tezkireye dahil edilmeyişlerini adâvet sebebi veya neticesi sayarlar ki, bunların bir kısmı da doğrudur. Meselâ, Ömer Lûtfî-zâde Azmi Bey, tezkireci olmak emeliyle ricâl-i devlete dalkavukluk ettiği için, Fatin'in hoşlanmadığı isimlerdendir. Hüseyin Paşa-zâde Süleyman Bey hakkında koca bir "ebânet-nâme" yazan Fatin, onu da tezkiresine almayacaktır. Tezkireci ile bu iki şairin karşılıklı söylediği hicviyeleri için bkz. *Mecmûa*, Millet Ktbh., A. Emiri., Mnz. 558, v. 18a-21b. Manastırlı Salih Nâilî Efendi ise, "ilm-i hatta behresi ve haylice eş'ân" olduğu dışında hiçbir malûmatın verilmemiş biyografisine öfkelenip "ebânet-nâme"ye ağır bir takriz yazar (*Mecmûa*, İÜ Ktbh., İbnülemin, TY. 2801, v. 96b) ve aynı ağırlıkta üç kıt'a ile cevabını alır (ayrıca bkz. *Manastırlı Nâilî Divânı*, İÜ Ktbh., TY. 9851, s. 20b). Bayburdlu Zihni, tezkirede kendisi hakkında "voyvodagân ve mütesellim kâtibi" dendiğini görünce, "*Der-Hakk-ı Fatin Efendi İzz-i Şuarâ-yı İslâmbol*"u yazar (*Sergüzeşt-nâme-i Zihni*, Milli Ktbh., Yz. A. 1878, v. 34a-35a). Bütün bu saldırılara karşı, Fatin'in topluca mukabelesi bir kıt'a olur (*Divan*, İstanbul: İzzet Efendi Matb., 1288, s. 56):

Yoğiken kudreti nik ü bedî tefrika Fatin
Şuarâ hakkına bir tezkire tenmik etmiş
Cühelâ zümresini medh ü senâ etti diye
Bazı memdûhu verip hak onu tasdik etmiş

çok geniş bir zaman dilimine dağılmış 683 şairi mümkün olduğunca tanıtarak⁵ mevcut bütün tezkirelerden daha hacimli ve kapsamlı olduğunu göstermektedir. Râmiz'in tezkiresinde olması gereken 70 şair ilâve edilmiştir. Pek çok madde, Safâî ve Râmiz'den daha doğru ve teferruatlıdır. Tezkirelerde genellikle şairin ölüm tarihi verilirken ilk defa Fatin'le birlikte doğum tarihlerini vermek usulü gelmiş; 683 şairden sadece onbeşinin doğum tarihi verilememiştir. Mukaddemesinde de ifade olunduğu gibi, “şair geçinen birtakım herze-tırazların dahi bâzı güftâr-ı zıhk-âsârını sebt ü kayd” ederek yahut hayatı boyunca sadece birkaç şiir karalamışlara dahi “tabîat-i şîriyyeye mazhar bir zât-ı sâhib-eser ise de şiir ile müştehir değildir” diye kucak açarak⁶ gelenekli tezkirelerin münakkid seçiciliğinden uzak, tarafsız bir yol izlemesi de *Hâtimetü'l-eş'âr*'in önemli özelliklerindedir.⁷

Fatin, tezkiresi henüz basılmakta iken hatalarını fark edip düzelterek eksiklerini tamamlamayı sürdürmek suretiyle çalışmasının tekmi olmadığını göstermiştir. Nitekim tezkirenin basımının üzerinden çok bir zaman geçmeden, gazeteye verdiği bir ilân⁸ da yeni basıma hazırlandığını gösteriyor. İlânda, varlığından haberdar olunmayan şairlerin biyografileri, tezkirede yer alanların bilgi değişiklikleri, ekleme ve düzeltmeleri, örnek metinlerinin yenilenmeleri gibi hususlarda yardım beklenmektedir. Kitabın ilâveli ve tashihli yeni baskısı için atılan bu adım, bir netice vermez. Yedi yıl sonra, İbrahim Şinasi Efendi bir yazı kaleme alarak⁹ tezkirenin yeniden basımını üstlendiğini ve dâhil olmak isteyen şairlerin biyografi ve seçme şiirlerini gazete idarehanesine ulaştırmaları gerektiğini bildirir. Yine aynı yazıdan, tezkirenin eski hâliyle basılmayacağı ve bazı değişikliklerin yapılacağı da öğrenilir:

Evvelâ taraf-ı hakîrânemden mebâhis-i edebiyeye dair havâşî-i münâsebe ile tezkirenin tevşîhi, sâniyen tercüme-i hâllerde bâzı zevâtın mahiyeti, hâiz ol-

5 *Hâtimetü'l-eş'âr*'da, daha önce hiçbir tezkirede görülmemiş bir format kullanılır ve evvelâ bir şiir verilip sonra da o şiirin sahibi olan şairin biyografisi aktarılır. Metnin bu yerleştiriliş düzeninden haberdar olmayanlar, biyografiden sonra gelen şiiri şaire ait zannedip hata işlerler. Meselâ Mübeccel Kızıltan'ın “Dîvân Edebiyatı Özelliklerine Uyarak Şiir Yazan Kadın Şairler” (*Sombahar Dergisi*, Ocak-Nisan 1994, sy. 21-22,) yazısında, Mustafa Safvet Efendi'nin gazelinin Safvet Hanım'a ait olarak gösterilmesinin (s. 121) sebebi budur.

6 Oysa İbnülemin, bu isimleri *Son Asır Türk Şairleri*'ne almayacak; sebebini de *Tezkire-i Fatin'de münderic ve tezkirenin hîn-i tab'ında berhayât olan şairlerden bir kısmının tercüme-i hâlini ikmâl ve bir kısmını ihmâl eyledim. İhmâl ettiğim zâtların ekserini hâlen ve kâlen hâiz-i ehemmiyyet görmedim. Bazılarının da bütün âsârı birkaç nazımdan ibaret olduğu için -şahısların kıymet ve ehemmiyeti ile beraber- tercüme-i hâllerini bu esere yazmağı nâ-bemahal addeddim.*

cümleleriyle açıklayacaktır.

7 Tezkire hakkında bkz. Ömer Çiftçi, “Fatin'in Hâtimetü'l-Eş'âr'ı”, Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

8 *Cerîde-i Havâdis*, 8 Muharrem 1273, sy. 802.

9 *Tasvîr-i Efkâr*, 27 Rebîulâhir 1280, sy. 135.

dukları nüfuz ve mertebe-i resmîyeleri nisbetinde i'zâm olunmak gibi müsteâr olan rüşvet-i kelâmiyye-i şâirâne makûlesinin külliyyen tenkîhi, sâlisen sehvi-yât-ı lâfziyye vü mâneviyyenin tashîhi, hâmisen herbir şairin mikdâr-ı eş'ârı ve ulûm u fûnûn u sanâyi'de mahâret ü âsârı ve umûma ait hizmet-i mucîbetü'l-ifitihârı her ne ise asıl onların mümkün mertebe beyân u tavzîhi mültezemdîr.

Bu değişikliklerden sonra, tezkirenin âdetâ modern bir şairler kütüğüne dönüştürülmesinin amaçlandığı anlaşılıyor.

Şinasi'nin projesinin gerçekleştiğine dair herhangi bir emare bulunmayınca, bunun da Fatin'in tezkiresini yeniden bastırma teşebbüsü gibi başlamadan sona eren bir heves olduğu zannedilir. Ne zaman ki, Ö. Faruk Akün Şinasi'nin gerekli düzeltmeleri yaptığı tezkire baskısının ilk 52 sahifelik kısmını bulur; kitabın daha evvel değil, matbaa aşamasında sekteye uğradığı böylece anlaşılır. Akün'ün incelemesine¹⁰ göre, Şinasi gazete yazısında söz verdiği şartları yerine getirmiş; lâkin kitabı sonuna kadar neşretmeyi başaramamıştır.

İnegöl Nâibi'nin babası olan Hacı Tevfik Efendi adında bir meraklının *Mecmûatü't-terâcim* adlı tezkire denemesinin mevcudiyetinden, Ağâh S. Levend'in araştırmaları sonucunda fark edilen yazma sayesinde haberdar oluruz (İÜ Ktbh., TY. 192, 140 v.). Tezkirede, h. 1000 tarihinden 1276'ya kadar geçen geniş zaman diliminde yaşamış 542 şairin biyografileri alfabe sırası gözetilmeden sıralanmıştır. Aralarda birkaç Arap ve Acem şairine ve İncili Çavuş gibi edebiyatla münasebeti olmayan isimlere de tesadüf edilmesi, tezkirenin görüldüğünden daha geniş bir alana açılmak hevesini taşıdığını bildiriyor.¹¹

Ali Süâvi, 1869'da Paris'te kendi elyazısından litografik baskısını yaparak *Ulûm Gazetesi*'nin neşrine başladığında, onun eki olarak bir de ansiklopedi vermeyi düşünür. Gazete (yoksa "dergi" mi demeli?) 21. sayısından itibaren matbaa hurûfâtı ile çıkmaya başlayınca, nihayet bu projesini hayata geçirme imkânı da bulur. *Kamûsü'l-ulûm ve'l-maârif* adını verdiği ve Osmanlı'nın ilk alfabetik ansiklopedi teşebbüsü¹² olan bu çalışma, 21.-25. sayıların eki olarak an-

10 "Şinâsi'nin Bugüne Kadar Ele Geçmeyen Fatin Tezkiresi Baskısı", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1961, c. XI, s. 67-98; "Şinâsi'nin Fatin Tezkiresi Baskısında Yeni Biyografik Bilgiler", *Türkiyat Mecmûası*, 1965, c. XIV, s. 277-336.

11 Tezkire hakkında bir doktora tezi hazırlanmıştır: Ruhsar Zübeyiroğlu, "Mehmed Tevfik Efendi, Mecmûatü't-terâcim", İstanbul Üniversitesi, TY. 1989, 369 s. Ayrıca bkz. Azmi Bilgin, "Mehmed Tevfik Efendi'nin Mecmûatü't-terâcim'inin Edebiyat Tarihimizdeki Önemi", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, Güz 2004, sy. 17, s. 83-88.

12 Ali Süâvi'nin bu projesinde model aldığı eser, Şeyh Muhammed A'lâ bin Ali et-Tehânevî'nin *Kitâbü Keşşâfî Istîlâhâtî'l-fünûn*'udur. 1862'de Kalkûta'daki The Asiatic Society of Bengal'in "Bibliotheca Indica" serisi içinde ve *A Dictionary of the Technical Terms Used in the Sciences of the Musalmans* adıyla, ama orijinal dilinde yayımlanan eseri Süâvi de görmüş olmalı. Önce, *Ulûm*'un 4. sayısından 10. sayısına kadar kapak içinde ısrarla bastığı bir ilânla *Keşşâfî* "her kim ticareti kendinin olmak üzere Türkçe tercüme olarak tab' u neşretmeyi taahhüd ederse", kendisinin de "Türkçeye tercümesini taahhüd" ettiğini söyleyen Ali Süâvi, bu hayâli gerçekleşemeyince, benzer biçimde, telif bir ansiklopedi hazırlamaya yönelir.

cak 16 sahîfelik beş fasikül yayımlanabilir. Kamusta şahıslar, eserler, olaylar, terimler yer alacak; atlanan maddeler olursa, onlar için de bir zeyl hazırlanacaktır.¹³ 1870'te çıkan Alman-Fransız Harbi, *Ulûm*'un yayımlanmasını imkânsız hâle getirince, ansiklopedi de sürdürülemedi ve "Atabek" maddesinde yarım kalmıştır.

Aynı yolda bir sonraki teşebbüs çok da gecikmeden gelecek ve talihi yâr olduğundan yarıda kalmaksızın yedi cilt hâlinde yayımlanacaktır. Bu ansiklopedi, Yağlıkçı-zâde Ahmed Rif'at'in *Lûgat-i Târihiyye ve Coğrafîyye*'sidir (7 cilt, Mahmud Bey Matb., 1299-1300, 351+314+360+266+288+288+262 s.). Başlığı altındaki "Vukuât-ı meşhûre vü garîbenin keyfiyyât-ı mühimmesini ve birer sûretle kesb-i iştihâr eden zevât ve akvâm u büldânın ahvâl-i târihiyyesini ve müellefât ü muharrerât ile âsâr-ı sâirenin ashâb u mevâki' u ezmânını câmi'dir" açıklaması, ansiklopedinin ilgi alanı hakkında da bir fikir verir. Kolayca tahmin olunacağı gibi, böylesine geniş bir alanı kapsayan bir çalışmada, ele alınan maddelerin teferruatlı bilgi içermeleri mümkün değildir. Yine de hiç umulmadık şahısların biyografilerine tesadüf edilebilen ilginç bir teşebbüs olarak anılmağa değerdir.

Bu cins ansiklopedik çalışmaların en önemlilerinden biri de Emrullah Efendi'ye aittir. Emrullah Efendi, muhtemelen *İkdam*'da "Ansiklopedi Yahut Muhîtü'l-maârif" başlıklı seri makaleler yazdığı 1314'ten itibaren bir ansiklopedi üzerinde çalışmakta ise de yayımlaması ancak Meclis-i Maârif Âzâsı olduğu 1318 yılında mümkün olabilmiştir: *Muhîtü'l-maârif*, c. I, İstanbul: İkdam Matb., 1318, 639 s. Ansiklopedi, adının altındaki "Ulûm u edebiyatı, fûnûn u sanâyî câmi', bilcümle istilâhât ile esmâ-i hâssayı hâvî külliyyât-ı ilmiyye vü edebîyyedir" açıklamasıyla kapsamını ortaya koymaktadır. Bu ilk cilt, "Asur Nazi Hapal" maddesine kadar gelebilmekte ve çalışmanın ebadı hakkında da bir fikir vermektedir. Beklenen olur ve tek kişinin altından kalkamayacağı kadar hacimli olan ansiklopedinin sonraki ciltleri yayımlanamaz.

II. Meşrutiyet'ten sonra, Emrullah Efendi Maarif Nazırı olunca, projesine yeniden hayatiyet kazandırmağa çalışır. Bayezîd Kütüphanesi'nde, "Velîahd-i Saltanat Yûsuf İzzeddin Efendi Hazretlerinin taht-ı himâyelerinde" bir toplantı düzenleyip devrin meşhur âlimlerini davet ederek Yeni Muhîtü'l-maârif Cemiyeti'nin kurulmasını sağlar.¹⁴ Cemiyet, *Yeni Muhîtü'l-maârif*'i neşretmek üzere, 132 kişilik "hey'et-i ilmiyye"sinden alanlarına göre, 9 çalışma kolu oluşturur. Emrullah Efendi, faaliyetlerinden meraklısını haberdar etmek üzere, *Yeni Muhîtü'l-maârif Gazetes*'nin neşrine başlar ve 14 Nisan 1327'den itibaren ayda iki kere yayımlamak sûretiyle 7 sayı çıkarır. Ansiklopedinin programı da gazetenin ikinci sayısında yer alır. Her yıl iki cildi yayımlanarak 30 ciltte tamamlanması

¹³ *Muhbir*, sy. 24, s. 1383.

¹⁴ Ahmed Rasim, "Muhîtü'l-maârif-Ansiklopedi", *Sabah*, 24 Kânûn-ı sâni 1326, sy. 7678.

planlanan ansiklopedinin ilk cildi 1912 yılına doğru basılır: *Yeni Muhîtü'l-ma-ârif*, c. I, İstanbul: Hürriyet Matb., 1330, 752 s. “Asuriyye” maddesiyle biten bu ilk cildi başka ciltler takip etmez; bunda, Balkan Harbi'nin çıkması kadar, “böyle bir emr-i azîm ne bir kişinin ve ne bir kesenin kârı” olabilir¹⁵ fikrinin yaygınlık kazanmasının da payı vardır.¹⁶

“Çopur” nâmıyla anılan Mehmed Tevfik, yeniyetmeliğinden beri, meşhur ediblerin eserlerini toplamıştır. Bunlardan mensur olanları, Mustafa Refik Bey'in *Letâif-i İnşâ'sına* üç cilt hâlinde eklemiştir; manzum olanlarını ise, sahipleriyle birlikte tanıtmaya karar vermiştir. Böylece, bir tezkire-i şuarâ tertibine niyetlenen Tevfik, çalışmasının adını *Kafile-i Şuarâ* koyar. Bu tezkirenin bir dönem sınırlaması olmayacak; lâkin bilhassa son devirden şairlerin eklenmesiyle zenginleşip özelleşecektir.¹⁷ Tezkire şair sultan ve şehzâdelerden “د” harfinde Mostarlı Derviş'e kadar 264 şairin biyografilerini ve örnek şiirlerini içerir. Sadece on cüzü yayımlanabilmiştir: *Kafile-i Şuarâ*, Cüz 1-5, İstanbul: Zartanyan Matb., 1290; Cüz 6-10, İstanbul: Kırkanbar Matb., 1292, 208 s.

Bilhassa *Evrâk-ı Perîşan*'dan sonra yazılan ve biyografılığın yeni dikkatlerini taşıyan isimler arasında Ebuzyiâ Tevfik'in özel bir yeri vardır. Ebuzyiâ, 17'si müstakil kitap olmak üzere pek çok biyografi kaleme almıştır; bir kısmının da basımına tâbi' olarak destek vermiştir. Onun biyografi anlayışı şu cümlelerinden çıkarılabilir:¹⁸

Bizim bildiğimize kalırsa -ki pekçok emsâliyle müberhendir- bir adam, zamanında pek büyük bir asker, bî-hemtâ bir amiral, bî-müdânî bir siyasî olur; kılıcıyla, dehasıyla, kalemiyle memleketine, milletine büyük büyük hizmetler ifâ eder; ilelebed unutulmaz, şükr ü sitayişle yâda şâyeste âsar-ı fetânet ü dirâyet gösterir. Bununla beraber, birtakım agrâz-ı nefsanîyye ile de meftûr olabilir. Çünkü zalûm ve cehûl sıfatları evsâf-ı beşerdendir.

Gelenekli biyografi yazarları için, “ölmüşü hayırla yâd etmek” ilkesi geçerliliğini korurken Ebuzyiâ, olumsuz özelliklerin de biyografide bulunmasının gereğini savunur. Bu sebeple, onun kaleme aldığı biyografiler, döneminin ilerisindedir. Bu 17 biyografiden sadece 3'ü, Nef'î, Sürûrî ve Nâmık Kemâl'e dair olanlar Türk ediblerle ilgilidir. Şair Nef'î'nin (Kostantiniye: Matbaa-i Ebuzyiâ, 1305, 303 s.; 2. bs., Kostantiniye: Matbaa-i Ebuzyiâ, 1311, 303 s.) baş tarafında, Recaizâde Ekrem'e yazılmış mektuptan anlaşılır ki, şair hakkında böyle bir biyografiyi yazmayı önce Nâmık Kemâl düşünmüş, sonra da görev Ekrem'e kalmıştır; lâ-

15 Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340, s. 341.

16 Çok sonra, 1940'ta neşredilmeye başlanan *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'nin de diğer adı *Muhîtü'l-maârifü'l-İslâmiyyetü't-Türkiyye*'dir. O da “Türk-İslâm mütehasıs âlimlerinden mürekkep bir heyet tarafından” neşredilmekte; o da meramını “Esas Programımız” başlığı altında anlatmaktadır ve ne acı ki, o da aşağı-yukarı aynı yerde, yarım kalacaktır.

17 Tevfik'in *Kafile-i Şuarâ* hakkındaki bir mektubu için bkz. *Sadakat*, 24 Nisan 1291, sy. 11.

18 “Reşid Paşa Hakkında”, *Mecmûa-i Ebuzyiâ*, 18 Zilkâde 1329, Cüz 120, s. 99.

kin ilkinin “adem-i incâzı”, ikincisinin de “nâ-becâ ihtirâzı” sebebiyle, neticede bu tercüme-i hâli Ebuzziyâ yazmak zorunda kalmıştır. Şairi açıklamak için şiirlerine müracaat edişi, *Târih-i Naîmâ* gibi doğru kaynakları kullanışı, *Sihâm-ı Kazâ*'daki bütün şiirlerin hiciv sayılamayacağı ve aralarında sanat değeri taşıyanların bulunduğu iddiası gibi pek çok nokta, bu kitapçığı önemli kılmaktadır.

Ebuzziyâ, *Sürûrî-i Müverrih*'te (Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1305, 54 s.) de benzer bir yol takip eder. Muhtemeldir ki, her iki kitapçığın beraber düşünülüp beraber yayımlanmasında temel sebep, her iki şairin de mizaha olan düşkünlükleridir. Nitekim Sürûrî'den bahsedilirken onun tarih düşürmekteki ustalığından ziyade, “sırf mudhikattan ibaret” olan hezlleri üzerinde durulur ve uzun uzadıya hicv-hezl farkı, Nef'î-Sürûrî mukayesesi yapılır. Buna rağmen, şairin “Hevâyî” mahlâsıyla yazdığı “hevâiyât”ı hatırlanmaz; aynı şekilde, bir dîvânı olduğu da handiye unutulmuş gibidir. Bunun sebebinin, daha önce Ahmed Cevdet Paşa tarafından yayımlanan *Sürûrî Mecmûası*'ndan (1291) başka bir kaynak tanımamak olduğu düşünülebilir.

Recâi-zâde M. Ekrem, Mekteb-i Mülkiyye'de okuttuğu edebiyat derslerinde öğrencisine teorik bilgiyi *Tâlîm-i Edebiyyat* üzerinden aktarırken uygulamalar ve edebiyat tarihi bilgisi için sınıfta kullanılacak kaynak bulmakta güçlük çeker. Klâsik devir şairlerinden öğrencilerinin bilmesi gerektiğini düşündüğü isimler hakkındaki notlarını kullanarak *Kudemâdan Birkaç Şair* (Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1305, 60 s.) kitapçığını oluşturur. Kitapta yer alan sekiz şair; Sinan Paşa, Fuzûlî, Ebussuud, Bâkî, Nef'î, Nâbî, Nedim,¹⁹ Çelebi-zâde Âsim, Şeyh Galib, Pertev ve Sâmi Paşalardır.²⁰ Öncesinde başka isimler tanıtmış olmasına rağmen, Ekrem'e göre ilk gerçek Osmanlı şairi Bâkî'dir.

(...) şiir bir semiz Karaman koyunu imiş. Bâkî'ye kadar mütekaddimîn-i şuarâ bu semiz, bu yağlı koyundan birer ehemmiyetli parçayı yakalayıp hora geçirmiş. Bâkî'den sonra gelen birkaç kişi de koyunun kuyruğuyla geçinmişler. Daha sonra gelenlere işkembeden başka birşey kalmamış

rivayetine²¹ Ekrem de katılmaktadır.

Nâci'nin *Mecmûa-i Muallim*'i gerçek bir edebiyat muallimi gibidir; pek çok şeyin yanında, epeyce bir biyografi de neşredilerek İslâm medeniyet dairesinin önemli isimleri tanıtılmağa çalışılır. Bunların 32'si de Osmanlı şairlerinin hayatları ve seçme mısralarından, beyitlerinden oluşan yazılardır. Hepsini toplu 58 sayı çıkmış (30 Eylül 1304-3 Teşrîn-i sâni 1305) bir dergide 32 şair biyografisinin neşri, bu yolda özel bir dikkat taşımakla mümkün olabilir. Muallim Nâci, bu biyografilerin büyük kısmını “Nümûne-i İntihab” başlığı altında neşreder ki, bu

19 Ekrem'in Nedim hakkındaki fikirleri için ayrıca bkz. *Nihâl Mecmûası*, 1303, Cüz 4, s. 97-104.

20 İsmail Parlatur ise, kitapta “Fehim'e ayrı bir değer” verildiğini yazar (*Recâi-zade Mahmut Ekrem, Hayatı-Eserleri-Sanatı*, Ankara: AÜ DTCF Yay., 1983, s. 84).

21 Recâi-zâde Ekrem, *Pejmürde*, İstanbul: Âlem Matb., 1311, s. 98.

da asıl maksadın şairlerin hayatlarını tanıtmak değil, seçme şiirlerini yayımlamak olduğunu gösterir. Daha ilginç, o sıralarda Mekteb-i Sultanî'de "Edebiyât-ı Türkiyye" dersi veren Nâci'nin bu metinleri öğrencileri için hazırlamış olmasıdır. Muallim, ya "derslerini uzun kâğıtlara yazar, sınıfta (...) yazdırır, matbaada mürettiplere dizdirir"²² ya da dergisinde yayımladıklarını dersine taşır. Böylece, bir yandan öğrencilerin dergisini okuyarak "tarafdârânı" arasına dâhil olmaları için uygun bir tanışma zemini açar, diğer yandan da *Mecmûa-i Muallim*'in okullarda yardımcı ders kitabı gibi kullanılmasını sağlayarak satışını artırır.²³ Nâci, dergide hayatını ve şiirlerini tanıttığı şairlerden yedisine henüz yayımlanmamış altı şair daha eklenerek bir risâle oluşturur: *Osmanlı Şairleri*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1307, 110 s. Yazarı bu kitapçığa "1. defter" dediğine göre, muhtemelen dergideki diğer şair biyografileri de takip eden defterleri oluşturacaktır; lâkin, arkası gelmez. Sonraları, kitabın yeni harflerle basılmasını sağlayan Prof. Dr. Cemâl Kurnaz,²⁴ bu eksikliği tamamlayarak artakalan biyografileri de ilâve eder ve böylece, anılan şair sayısını 38'e çıkarır (*Osmanlı Şairleri*, Ankara: KTB Yay., 1986, 343 s.; 5. bs., Ankara: MEB Yay., 2004, 379 s.).

Osmanlı Şairleri, tezkirecilik geleneğini pek de aşabilmiş bir çalışma değildir. Şairlerin biyografileri hakkında neredeyse hiçbir bilgi verilmezken ilginç anekdotlar ve nükteler ile şirinleştirilmiş bir okuma kitabı gibidir. Gerçi, Fasih Dede'den bahsederken onun doğum ve ölüm tarihlerinin bulunmayışına dertlenip "Kitaplarımızda böyle noksanlar görüldükçe teessüf etmemek elden gelmiyor. Hâlbuki lüzumsuz tafsilâttan geçilmiyor" diye söylenir ve örnek olarak *Tezkire-i Sâlim*'de Dede hakkında yazılan "haşv-i müfsid kabîlinden" hikâyeyi gösterir.²⁵ Oysa aynı maraz bütün tezkireciler gibi, kendinde de vardır da farkında değildir. Söz gelimi, Yenişehirli Avni Bey'le tanışıp görüşmüş, dostluk kurup mektuplaşmış olmasına rağmen onun hayatı hakkında hiçbir malûmata sahip değildir ve yazdıkları da handiyse tamamen hatıralardan ibarettir.²⁶ Kendisi farklı dikkatler, titizlikler taşımazken geçmişteki tezkire sahiplerinden şikâyet etmek ilk ağızda garip görünse bile, Nâci'nin bu tavrı biyografik eksikleri umursamaya başlayan bir nesli haber verdiği için önemlidir.

Nâci, ertesini yıl *Esâmî*'yi (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1308, 431 s.) yayımlar. Bu defa, çerçeve genişlemiş ve İslâm coğrafyasının yetiştirdiği 850 meşhur ismin kısa biyografileri hazırlanmıştır. Bunların sadece 69'u Türk şairidir. Ne-

22 *Düşünce (nüsha-i mahsûsa)*, İstanbul: Evkaf Matbası, 1334, s. 139-140.

23 Nâci'nin "(...) mekâtib-i âliyyede tedrîsiyle müştâgl oldukları edebiyat derslerinin istifadesini bir kat daha neşr ü tâim etmek maksad-ı âli-himmetânesiyle" bu dergiyi çıkardığı zaten herkesin malûmudur (*Saadet*, 30 Eylül 1304, sy. 843).

24 Cemâl Kurnaz, "Muallim Naci'nin Osmanlı Şairleri Adlı Eseri", *Türk Kültürü Dergisi*, Kasım 1984, sy. 259.

25 *Mecmûa-i Muallim*, 24 Şubat 1305, sy. 22, s. 86.

26 *Mecmûa-i Muallim*, 6 Kânûn-ı sâni 1305, sy. 15, s. 57-59.

câtî, Fuzûlî, Nedim gibi *Osmanlı Şairleri'*nde yer verilemeyen isimlerin alınmasına dikkat edilmiş gibidir. Biyografiler çok daha kısadır; anekdot ve hatıralardan nispeten temizlenmiş, antolojik özellikleri asgarîye indirilmiştir. Cemâl Kurnaz, *Osmanlı Şairleri'*ni basıma hazırlarken isabetli bir kararla *Esâmî*'deki Türk şairlerini de eklemiştir; mükerrer olan maddeleri birleştirip eksiklerini tamamlamıştır.

Şemseddin Sâmî'nin kaleminden çıkmış olması kuvvetle muhtemel bir yazıda,²⁷ Bouillet'nin *Dictionnaire universel d'histoire et de géographie*'sinin Türkçeye tercüme edilmesinin gereğinden söz açılır. Bir zaman sonra, 1306'da Sâmî Bey'in *Kamûsü'l-a'lâm* adlı bir tarih ve coğrafya lügati hazırlamaya başladığını öğrenenler, Bouillet hakkındaki sözlerini hatırlamış olmalıdır. *Kamûsü'l-a'lâm*, "kâffe-i esmâ-i hâssayı câmi'" bir ansiklopedi olarak tasarlanmıştır. Kitabın basımını üstlenen Mihran Efendi'nin müstakillen bastıracağı bibliyografyasına göre, ansiklopedinin "elsine-i selâse"den 84, Batı dillerinden de 7 kaynağı vardır.²⁸ Gerçekte ise, Bouillet'nin sözlüğü, *Kamûsü'l-a'lâm*'ın kılavuz metni gibidir. Ebuzziyâ'nın kamûsu "bir nümûne-i taklid" sayması biraz da bu sebeple olsa gerektir.²⁹

Kamûsü'l-a'lâm, başlangıçta iki cilt olarak tasarlanmıştır; lâkin, her 15 günde bir forma neşredilmek sûretiyle 11 yılda ve 6 ciltte tamamlanabilmiştir:³⁰ c. I, İstanbul: Mihran Matb., 1306, s. 1-800; c. II, 1316, s. 803-1598;³¹ c. III, 1308, s. 1603-2398; c. IV, 1311, s. 2403-3200; c. V, 1314, s. 3203-4000; c. VI, 1316, s. 4003-4830. 6 cildin de kâfi gelmediği, sonuncu sahîfesinin ardına konan bir "İhtar"dan anlaşılıyor. Buna göre, ciltlerin

(...) tekmili bir gözden geçirilip îcab eden kütüb-i târihiyye ve sâireye dahi yenden ve ferâgat-i zihniye bi'l-mürâcaâ vâki' olan kusur ve noksanların ikmâl ve tashihi ve tahririnden sonra vukua gelen vefeyât-ı mühimminin dahi zammı maksadıyla zeyl olarak bir cildin ilâvesi musammemdir.

11 yılda 4830 sahîfe doldurmak kolay değildir. Batı'ya ait bütün mâlûmatın ansiklopedilerde hazır hâlde bulunabilmesine rağmen, Doğu'nun -mekân veya şahıs- her özel ismi için ayrı ayrı çalışmak gerekmiştir. Üstelik burada, *Sicill-i*

27 "Lûgat Tarzında Kitap Yazmak", *Muharrir*, 1 Rebiulâhir 1293, Cüz 4, s. 120-125.

28 Agâh Sırrı Levend, *Şemsettin Sami*, Ankara: TDK Yay., 1969, s. 84-85.

29 "Biz Nasıl Çalışıyoruz, Başkaları Nasıl Çalışıyor ve Ahmed Midhat Efendi", *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 1316 (*Zamîme-i Mecmûa-i Ebuzziyâ*), Cüz 80, s. 24.

30 Kamûsun tamamlanması üzerine, periyodiklerde hayli yazı neşredilmiştir. Meselâ bkz. Abdullah Zühüdî, "Kamûsü'l-a'lâm'ın Huzûrunda", *Sabah*, 18 Şevvâl 1316, sy. 3331; Mefharî (Mehmed Atâ Bey), "Kamûsü'l-a'lâm", *Sabah*, 16 Zilka'de 1316, sy. 3358; Ahmed Midhat, "Kamûsü'l-a'lâm", *Tarik*, 21 Zilka'de 1316, sy. 4758.

31 *Kamûsü'l-a'lâm*'in müteaddit baskıları yapılmamışken ikinci cildin yayım tarihinin niçin sırayı bozduğu anlaşılmalıdır. Belki de alfabetik sıraya uygun olarak basılmamış ve sona kalmıştır.

Osmâni gibi yıllardır toparlanmakta olan bir malzemedenden değil, hazırlanma kararının alındığı yıl birinci cilde dönüşecek kadar acele toparlanmış bir malzemedenden bahsediyoruz.

Sâmi Bey'in kamûsu hazırlarken en büyük zorluğu, Şarklı isimlerin biyografilerinde yaşadığı kolayca fark edilir. Biyografik tarihlerde *Sicill-i Osmâni*'nin isabeti ve titizliği yoktur; hayat hikâyeleri bir-iki cümleye sıkıştırılmış tanıtımlar şeklindedir. Aynı isimdeki kişilerin tek maddede ve alt alta verilmiş olması ise, aramayı zorlaştırmaktadır. Zaman zaman hatalar yapıldığı; isimlerin, eserlerin, tarihlerin karıştırıldığı da gözden kaçmaz.³² Yazar, noksan ve hatalarını elden geldiğince en aza indirmeye çalışmış; bunun için de bilhassa şuarâ ve ulemâ tezkirelerinden,³³ *Şakayık-ı Nu'mâniyye*'nin muhtelif zeyllerinden faydalanmış; gerektiğinde, İstanbul kütüphanelerindeki kaynakları da elden geçirmiştir. Bu hâliyle, XX. asırda *İslâm Ansiklopedisi*'nin doldurduğu yerin, XIX. asırda *Kamûsü'l-a'lâm* tarafından işgal edildiğini söylemek mübalâğalı bir ifade olmaz. "Ber-hayât" olan birkaç isim de dâhil olmak üzere, Osmanlı ediplerinin büyük kısmının biyografilerini içerdiği için, ilk ve sathî bilgilenmelerde kamûsun yeri büyüktür.

Meclis-i Kebîr-i Maârif Âzâsı olarak sakin ve emin bir hayat süren Mehmed Süreyyâ Bey, hayatını tarih öğrenmeye ve Osmanlı'nın kütüğünü çıkarmağa hasretmiştir. Bu yolda hazırladığı ilk eseri, yarım kalan *Nuhbetü'l-vekayî*'dir [c. I, İstanbul, ts., 360 s.]. Süreyyâ Bey bu kitaba, 1247-1272 arasında devlet memurlarının tayin, azil, nakil, terfi, rütbe, tenzîl-i rütbe ve nihayetinde ölüm gibi sebeplerle periyodiklerde yer alışlarını kaydetmiştir. *Takvîm-i Vekayi* ve *Cerîde-i Havâdis*'in "tevcihât" ile "vefeyât" sütunlarını tarayarak oluşturduğu bu kitabı, gelecekte başlayacağı asıl büyük çalışmasının ön tecrübesi gibidir.³⁴ Mehmed Süreyyâ hiç evlenmemiş; hayatını yazmalar ve gazete koleksiyonları arasında, kütüphane köşelerinde geçirmiş; en sağlam kaynaklardan birinin kitabeler olduğunu düşündüğü için, yaz-kış kabristanları ve hazîreleri dolaşmış, sokak sokak mescid ve çeşmeleri aramış, tekke ve medrese harabelerinde gezinmiş; bu çileli gezilerden dönüşte uğradığı Meclis-i Maârif'teki arkadaşları tarafından "Hırpanî Süreyyâ Bey" diye anılır olmuştur. Elden geçirdiği yüzlerce kaynağın arasında şuarâ, ümerâ, ulemâ, meşâyih tezkireleri, tarihler, tercü-

32 Kamûsun ciddî bir eleştirisi ve Sadık Rif'at Paşa'nın biyografisinden yola çıkarak *Sicill-i Osmâni* ile mukayesesi için bkz. Abdurahman Şeref, "Terâcîm-i Ahvâl-Kamûsü'l-a'lâm ve Sicill-i Osmâni", *Tarih Musâhabeleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340, s. 336-341.

33 Bugün izini kaybettiğimiz *Kadri Çelebi Tezkiresi*'nin de Sâmi Bey'in kaynakları arasında bulunduğunu bilmek, çalışmanın kıymetini biraz daha artırıyor.

34 Ö. Faruk Akün, kitabın basılmamış kısmının müsveddesinden çıkarılan bir kopyanın Osman Ferid Sağlam'ın TTK'na intikal eden kitapları arasında olduğunu haber veriyorsa da görülemedi (*İslâm Ansiklopedisi*, c. XI, s. 248).

me-i hâller, vefeyat-nâmeler, menâkıb-nâmeler, nasb-azl cedvelleri vardır.³⁵ Binlerce sayfayı bulan notları o kadar çoktur ki, ancak çuvallarda saklayabilmektedir. Bu malzemenin bin müşkilatla toplanma sebebi, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu günden kendi zamanına kadar yaşamış “ne kadar hükümdâ-rımız, ricâl-i siyâsiyye vü edebiyemiz, ulemâ ve meşâyihümüz gelmiş geçmiş ise, cümlesinin menâkıbını mazbut ve münderic” bir kitap hazırlamaktır. Böyle zorlu bir çalışmanın, hazır malzemeye bile kaç yılda yazılabileceği ve ne inanılmaz bir hacminin olacağı ortadadır. Nitekim Süreyyâ Bey de projesini hayata geçirmeye başladığında, her biyografinin teferruatlı olarak verilemeyeceğini fark eder ve devlet memurlarının “sicill-i ahvâl defterleri”nde takip edilen yolu benimser. Böylece, bir hayat hikâyesi anlatmak yerine, onun önemli tarihlerini verip geçebilecektir. Çalışmasına, metodunu benimsediği kaynağı belli edecek şekilde, *Sicill-i Osmânî Yahut Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye* nâmını verir.

Sicill-i Osmânî, dört cilt olarak yayımlanır: c. I, Matbaa-i Âmire, 1308, 451 s.; c. II, 1311, 442 s.; c. III, 1311, 621 s.; c. IV, (1316),³⁶ 906 s. İçinde 17.000 civarında biyografi vardır. Sultan Abdülhamîd'in Matbaa-i Âmire'yi kapatması üzerine, son kısmının dağıtımı yapılamamış ve II. Meşrutiyet'e kadar depolarda bekletilmiş olduğu için, basıldığı günlerde okura ulaşım olumlu-olumsuz tepkileri de sığağı sığağına alınamamıştır. Şemseddin Sâmî'nin *Kamûsü'l-a'lâm*'ından iki yıl sonra neşredilmeğe başlanmış olsa bile, onunla yakın tarihlerde tamamlanabilmesi, *Sicill-i Osmânî*'nin yıllar boyu süren bir hazırlık sonucu basılması sayesinde. Adının bir yerinde “tezkire” olduğu söylene dahi, *Sicill-i Osmânî* gelenekli tezkirelere hiç benzemez. Her şeyden evvel, o zamana kadar mevcut tezkireler bütün Osmanlı'yı kucaklamak gibi bir niyet taşımazlar; *Hadikatü'l-vüzerâ*, *Devhatü'l-meşâyih*, *Tuhfe-i Hattatîn* yahut *Tezkiretü's-şuarâ* gibi meslek-makam merkezli spesifik tercihlerin ürünüdürler. Sonra, o tarihlere kadar yazılan hiçbir kütükte, tarihin böylesine öne çıkıp hayat hikâyesinin ihmal edildiği görülmemiştir. Dahası, Sâmî Bey bile, hayatına üç satır ayırdığı şairden hiç değilse bir beyit kaydetmenin dayanılmaz cazibesine yenik düşmüşken Süreyyâ Bey, bu mânâda tezkire olmaktan uzak durur ve “sicil” ciddiyetini daima muhafaza eder. Yine de *Sicill-i Osmânî*'nin söylenmeden geçilemeyecek kusurları da vardır:

35 Süreyyâ Bey'in ölümünden sonra, Halil Edib Bey'in kaleme aldığı bir yazıda sarfettiği “Tarihe, terâcime ait kütüphanelerimizde ne kadar matbû ve yazma âsâr var ise, hemen hepsini gözden geçirmiştir. Bu şübelerde zâtına hakkıyla mütehassıs denebilir” cümleleri, bir dostun tarafgir sözleri değil, gerçeğin ta kendisidir (“Ziyâ'-ı Elim: Yazık, Süreyyâ Bey De Öl-müş”, *Beyânü'l-hak Mecmûası*, 12-19 Kânûn-ı sâni 1324, sy. 17-18).

36 Cildin üzerinde basım tarihi yoksa da ekler bölümünde verdiği son vefat tarihinin Şevvâl 1316 olmasına dayanarak bir tahmin yürütmek mümkün oluyor.

Sicill-i Osmânî ise bir mahşer esâmîsidir. Süreyyâ Bey yalnız mezar taşlarında okuduğu isimleri dahi vesîle-i rahmet olur ümidiyle kitabına dercetmiştir.* İlk defa kitabını eline alan mütetebbi' esâmî kalabalığından ürker. Tarihlerce bâzi hatâları ve tertib sehivleriyle beraber tarîk-ı ihtisârı tercih eylediğinden ifadeyi îcaz derecesine indirmiş ve hattâ bâzen istifade ve istihracı da tas'ib etmiştir.³⁷

Mehmed Süreyyâ, çalışmasına dâhil etmediği yeni isimler buldukça, biyografisini verdikleri kişiler hakkında yeni bilgilere ulaştıkça veya hatâlarını fark ettikçe, sonradan olanların ve ölenlerin eklemesi gerektiğince bunları kaydetmeyi sürdürür ve -Halil Edib'in rivayetine göre 10 cilt, Mehmed Tahir'in bizzat Süreyyâ Bey'in ailesinden öğrendiğine göre iki cilt- *Tekmile-i Sicill-i Osmânî* ile onun bir ciltlik *Zeylû'z-zeyl'*ini hazırlar. Büyük Cihangir yangınında sair evrak, müsvedde ve yazmalarıyla beraber, bu çalışmaları da yok olmuştur.³⁸ Yıllar sonra, Gültekin Oransoy *Sicill-i Osmânî*'yi 9 cilt hâlinde neşretmeye teşebbüs etmiş ve ilk ciltte Osmanlı hanedanına ayrılan bölümü *Osmanlı Devleti'nde Kim Kimdi? c. I: Osmanoğulları* (Ankara, 1969) adıyla müstakil bir kitap hâlinde yayımlamışsa da arkası gelmemiştir.³⁹ *Sicill-i Osmânî*'nin İngiltere'de tıpkıbasımı yapılmış (IV cilt, Westmead: Gregg International Publishers Ltd., 1971); yeni harflerle ve alfabetik tertipte hazırlanarak Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı tarafından basılmıştır [Nuri Akbayar (haz.), S. Ali Kahraman (haz.), VI cilt, İstanbul: Yurt Yay., 1996, 2068 s.]. Mehmed Zeki Pâkalın'a ait *Sicill-i Osmânî Zeyli* ise TTK Kütüphanesi'ndedir. 19 cilt hâlindeki bu unik müsvedde, kötü cildinin dağılması ve neredeyse her sayfasına sokuşturulmuş notlarının günden güne ekilmesi tehlikesiyle boğuşarak basılacağı günü beklemektedir.

Hazîne-i Fünun Mecmûası yayımlanırken her sayıda bir biyografiye yer verilmesi kararlaştırılmıştı. Faik Reşad'ın bu yolda birkaç ismin biyografisini kaleme aldığı ve müsveddelerini hayli zamandır bir kenarda sakladığı öğrenilince,⁴⁰ onun yazdıklarının basılması düşünülür. Böylece, derginin birinci sayısından itibaren, bilhassa Osmanlı "ulemâ ve üdebâ"nın biyografileri neşredilmeğe başlanır (1 Muharrem 1311-12 Zilhicce 1312, sy. 1-50). Bir periyodik için kaleme alındıklarından olsa gerek, biyografilerin sırasında ne alfabetik ne de kronolojik bir dikkat gözetilir.

* Süreyyâ Bey'in taşrada unutulmuş isimlere ve küçük insana yönelik dikkati zamanında bir zaaf olarak nitelendirilmiş olsa da bugün, hakkında hiçbir yerden malûmat alınamayacak pekçok nâmsız kişinin hayatları hakkındaki yegâne kaynak onun eseridir.

37 Abdurrahman Şeref, *a.g.e.*, s. 340.

38 *Osmanlı Müellifleri*, c. III, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1342, s. 36-37.

39 Oransoy'un hanedan için yaptığını edibler için tekrarlamak ve *Sicill-i Osmânî*'den edilebilecek ait biyografileri ayrıarak müstakil bir ciltte toplamak çok faydalı olurdu.

40 Faik Reşad'ın "Eslâf Hakkında Mukaddeme Yollu Birkaç Söz" (*Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 28 Temmuz 1310, sy. 5, s. 35-36) yazısı, başlığından da anlaşılacağı gibi kitabın girişi hükümündedir.

Faik Reşad, yazdıklarının umulandan fazla ilgi görmesi üzerine, onları iki ciltte toplayarak yayımlar: *Eslâf*, c. I-II, İstanbul: Asır Ktbh., 1311-1312, 238+158 s.⁴¹ Kitabın alt başlığında “Mütekaddimîn-i ulemâ vü şuarâ-yı Osmâniyyenin terâcim-i ahvâliyle âsâr-ı müntehabesini hâvî tezkire” denmesinden de anlaşılacağı gibi, biyografiler gelenekli “tezkire”leri kuvvetle hatırlatacak şekilde, ölüm -ve mümkünse, doğum- tarihlerini vermekten ibaret kalan bir tarih bilgisiyle, daha ziyade anekdotlara ve antolojik metin parçalarına itibar edilerek hazırlanmıştır. *Eslâf*ın temel kaynakları arasında tezkirelerin bulunduğu hemen fark ediliyor olsa da en çok başvurulan eserin Muallim Nâci'nin *Osmanlı Şairleri* olduğu söylenebilir. Kitapta Koca Râgıb Paşa'dan yahut Hoca Neş'et Efendi'den bahsedilen maddelerde olduğu gibi, “Muallim Nâci bu hususta şöyle der” tarzında bir referans gösterme yolunun yeğlendiği de görülür; sadece Hakanî'nin biyografisinde yapıldığı gibi, “Muallim Nâci'nin *Osmanlı Şairleri* adlı eserinden iktibas edilmiştir” notunun eklendiği de... Lâkin Ahmed Paşa, Bâkî, Şeyhülislâm Yahya, Münîf-i Antakî, Sâbit, Azmî-zâde Hâletî, Seyyid Vehbî ve Nahîfî maddeleri *Osmanlı Şairleri*'nden tamamen aparılmış oldukları hâlde, bunu gösterecek hiçbir not ve işaret taşımazlar. Kitabı yeni harflerle neşre hazırlayan Şemsettin Kutlu da bunu ya fark etmemiş yahut belirtilmeye değer bulmamıştır [*Eslâf - Eski Bilginler, Düşünürler, Şairler*, İstanbul, ts., Kervan Ktp., 350 s.].

Faik Reşad, *Eslâf*ın gördüğü büyük ilgiden çok memnundur. İkinci cildin yayımlanmasından sonra hâlâ *Hazîne-i Fünun*'a biyografiler yazması teşvik edilince, o da çalışmalarını sürdürür (c. III, nu. 3-23, 18 Muharrem-11 Cemaziyelâhire 1313). Yeni biyografilerin hepsi “eslâf”a ait olmadığı ve aralarında Ahmed Vefik Paşa gibi, Kadıasker Mustafa İzzet Efendi gibi daha yakın tarihlerden isimler de bulunduğu için, onları *Eslâf*ın üçüncü cildi olarak yayımlamayı düşünmez⁴² ve *Terâcim-i Ahvâl* (İstanbul, 1313, 80 s.) adıyla müstakil bir kitap yapar. Aynı mecmuada neşrettiği (1 Şâban-20 Ramazan 1313, c. III, sy. 30-38) 6 biyografiyi de benzer gerekçelere dayanarak *Terâcim-i Ahvâl-i Meşâhir* (İstanbul, 1313, 52 s.) nâmı altında toplarlar.

Müstecâbî-zâde İsmet, *Mekteb Mecmûası*'nda şiiirler neşrederken şairler hakkında iki yazı da kaleme alır ki, bunlardan biri “Nâilî-i Kadîm” (29 Kânûn-ı evvel 1310, c. III, sy. 22, s. 391-395),⁴³ diğeri de “Fuzûlî”dir (sy. 36, 20 Temmuz 1311, s. 442-447). Yıllar sonra İsmet Bey'in *Nâilî-i Kadîm* (İstanbul: Ferîdiye Matb., 1318, 39 s.) adlı kitabı yayımlanınca, o eski yazısıyla ilişkilendirmek mümkün olur. Kitap, Hersekli Ârif Hikmet'e hitap eden 19 Mayıs 1316 tarihli bir

41 Neşir ilânı: *Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 10 Ağustos 1311, Yıl: 3, sy. 9, s. 72.

42 *Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 18 Zilka'de 1313, c. III, sy. 51-52, s. 510.

43 Daha sonra yeniden yayımlanmıştır: *Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 22 ve 30 Mart 1311, sy. 40-41, s. 320-323, 327-329.

mektupla başlamaktadır. Mektuptan, *Mekteb*'deki yazıda sadece Nâilî'nin anlatıldığı bölüm basılmış olsa da aslında makaleye şairin “eş'âr-ı müntehabe”sinin de ekli olduğu anlaşılır. İsmet Bey, Nâilî hakkında yazdıklarını “tâdil ve ıslâh ederek bir kitabçe şeklinde tekrar sâha-i neşriyâta çıkarmak” niyetindedir. Hikmet de “sanâdîd-i sühanverân-ı mütekaddimîn içinde en ziyade Nâilî-i Kadîm'in tarz-ı tarab-engîz-i şâirâne ve üslûb-ı metîn-i sâhirânesini takdir ettiği için, kitabını ona ithaf edecektir. Ârif Hikmet de gönderdiği cevapta, onu Nâilî'ye yönlendirenin Leskofçalı Galib Bey olduğunu söyler. “(...) gerek ben ve gerek (diğerleri) kendisinden telemmüz ederek nev-heveslik zamanımızda her ikimizin üstadı idi. (...) onun mesleğine taklidi tavsiye buyuruyorlardı.”⁴⁴ Hikmet Bey, “meşrebine tevâfuk” eyleyen bu tavsiyeyi tutmuş ve Nâilî'ye hayli nazîre söylemiştir.

Aslında, İsmet Bey'in Nâilî'ye dair bütün söyleyeceği iki-üç sayfayı geçmez. “*Kitabçe*”nin baş tarafı modern şiire karşı gazel'in müdafaasına, sonu da seçme şiirlere ayrılmıştır. Kitabın esas kıymeti de Nâilî hakkında söylenenlerden ziyade, klasik şiir estetiğinin savunulduğu yerlerde belirir. İsmet Bey'in iddiasına göre, “gazel vadisinin bazı nazarlarca menfûriyet ve merdûdiyetine sebep”, değişen zamana ayak uyduramayıştır. Şiir, “a'sâr-ı mütevâliyenin terakkiyât-ı ilmiyyesiyle mütenasib” fikirler ve mazmunlar yaratamamış olduğundan köhnemiş; müteşairlerin “birtakım türrehât”ı ve “akvâl-i bî-mânâ”sı gazel diye ellerde dolaşmağa başlamıştır. Ayrıca, İran şiiri de bir başka sebep olarak anılabilir. Geçmişte Osmanlı şairlerinin Acem şiirinden etkilendikleri, iktibaslar yaptıkları doğrudur; lâkin “iş gittikçe çığırından çıkarak bir zamanlar bu iktibâsât pek fenâ şeylere hasredilmiş ve âdetâ İranca da makbûl olmayan birtakım münasebetsiz şeyler alınıp edebiyatımız berbad bir hâle getirilmiştir”. Bu durumu görenlerin gelenekli şiirden hoşlanmaları mümkün değildir. Mevcut durumdan İran şiirinin tamamını sorumlu tutmak da doğru olmaz. İsabetli bir seçimle, Acem şiirinden çıkarılabilecek pek çok kıymetli malzeme vardır. “(...) İran edebiyatı denilen hazîne-i bedâyi' içinde ilâ nihâye ehemmiyetini muhafaza edecek cihan değer cevâhir-i sühan mevcuttur.” Klâsik şiirin gözden düşmesinin sonuncu sebebi ise, eski söyleyiş ve formları terk etmeyiştir. Gazel, “vecd-âver” mazmunlarına, “meânî-i rakîka-i âşıkane”sine itibar edilse de ifadesinin ve “şekl-i nazmiyye”sinin eskiliği yüzünden beğenilmemektedir.⁴⁵

Sultan Abdülhamîd'in kitapçısı olarak ünlenmiş Fındıklılı İsmet Efendi, *Şakayık-ı Nu'mâniyye*'nin Şeyhi tarafından yapılan *Vekayii'l-fuzalâ* zeyline zeyl

44 Mektupta parantez içinde verilen “diğerleri” kelimesinin ikinci bir ismi gizlediği hemen anlaşılır; çünkü, daha cümle sona ermeden “her ikimizin üstadı” kullanılarak “diğerleri”nin aslında tek kişi olduğu belli edilir. İbnülemin mektubu yayımlarken (Hersekli Â. Hikmet, *Dîvan*, İstanbul: Âsâr-ı Müfide Ktbh., 1334, s. 16) “diğerleri”nin yerine “Kemâl Bey” yazar. Belli ki, siyasi sebeplerle Nâmık Kemâl'in adı çıkarılmıştır.

45 Faik Reşad'ın *Eslâf*'ında “Nâilî” maddesini Müstecâbî-zâde İsmet Bey yazmış ve bu bölümü kitabına da aynen aktarmıştır.

olmak ve 1730'dan 1896'ya kadarki dönemi ele almak üzere sekiz ciltlik bir *Tekmiletü'ş-Şakaik* hazırlamış; fakat 1314'teki Fındıklı yangınında bu eserin tamamı yok olmuştur. İsmet Efendi'nin, ilk iki cildi tebyiz edip Sultan'a arz ettiğinden haberdar olan İbnülemin, Yıldız Evrakı arasından bu nüshanın bazı bölümlerini bulmuş ve 1925-1926 yıllarında, 65 kişinin biyografisini *Türk Tarih Encümeni Mecmûası*'nda dört sayı kadar yayımlamıştır (nu. 12/89-15/92).⁴⁶ Ali Cânib (Yöntem), yayımlanan kısımdan hareketle kaleme aldığı bir eleştiri yazısında,⁴⁷ zeylin Nedîm gibi önemli bir şaire ayrılan bölümünde bile hatâlar olduğunu gösterince, tefrikanın neşri durdurulur.⁴⁸

Ahmed Nazif, "nakîbü'l-eşraflık" makamının ortaya çıkıp da bu göreve ilk olarak Seyyid Mahmud Emîrî Efendi'nin getirildiği 1494 yılından 1834'e kadar gelmiş geçmiş 56 kişinin biyografilerini *Riyâzu'n-nukabâ* adı altında toplar.⁴⁹ Ahmed Rif'at, Nazif Efendi'nin çalışmasından da yararlanarak Mahmud Efendi'den (1494) İlmî Efendi'ye (1861) gelene kadar nakîbü'l-eşraf olmuş 62 zâtın biyografilerini *Devhatü'n-nukabâ* (İstanbul: Karahisarî Esad Efendi'nin Litografya Destgâhı, 1283, 64 s.) nâmıyla bastırır.⁵⁰ Rif'at'ın Hazret-i Peygamber'den başlayarak İslâm ulularının ve Osmanlı ricâl-i devletinin mücmelen biyografilerini verdiği bir de *Ravzatü'l-Azîziyye*'si vardır (İstanbul, ts., 224 s.).

Enderûn-ı Hümâyûn'un başlâlâsı Tayyar Efendi'nin oğlu olan ve eğitimini de yine orada tamamlayan Ahmed Atâ Bey, Ahmed Cevdet Paşa'nın da teşviğiyle *Târih-i Atâ* diye bilinen "enderun tarihi"ni yazar (c. I-II, İstanbul, Yahya Efendi Matb. ve Ali Efendi Matb., 316+227 s.; c. III, İstanbul: Şeyh Yahya Efendi Matb.-Basiret Matb., 1291, 329 s.; c. IV-V, İstanbul: Basiret Matb., 1293, 322+432 s.). Edebiyat tarihimiz için, bilhassa son üç ciltteki biyografi ve metinler önemlidir.

Mekteb-i Mülkiye'nin ve Mekteb-i Sultanî'nin meşhur Arapça muallimi Hacı Mehmed Zihni Efendi, İslâm topraklarında İslâmiyet'ten önce ve sonra yetişmiş olan bütün meşhur kadınları alfabetik sıra dâhilinde ele almayı; kıssalarını ve -varsa- eserlerinden örnekleri aktarmayı amaç edinen bir çalışma yapar. *Meşâhîrî'n-nisâ* (İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmire, 1294-1295, 371+429 s.) adını verdiği bu ilginç biyografi kitabında, Türk kadın şairlerin adı da ilk defa

46 İsmet Efendi ve çalışması hakkında, İbnülemin'in yayımladığı *Kemâlî'l-İsme*'de (İstanbul: Rûşen Matb., 1328, 40 s.) yeterli bilgi vardır.

47 "Nedim Ahmed Efendiler", *Millî Mecmûa*, 15 Kânûn-ı sâni 1926, sy. 53, s. 854-855.

48 Mektubî-zâde Abdülaziz Efendi'nin de *Şakayık-ı Nu'maniyye* ve zeyllerinden çıkardığı özet bir çalışması (İÜ Ktbh., TY. 2456) ile Münib'in zeylinin zeyli olan bir *Devhatü'l-meşâyih Zeyli* (Süleymaniye Ktbh., Esad Efendi, Yz. 2267) vardır.

49 Basılmayan eserin yazma nüshaları: Süleymaniye Ktbh., Esad Efendi, Yz. 2275-2276; Millet Ktbh., A. Emiri, Trh. 723.

50 Kitabın bir tıpkıbasımı da yapılmıştır: *Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakîbü'l-eşraflar: Devhatü'n-nukabâ*, Fatih Köksal ve Hasan Yüksel (haz.), Sivas, 1998, 137 s.

toplu hâlde anılma fırsatı bulur. Bedreddin Çetiner tarafından yeni harflere çevrilip sadeleştirilmiş bir baskısı vardır (*Tarihte İz Bırakan Meşhur Kadınlar*, 2 cilt, İstanbul: Şâmil Yay., 1982, 484+342 s.).

Zihni Efendi'nin çalışmasının açtığı yolda ilerleyen Hacıbey-zâde Ahmed Muhtar, sadece Osmanlı toprağında yetişen şairelerin biyografilerinden ve örnek metinlerinden ibaret bir kitap hazırlamakta gecikmez: *Şair Hanımlarımız* (İstanbul: Matbaa-i Safâ ve Enver, 1311, 68 s.).⁵¹ Kitapta Ânî Hanım'dan Seher Hanım'a gelinceye dek yetişmiş 24 kadın şair, alfabetik sıra içinde tanıtılır.⁵²

Ada Şairi Mehmed Celâl'in dokuz bölüme ayırarak tertip ettiği *Osmanlı Edebiyatı Nümüneleri* (İstanbul: Matbaa-i Safâ ve Enver, 1312, 615 s.) adlı kitabının sonuncu faslı "Üdebâ vü Şuarâ-yı Osmâniyyeden Bir Kısmı" başlığını taşır ve 45 sahîfede toplam 51 şairin hayat hikâyeleri anlatılır.

Ali Emiri Efendi düştüğü yerden bir avuç toprak almadan kalkmayan, gittiği yerden bir kitaplık malzeme çıkarmadan dönmeyen adamlardandır. Sözüün gelişi, 1896'da Yanya ve İşkodra vilâyetlerine "umûr-ı mâliyye müfettişi" olduğunda, *İşkodra Vilâyeti Osmanlı Şairleri*'nin malzemesini toparlayışı bu tabiatı gereğidir. Aynı müfettişliği esnasında beş-altıyüz sayfalık bir de *Yanya Vilâyeti Osmanlı Şairleri* adlı tezkire hazırladığını kendisi ifade ediyorsa bile, henüz ele geçmiş değildir.⁵³ Arnavutların Türklere ve Türk kültürüne uzak durmaktaki kararlılıkları cümlenin malûmu olduğundan, bu topraklarda Türkçe şiir yazan şairlere tesadüf etmek Ali Emiri kadar, sonraki araştırmacılar için de ilginç ve şaşırtıcıdır. Üç aylık bir sürede, ulaşabildiği isimlerle ve eserlerle yetinmek zorunda kalan Emiri, bu malzemeyi tamamlamak için uzun müddet beklemiş; tekml etmekten ümidini kesince de elinde bulunanları yayımlamak kararı almış olmalı. *İşkodra Vilâyeti Osmanlı Şairleri* kitaplaştırılmamış; sadece, *İkdam Gazetesi*'nde 29 sayı tefrika edilebilmiştir (nu. 7894-7999, 1 Şubat-17 Mayıs 1335). 20 şair tanıtıldıktan sonra tefrika aniden sonlandırılmış; gerekçe olarak da "bu sıralarda mühim muhakemeler tevâlî etmekte olunmasına binâen

51 Âdem Ceyhan, "Ahmed Muhtar Bey'in Şâir Hanımlarımız İsimli Eseri", *Sivas Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2000, sy. 8, s. 299-350.

52 Hacıbey-zâde Ahmed Muhtar'ın *Hurûf-i Hecâ Tertibi Üzerine Fihrist-i Umûmî-Vakıf Kütübhanelerine Âit Tertib-i Evvel Kısmı* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, 13 s.) teşebbüsü, ilgisinin sadece kadın şairlere yönelik olmadığını haber veriyorsa da arkası gelmez.

53 *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 31 Mart 1334, sy. 1. Sadeddin Nüzhet de böyle bir tezkirenin "mevcudiyetinden ismen haberdar" olmuş; lâkin müsveddelerini dahi görememiştir (*Türk Şairleri*, c. III; sy. 82, İstanbul: Rıza Koşkun Matb., 1944, s. 1254). A. Emiri'nin aynı yerde belirttiğine göre, Yenişehir'de kaldığı 29 gün içinde kaleme aldığı beş-altıyüz sahîfelik bir *Tesalya Vilâyeti Osmanlı Şairleri* çalışması vardır ki, o da ele geçmemiştir. İbnülemin'in bu kadarcık zamanda bunca metin yazılamayacağı yolundaki itirazı dikkate alınır sa, belki ele geçeceği de yoktur (*Son Asır Türk Şairleri*, c. I, 3. bs., İstanbul: Dergâh Yay., 1988, s. 301). Aynı ihtimâl *Yemen Kıt'asındaki Türk Müellif ve Şairleri* adlı ve yine beş-altıyüz sahîfelik bir çalışması bulunduğu iddiası (*Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 5 Kânûn-ı evvel 1338, sy. 4, s. 86) için de geçerlidir.

müellif-i muhteremin re'y ü muvâfakatiyle kitâb-ı mezkûrun mâbâdının neşri"nin bir "vakt-i münâsibe ta'likan tehir edilmiş" olduğu belirtilmiştir. Yine gazetenin bu notundan, yayımlananın dört-beş misli malzemenin hazır beklediği anlaşılmaktadır. Gelgelelim, Ali Emiri'nin kütüphanesinde yapılan araştırmalar sonucunda, bu müsveddelere ulaşmak mümkün olmamıştır. Yazarın mutadı üzere, yazdığı ve ilgilendiği konulardaki gazete kupürlerini yapıştırdığı defterlerinden biri (Millet Ktbh., A. Emiri, Trh. 1190) bu tefrikanın kupürlerine ayrılmış; fakat neşredilmediği hâlde eklenen bir isme rastlanamamıştır. Hakan Karateke'nin yayıma hazırladığı *İşkodra Şairleri ve Ali Emiri'nin Diğer Eserleri* (İstanbul: Enderun Ktbv., 1995, 208 s.) de bu eksik tefrikadan ibarettir.

İşkodra Vilâyeti Osmanlı Şairleri'nde takip edilen yol, gelenekli tezkireciliğin Ali Emiri versiyonudur. Emiri tarzı, içinde kendi duygu ve düşüncelerinin, hatıralarının bulunmadığı hiçbir metin yazmamaktan ibarettir. Nitekim tefrikada da izlenen yol bu olur ve kaydedilen ilk şair İbrahim Halîf Paşa'dan itibaren Ali Emiri'nin de hatıraları okunur; hele "Hikmetî", "Hâdim" yahut "Halîmî" maddelerine gelindiğinde, handiye tamamen kendinden bahsettiği görülür. Bütün basitliğine ve şahsiliğine rağmen, Balkanlarda Türkçe'nin ve Osmanlı şiir kültürünün yaygınlığını gösteren neredeyse tek çalışma oluşu, *İşkodra Vilâyeti Osmanlı Şairleri*'ni önemli hâle getirmektedir.⁵⁴

Kısa bir süreliğine gittiği yerlerin edebiyat birikimiyle böylesine ilgilenen Ali Emiri'nin kendi memleketi olan Diyarbekir'i ihmal etmesi düşünülemez. Efendi hazretlerinin bu yoldaki en kapsamlı çalışması, *Mir'âtü'l-fevâid fî Ahvâli Üdebâ ve Fuzalâ ve Meşâhiri Âmid*'dir. Adından da anlaşılacağı gibi, bu kitap Diyarbekir'in Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilişinden beri yetiştirdiği âlimlerin, meşhurların, sanatkârların tamamını kapsamak gibi büyük bir amaç taşımaktadır. *Mir'âtü'l-fevâid*'de yer alacak 212 şairin isimleri ve haklarındaki tanıtıcı bilgiler *Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid* adı altında müstakilen toplanmıştır (Millet Ktbh., A. Emiri, Trh. 781/I) ve sadece şairlerin anılması bile 60 varak tutmaktadır.⁵⁵ *Mir'âtü'l-fevâid*'in mukaddemesi ayrı bir cilttedir (Millet Ktbh., A. Emiri, Edb. 562, 113 s.). Metnin ilk cildi ise, sadece "P" harfine ayrılmıştır ve 100 ismi kapsar (Millet Ktbh., A. Emiri, Trh. 750, 237 v.).⁵⁶ Sonraki

54 Mehmet Süleyman Pasıç'ın çalışması, yıllar sonrasında Emiri'ninkine eklenir: "Edebiyat Sicillerine Girmemiş Bosnah Türk Şairleri", *Varlık Dergisi*, Ekim 1940, sy. 174, s. 138-139.

55 Listenin bir nüshası daha vardır: *Esâmî-i Şuarâ*, İÜ Ktbh., TY. 3914, 66 v. Bu metin üzerinde Celâl Duran'ın bir bitirme tezi (Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1978), Hasan Yılmaztürk'ün de "Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid'in Tenkitli Metni" (Fatih Üniversitesi, 1999) başlıklı bir yüksek lisans çalışması vardır. Galip Güner ve Nurhan Güler tarafından yeni harflerle yayımlanmıştır: *Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid*, Ankara: Anıl Matb., 2003, 63 s.

56 Şevket Beysanoğlu, bu yer numarasındaki eserin adını *Diyarbakırlı Bazı Zevâtın Terceme-i Hâlleri* olarak anar ve *Mir'âtü'l-fevâid*'i de kayıp gösterir (*Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, İstanbul: İşıl Matbası., 1959, c. II, s. 146).

harflere ait ciltlerin akabeti meçhuldür.⁵⁷ Emiri'nin, muhtemelen bu hacimli çalışmanın bir parçası olarak düşündüğü ve Diyarbekir meşhurlarının biyografilerini topladığı *Âbâü'l-akvâm* adlı bir eserinin daha bulunduğunu Ahmed Refik haber veriyor.⁵⁸

Mir'âtü'l-fevâid'de yer alan ve *Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid*'de zikredilen şairlerin müstakil bir tezkiresini oluşturmaya karar veren Ali Emiri, üç ciltlik bir kitap tasarlar. Kitabın sadece ilk cildi basılabildiği: *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1327, 424 s. Bu ilk cilt “J” harfinden 11. harfte “Zemzem Hanım”a kadar gelmekte ve 82 şairi tanıtmaktadır. Tezkirenin takip eden ciltlerinin müsveddesinin perakende evrak hâlinde Millet Kütüphanesi'nde bulunduğunu İbnülemin haber veriyorsa da⁵⁹ sonlarının ne olduğu bilinmemektedir.⁶⁰

Âsım Bey-zâde Mehmed Sirâceddin, hakkında yeterli malûmata sahip olmadığı bir edebiyat âşığıdır. Hammer'i aslından inceleyecek kadar Almanca bildiğini kendi ifadesinden anlayabildiğimiz yazar, Bursa niyabetinde iken ölmüştür. Hammer'in dört ciltlik *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Ziet* (Peste, 1836-1838) kitabını okuyan Mehmed Sirâceddin, özellikle sonuncu cildi çok eksik bulmaktadır. Hammer, dördüncü cilde temel kaynak olarak *Tezkire-i Sâlim* ve *Tezkire-i Safâyî*'yi kullanmış; dolayısıyla da h. 1134 senesinden sonraki edibler için müracaat edebileceği çalışma görememiştir. Bundan doğan eksikliğini Vâsıf, İzzî, Subhî tarihlerini karıştırarak ve *Takvîm-i Vekâyî*'nin mevcut sayılarını tarayarak telâfi etmeye çalışmıştır. Sonraları Fatin Efendi de tezkiresini Hammer'in bıraktığı yerden başlatarak aynı eksikliği sürdürmüştür. Oysa Mehmed Sirâceddin, 1134'ten sonra kaleme alınmış çalışmalarını da görmüş; Râmiz'den Şefkat'e, Âkif'ten Ârif Hikmet'e kadar tezkire tertipleyen isimlerin topladıkları malûmatı da gözden geçirmiştir.

Eksikleri fark etmiş ve bunu telâfiye yardımcı dokunacak kaynakları edinmiş bir hevesli olarak Mehmed Sirâceddin yeni bir tezkire yazmaya teşebbüs eder.

57 Reşad Ekrem'in *İstanbul Ansiklopedisi*'ne (c. II, fsk. 13, İstanbul: İstanbul Yay., 1959, s. 408) “Ali Emiri Efendi” maddesini yazan Muzaffer Esen, onun hakkında şöyle diyor: “Çok sevdiği memleketi Diyarbekir için yazdığı *Mir'atü'l-fevaid* ve bir cildi el yazısıyla bende olan, öteki cildlerinin de ondan çalınır korkusuyla, Millet Kütüphanesi'ndeki şahsî sandıkları içinde saklı olduğunu bildiğim on altı ciltlik bir Osmanlı şairleri tezkiresi yazmış, fakat basılmamış kitapları arasındadır.” Bu cümlelerin Emiri'ye ait hiç bilinmeyen bir çalışmayı haber verdiğine hükmetmekense, *Mir'atü'l-fevâid*'den bir parçanın adresini gösterdiğini düşünmek daha doğru geliyor.

58 Ahmed Refik (Altınay), “Ali Emiri Efendi, Hayatı ve Âsârı”, *İkdam*, 24 Kânûn-ı sâni 1340, sy. 9631.

59 İbnülemin M. Kemâl İnâl, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 300, not 1.

60 Tezkire hakkında bkz. Mehmet Arslan, “Ali Emiri Efendi ve Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid”, *Yedi İklim Dergisi*, Şubat 1993, sy. 35; Kasım Hayber, “Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid”, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1998, 525 s.

Tezkiresi h. 1113 yılından başlayacak; Hammer'in hata ve eksiklerini tamamladıktan sonra *Tezkire-i Hâtîmeti'l-eş'âr*'ı zeyledecek; nihayet, XX. asrın başlarına kadar gelecektir.⁶¹ Bu düşünce ile hazırladığı tezkiresinin ilk cildi yayımlanır: *Mecmau's-şuarâ ve Tezkire-i Üdebâ*, İstanbul: Matbaa-i Cihan, 1325, 160 s. Cilt, tasarlandığı gibi 1113 yılından Sultan III. Ahmed devrine kadar gelmekte ve bu dönemin şairlerini tanıtmaktadır. Kitabın başında açıklandığına göre, takip eden cilt(ler)de 1269'a kadarki dönemin şairleri yer alacak; bu tarihten 1325 yılına kadar yetişmiş olanlar da müstakil bir ciltte toparlanacaktır. Bu heyecanlı teşebbüs gerçekleşmez ve ilk ciltten sonrası yayımlanmaz. Aslına bakılırsa, bu tek cildin de hak ettiği ilgiyi gördüğünü söylemek zordur. Kitabın yayımlanmasının üzerinden çok bir zaman geçmemişken, hem de bir şair ve tarihçi olan Ahmed Refik'in *Mecmau's-şuarâ*'yı Ali Emiri'nin zannedişi⁶² yahut yıllar sonra, bir klâsik edebiyat uzmanının, müstakilen tezkireler hakkında yazdığı kitabına Mehmed Sirâceddin'i ve eserini eklemeyişi⁶³ bu ilgisizliğin ve erken unutulmuşluğun işaretidir. Tezkireyi hatırlayan ve yeni harflerle yayımlayan Mehmet Arslan oldu (Sivas, 1994, 124 s.).

Bursalı Mehmed Tahir Bey, Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş en müdekkik kitabiyat ve tercüme-i hâl uzmanlarından biri, muhtemelen de birincisidir. Askerlikte edindiği disiplini araştırmalarına da taşıyan, bu sebeple de sistemli ve dikkatli çalışmayı başaran nadir isimlerden biridir. Sanki kitaplarını beğendiği kişinin biyografisini yazmak ve biyografisini yazacağı zâtı da kitabı olup olmadığına göre seçmek eğiliminde gibidir. Biyografisini hazırladığı kişilerin handiyse tamamı klâsik edebiyatın manevî zenginliğini ve fikrî derinliğini sağlayan kişiler olduğu gibi, içlerinde pek çoğu da edebiyatla, hassaten şiirle ilgilendiklerinden çalışmamızın alanına girerler. Tahir Bey'in kaleminden çıkan ilk müstakil biyografinin *Tercüme-i Hâl: Fezâil-i Şeyhül-ekber Muh-yiddîn-i Arabî* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1316, 56 s.; 2. bs., İstanbul: Necm-i İstikbâl Matb., 1329, 47 s.) oluşu özellikle bu bakımdan önemlidir. Onu takip eden *Müverrihîn-i Osmâniyyeden Âli ve Kâtib Çelebi'nin Tercüme-i Hâlleri* (Selânik: Hamîdiye Mekteb-i Sanayi Matb., 1322, 47 s.) ise, daha çok, Mehmed Tahir'in kitabiyat merakını tatmin için kaleme alınmış gibidir. Kitaptan müstahrec gibi görünen *Kâtib Çelebi* (İstanbul: Kanaat Matb., 1331, 30 s.) baskısının da *Mizânü'l-hak*'taki biyografik malûmatı tekrarladığı görülür. *Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkıyül-Celvetî kuddise sırrahu Hazretlerinin Muh-*

61 Hakan T. Karateke, Mehmed Sirâceddin'in çalışmasının Hammer'den tercüme olduğunu zanneder (*İşkodra Şairleri ve Ali Emiri'nin Diğer Eserleri*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995, s. 16, not 1).

62 Ahmed Refik (Altunay), "Ali Emiri Efendi, Hayatı ve Âsâr".

63 Halûk İpekten, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'ara Tezkireleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1991.

tasaran Tercüme-i Hâlleriyle Matbû ve Gayr-ı Matbû Âsârını Hâvî Risâledir (İstanbul: Bahriye Matb., 1329, 9 s.)⁶⁴ ve *Hacı Bayram Velî* (İstanbul: Necm-i İstikbâl Matb., 1329, 13 s.; 2. bs., İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1331, 8 s.; 3. bs., İstanbul: Orhaniye Matb., 1341, 14 s.) kitapçıkları da tasavvufî şiir sahasında önemli iki ismi tanıttığı için dikkate değerdir.

Tahir Bey, şeyh, mutasavvıf ve âlimlerin biyografilerini topladıkça kitaplaştırmaktadır. *Kibâr-ı Meşâyih ü Ulemâdan Oniki Zâtın Terâcim-i Ahvâli* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1316, 56 s.) adlı çalışması, bu yoldaki ilk eserdir. Kitaptaki birinci isim İbn Arabî'dir. Onun daha evvel neşredilen biyografisi, hemen hemen aynen tekrarlanmıştır. Peşinden Sadreddîn-i Konevî, Abdurrahman-ı Bistâmî, Cemâl-i Halvetî, Sofyalı Şeyh Bâli, Aziz Hüdâyî, Niyâzî-i Mısırî, Karabaş Velî, Abdullah Salâhî-i Uşşâkî, Seyyid Murtaza ve Seyyid Kemâleddin Harîrî gelir. Ele alınan zatların büyük kısmı, ya şiir söylemiş ya da şiire rehber olmuşlardır. Bu kitabı, *Meşâyih-i Osmâniyyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1318, 48 s.) takip eder. Eserde biyografisi bulunan şeyhler Şemseddîn-i Sivasî, Bosnalı Ali Dede, İznikî Ali Çelebi, İsmail-i Ankaravî, Abdullah-ı Bosnevî, Sevrî, Müstakim-zâde Sadeddin, Süleymân-ı Nakşbendî, Gazzî-zâde Abdüllatif'tir. Tahir Bey'in aynı yoldaki bir diğer çalışması *Meşâyih ü Ulemâdan On Zâtın Terâcim-i Ahvâli*'dir (İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ü Askerî, 1320, 56 s.). Sonuncu kitap ise, *Ulemâyı Osmâniyyeden Altı Zâtın Tercüme-i Hâli*'dir (İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matb., 1321, 39 s.). Eserde Kâfiyeci Mehmed Muhiddin, Dede Cengî, Mehmed-i Mevlevî, Mehmed Ayyî, Yusuf-zâde Hilmî, Mehmed Ebû Saîdi'l-Hâdimî tanıtılmaktadır.

Bursalı Tahir Bey İzmir'de Dîvân-ı Harb Âzâsı iken, Aydınli meşhurlar hakkında epeyce bilgi ve belge toplamış; bunları *Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli* (İzmir: Keşişyan Matb., 1324, 186 s.) adıyla yine orada bastırmıştır.⁶⁵ Bu çalışmanın planı ve sa-

64 Daha önce, Baldırzâde Şeyh Mehmed Efendi'nin *Tercüme-i Hâl-i Şeyh İsmail Hakkı, Vefeyat-nâme*'sini Hayrullah Nedim neşretmiş ise de (Bursa: Hudâvendigâr Vilâyet Matb., 1307, 16 s.) biyografik mâlûmat bakımından çok zayıftır.

65 A. Sırrı Levend'in bu kitabı ve künyesini *Aydın Müellifleri* (Alaşehir, 1323, 180 s.) olarak verdiği külliyen yanlıştır (*Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: TTK Yay., 1973, c. I, s. 460). Muhtemelen, Kemal Özkaynak'ın büyük ölçüde Tahir Bey'in çalışmasından yararlanarak hazırladığı *Aydın Şairleri ve Müellifleri* (Aydın, 1944) kitabı ile karıştırılmıştır. Mehmed Tahir'in bu kitabının yeni harflerle baskısını M. Akif Erdoğan hazırlamıştır (İzmir: Akademi Ktbv., 1994, 125 s.). Tahir Bey'in Aydın Vilâyeti için hazırladığı kitabın bir benzerini daha önce Manastır için de denediği ve *Manastır'a Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarânın Terâcim-i Ahvâli* adlı bir kitap hazırladığı, fakat bastırmaya muvaffak olamadığı anlaşılıyor [(Köprülü-zâde) M(ehmed) F(uad), "Bursalı Mehmed Tahir", *Türk Yurdu Mecmûası*, 1329, c. IV, sy. 10, s. 768-770. Ayrıca bkz. Muallim Vahyi Bey, *Müslümanlığı ve Türklüğü Yükseltmeğe Çalışanlardan Bursalı Tahir Bey*, İstanbul: Matbaa-i Orhaniyye, 1334].

hısların tasnifi, daha sonra üzerinde çalışmağa başlayacağı büyük bir projenin de ilk işaretlerini verir. Yazar İzmir'de kaymakamlığa terfi ettirildikten kısa bir süre sonra istifa edip İstanbul'a dönecek ve kendini tamamen ilmî çalışmalarına vakfedecektir.⁶⁶ Bu çalışmaların neticesi *Osmanlı Müellifleri* olur. Kitap, Osmanlı'nın yetiştirdiği değerlerden 1600 kadarının seçme biyografilerinden ibaret üç cilttir. Birinci cilt (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, 406 s.) şeyhlere ve âlimlere, ikinci cilt (1. ks., İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, s. 1-192; 2. ks., İstanbul: Ali Şükrü Matb., 1338, s. 193-510) ediblere ve bilhassa şairlere, üçüncü cilt (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1342, 327 s.) ise, tarihçilere, hekimlere, matematikçi ve coğrafyacılar ayrılmıştır. Her cilt kendi içinde alfabetiktir ve "hurûf-ı hecâ"ya göre tertip edilen her harften biyografi de kendi arasında kronolojiktir. Kolayca fark edilebileceği gibi, ilk cildin muhteviyatı, daha önce dört kitapta toplanan 36 biyografiyle başlamaktadır. *Osmanlı Müellifleri* isminden de anlaşılacağı gibi, bir araya getirilen biyografi sahipleri sadece şeyh, tabip veya coğrafyacı oldukları için değil, öncelikle "müellif" oldukları, eser telif veya tercüme ettikleri için seçilmişlerdir.

Tahir Bey kitabiyata fazlasıyla önem verdiği için, biyografi maddelerinin büyük kısmını da -yer numarasını değilse bile, kütüphanesini gösterdiği- eserler listesi oluşturur. Bu bakımdan, *Osmanlı Müellifleri*'ni bir bibliyografya gibi okumak da mümkündür.⁶⁷ Nitekim kitabın bu bakımdan kıymetini takdir eden Ahmed Remzi (Akyürek), *Miftâhü'l-kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi*'ni (1346/ 1928, 177 s.) tertip ederek araştırmacıların işini kolaylaştırmaya çalış-

66 Yazar bu tarihlerden itibaren, özellikle iki dergide pekçok biyografi yayımlamıştır. *Sırât-ı Müstakim*'de Atpazarî Seyyid Osman (sy. 45), Üsküdarî Hamid (sy. 107), Mardinî Abdüsselâm (sy. 109), Molla Halil-i Siirdî (sy. 127), Cârullah Veliyyüddin (sy. 129), Saçaklı-zâde Mehmed (sy. 131), Kayserilî Dâvûd (sy. 134), Abdullah Eyyûbî (sy. 135), Abdullah-ı Ahıskavî (sy. 136), Abdullah-ı Bosnevî (sy. 137), Ali Çelebi (sy. 140), Sadreddîn-i Konevî (sy. 141), Molla-zâde Şeyhî (sy. 145), Sarı Abdullah (sy. 154), İbrahim Hakkî-i Erzurumî (sy. 156), Uşşâkî Abdullah Salâhî (sy. 157), Kâfiyeci Muhyiddin (sy. 158), Haberî Ali (sy. 159), Abdülahadü'n-Nürî (sy. 161), Ahmed Âsım (sy. 180), Kocanişancı Mustafa (sy. 182); *Sebilürreşad*'da Nazmî-zâde Murtaza (sy. 185), Fâiz Halil (sy. 189), Celâl-zâde Salih (sy. 195), Altuparmak Mehmed (sy. 201), Şemseddîn-i Sivasî (sy. 206), Haberî Ali (sy. 209), Atpazarî Osman (sy. 210), Hâdimî (sy. 211), Mevlânâ Mustafa (sy. 213), Münşî (sy. 259), Mantıkî Mustafa (sy. 263), Şeyh Yâkub (sy. 271), Üsküdarî Emin (sy. 277), Mevlânâ Mehmed-i İzmirî (sy. 281), Yusuf-zâde Hilmi (sy. 289), Nezira İbrahim (sy. 290), Lâli Ahmed (sy. 297), İbrahim Hanif (sy. 301), İdris-i Bitlisî (sy. 305); *Türk Yurdu*'nda Hacı Paşa (c. IV, sy. 3), Kocanişancı Mustafa (sy. 5), Mustafa Cenâbî (sy. 6), Ahmed Neylî (sy. 9), İbrahim Vahdî (sy. 11), Hezarfen Hüseyin (c. V, Nu 1), Gubarî (sy. 3), Yazıcı Salâhaddin (sy. 6), Faiz Halil (sy. 8), Şehrî-zâde Said (c. VI, sy. 2), Cebrî (sy. 7), Mûsâ bin Hacı Hüseyin-i İznikî (sy. 10), Kayserî İzzet Paşa (sy. 11), Kilisli Abdullah (c. VII, sy. 6) yayımlanır. Hezarfen Hüseyin Efendi ise, *Dergâh Mecmûası*'ndadır (sy. 12).

67 Tahir Bey'in daha evvel hazırladığı ve pek hatırlanmayan bir bibliyografya tecrübesini de burada anmak gerek: *Siyasete Mûteallik Âsâr-ı İslâmiyye*, İstanbul: Kader Matb., 1330, 24 s.

mıştır.⁶⁸ Gelgelelim, Tahir Bey'in bazı metinleri yanlış takdimi Ahmed Remzi tarafından da sürdürülünce, ortaya daha büyük hatâlar çıkmıştır. Yazar, “matbû eser” ibaresini olabilecek en geniş manasıyla kullanmakta ve bazen okurun periyodik yazılarını dahi “kitap” olarak anlamasına yol açmaktadır.⁶⁹ *Osmanlı Müellifleri*'ni yeni harflere aktaran A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen [c. I, İstanbul, ts., 480 s.; c. II, İstanbul, 1972, 446 s.; c. III, İstanbul: Meral Yay., 1975, 320 s.], İstanbul Müftülüğü'nün iki gayretli elemanıdır; fakat böyle bir kitabın kusurlarını fark edip düzeltmek bir yana, yeni hatalardan kaçınacak donanıma da sahip değillerdir. Pek çok yer, şahıs ve eser adını yanlış okumuş; anlamlandıramadıkları yeri atlamış; yanlış sadeleştirmiş; her “Mehmed”i “Muhammed” yapmaktan başlayan muarreb bir imlâyı takip etmişlerdir. Metnin en isabetli okunan yerleri, Arapça ibarelerdir.

Osmanlı Müellifleri'nin ediblere ayrılan ikinci cildi, bütün çalışmanın en hacimli bölümüdür. Ciltteki biyografiler yazılırken yine tezkirecilik geleneği hatırlanmış ve her şairden örnek metinler eklenmiştir. Edibler hakkında verilen malûmat, Tahir Bey'in devrine yaklaşıldıkça artmakta ve teferruat kazanmaktadır. Bahsi geçen sanatkarların neredeyse hepsinin eserleri elden geçirilmiş olmasına rağmen, edebî kişilikleri ve “kudret-i kalemiyye”leri hakkında malûmat verilmekten uzak durulmuş gibidir.

1334-1335'te, İstanbul'da S. Sûdî'nin idaresinde çıkan *Kırım Mecmûası*'na yazar olarak Tahir Bey de katılır ve Kırım'ın, Osmanlı toprağı olduğu yıllarda yetiştirdiği kalem sahiplerinin biyografilerini yazar. Sûdî Efendi'nin “Tahir Beyefendi, birçok tedkikat-ı târihîden sonra vücûda getirmeğe muvaffak oldukları *Kırım Müellifleri* unvanlı eserini rica ve ısrarımız üzerine nâçiz mecmûamıza ihdâ buyurmuşlardır” deyişine bakılırsa, bitmiş bir kitabın dergide tefrika edildiği anlaşılır. Kısa bir süre sonra da tefrika kitaplaştırılır: *İdare-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Orhâniyye, 1335, 38 s.).⁷⁰ Bu küçük kitap karıştırıldığında, *Osmanlı Müellifleri*'ndeki tasnifin aynen tek-

68 Ahmed Remzi Dede'nin fihristin başında söylediğine göre, çalışmasını Kütübhâne-i Umûmî Müdürü İsmail Saib (Sencer) Efendi'ye götürmüş ve fikrini sormuştur. Saib Efendi çalışmayı beğendiğini ifade ettikten sonra, “müstakilen bi'z-zikr olan ricâlden başka bir hayli zevâtın terâcim-i ahvâlini de ya hâmişte ya diğeri bir zâtın tercümesi zımnında” bulunduğunu; fihriste şahıs isimleri de eklenirse, daha kullanışlı olacağını söylemiştir. Ahmed Remzi bu tavsiyeye uyduğu içindir ki, adı *Miftâhü'l-kütüb* olan fihristine *Esâmî-i Müellifin*'i de eklemiştir. Fihristin Cemâl Kurnaz ve Mustafa Tatcı tarafından bir tıpkıbasımı da yapılmıştır (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000, 37 s.).

69 Sözü'nin gelişi, *Osmanlı Müellifleri*'nde (c. II, s. 114) İbrahim Edhem Pertev Paşa'dan bahsedilirken onun *Av'ave* adlı bir “matbû eser”inin anılması ve sözü geçen metnin aslında *Mecmûa-i Fünun*'da (Ramazan 1283, sy. 42, s. 329-340) yayımlanmış küçük bir yazı olması konusunda bkz. M. Kayahan Özgül, *XIX. Asrın Benzersiz Bir Politeknîği: Münif Paşa*, Ankara: Elips Yay., 2005, s. 29.

70 Ali Emiri'nin tanıtma yazısı için bkz. *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûası*, 31 Mayıs 1334, sy. 3.

rarlandığı görülür. Kırımlı 44 müellif yine şeyh, âlim, şair, tarihçi, tabip ve matematikçi olarak altı grupta toplanmışlardır. Kitap, *Osmanlı Müellifleri*'nin II. cildinin 1. kısmından sonra verilen büyük aralıkta hazırlanmış, tefrika edilmiş ve basılmıştır. İçindeki isimler, bazen aynen bazen küçük değişikliklerle *Osmanlı Müellifleri*'nde de tekrarlanmıştır. Mehmet Sarı tarafından yeni harflere aktarılmıştır: *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Mü'ellifleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990, 64 s.⁷¹

Bursa'daki Mısri Dergâhı'nın postnişini olan Mehmed Şemseddin Efendi, 1230 tarihinden sonra Bursa'nın yetiştirdiği âlimleri, şairleri, şeyhleri alfabetik sırasıyla tanıtan bir biyografi kitabı kaleme alır. Abbas Halim Paşa, çalışmanın bastırılması için bir miktar para verirse de onunla ancak "H" harfine kadar olan kısmı neşredilebilir: *Yâdigâr-ı Şemsî* (Bursa: Bursa Vilâyet Matb., 1332, 274 s.).⁷² Kitabın mukaddemesinden öğrenildiğine göre, Şemseddin Efendi'nin aynı şekilde, daha önce basılmış bir de *Gülzâr-ı Mısri*'si vardır.

Hüseyin Vassaf, muhtelif tarihlerde, büyük mutasavvıfların hayatını ve menakıbını anlattığı çalışmalar kaleme almışsa da bunların hiçbiri basılmamıştır.⁷³ İsmail Hakki-i Bursevî'nin hayatı ve eserlerine dair *Kemâl-nâme-i Şeyh Hakki* (Bursa Orhangazi Genel Ktbh., Nu. 92, 60 v.), Ahmed er-Rufâî'nin hayatı ve menakıbı hakkındaki *Ravza-i Sâdâttan Bir Şemme* (âkıbeti meçhul), Şeyh Şuayb Şerefeddin Efendi ve mektuplarına dair *Mürâselât* (Süleymaniye Ktbh., YB. 2310), Mehmed Esad Dede hakkındaki *Esad-nâme* (Süleymaniye Ktbh., Ragıb Paşa, Yz. 3287),⁷⁴ Şeyh Hasan Hayri Efendi'nin biyografisi olan *Risâle-i Hay-*

71 XIX. asırla birlikte, Osmanlı toprakları dışında kalmış Türklere olan ilginin artmasına rağmen, bu küçük kitabın kayıtsızlıkla karşılanması çok acıdır. Daha önce yayımlanan Aka Karabağ'ın *Tezkire-i Nüvvâb*'ı (Bakü, 1310) ve *Tezkire-i Şuarâsı* (İstanbul: Karabet Matb., 1328, 268 s.) da hâlâ tezkireciliğimizdeki yerini almayı bekliyor. Aynı şekilde, Reşid İsmailoğlu'nun *Muhtasar Kafkas Tarihi ve Zakağkaz'da Zuhûr Eden Meşhur Türk Edib ve Şairlerinin Muhtasaran Tercüme-i Hâlleri* (Tiflis: Gürcü Şirketinin Matbaası, 1321, 51 s.) çalışmasından *Kafkas Diasporasında Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*'nü (Samsun: Sönmez Ofset Matb., 1995, 282 s.) hazırlayan Sefer E. Berzeg dahi habersizdir. Ayrıca bkz. Bilâl Yücel, "Karabağ Şairleri Tezkiresi Riyâzû'l-âşıkîn Üzerine", *Kızılırmak Dergisi*, Temmuz 1997, sy. 7, s. 11-19.

72 Yeni harflerle de yayımlanmıştır: *Bursa Dergâhları-Yâdigâr-ı Şemsî*, Mustafa Kara ve Kadri Atlansoy (haz.), 2 cilt, Bursa: Uludağ Yay., 1997, 641 s.

73 *Mahfil Mecmûası*'nda Şeyh İbrahim ve Şemsî Efendiler, Şeyh Osman ve Mehmed İzzî Efendiler hakkında kaleme aldığı makalelerle *Ceride-i Sûfiyye*'de yayımlanan yirmiyeye yakın isme dair yazıları için bkz. Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatçı ve İsmail Kasap, *Hüseyin Vassaf: Hayatı, Eserleri ve Şiirlerinden Seçmeler*, Ankara: Akçağ Yay., 1999, s. 27-29.

74 Tâhîrî'l-Mevlevî'nin *Mahfil Mecmûası*'nda Mesnevî şâirhi Esad Dede hakkında çıkan bir dizi yazısı, bu çalışmanın akabinde yayımlanmış olmalı: "Merhum Esad Dede Efendi'ye Dair Bazı Hâtırat", Ramazan 1341, sy. 35; "Esad Dede Hakkında Hüseyin Vassaf Bey'e Mektuptan", Şevvâl 1341, sy. 36; "Mehmed Esad Dede'ye Dair Hüseyin Vassaf Bey'e Yazılan Mektuptan", Muharrem 1342, sy. 39; "Mehmed Esad Dede Efendi Merhûma Dair", Receb 1342, sy. 45; "Esad Dede Efendi Hakkında", Şâban 1342, sy. 46.

riyye, Şeyh Mustafa Şevki Efendi'nin biyografisini anlattığı *Risâle-i Şevkiyye*, Şeyh Müştak Efendi ve oğlu Edhem Baba ile halifelerinin anlatıldığı *Risâle-i Müştâkıyye* (Süleymaniye Ktbh., YB. 2320), Salâhaddîn-i Uşşâkî'ye dair *Risâle-i Salâhiyye* (Süleymaniye Ktbh., YB. 2318), Tokatlı Mehmed Emin Efendi'nin biyografisi olarak *Gülzâr-ı Şâdî der-Beyân-ı Menâkıb-ı Emîn-i Tokadî*, Ahmed Remzi (Akyürek) Dede hakkındaki *Remzî-nâme* bu meyandadır. Vassaf'ın 1923'te tamamladığı *Şerh-i Esmâr-ı Esrâr Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr* adlı beş ciltlik muhteşem eseri (Süleymaniye Ktbh., YB. 2305-2309), yukarıda anılan biyografilerden de istifade ile hazırlanmış; tarikat silsilelerini ve postnişin biyografilerini toparlayan titiz bir çalışmadır. Çalışmanın ilk cildi Mehmet Akkuş ile Ali Yılmaz tarafından yayımlanmışsa da (İstanbul: Seha Neşriyat, 1990) arkası gelmemiştir. Yıllar sonra, aynı isimler tarafından kitabın tamamı neşredilmiştir (5 cilt, İstanbul: Kitabevi, 2006, 509+596+535+504+502 s.).

İmamzâde Salih Saim'in *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Şemseddîn-i Tebrîzî'si* (İstanbul: Âlem Matb., 1312, 22 s.; İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1317, 22 s.) gibi, Osman Behcet'in *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Hayâtı ve Mesleği* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1324, 43 s.; İstanbul: Evkaf Matb., 1336, 51 s.) gibi kitapçıklar basitleştirilmiş ve sıkıştırılmış bilgi veren, popüler yayınlar olur. Bursa Bida-yet Mahkemesi Reisi Hayrullah Nedim, *Tercüme-i Hâl-i Şeyh İsmail Hakkî'yi* (Bursa, 1307, 16 s.) ve *Tercüme-i Hâl-i Nâzım-ı Mevlid-i Nebevî eş-Şeyh Süleyman Çelebi'yi* (Bursa: Emirî Efendi Matb., 1323, 7 s.) aynı anlayışla hazırlar. *Tercüme-i Ahvâl-i Hâce Hâfız-ı Şîrâzî* (İstanbul: Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne Matb., 1286, 15 s.) "telif-gerde-i Cevrî" olarak takdim edilirse de metnin yazmasında müellif adı yoktur (İÜ Ktbh., TY. 611).⁷⁵ Ahmed Midhat (*Kırkanbar*, 1291, nu. 21-22, s. 657-661, 679-683) ve Mecdi (Tolun?) (*Mekteb Mecmuası*, c. II, nu. 26, 2 Mart 1310, s. 589-591) Efendiler de Hâfız-ı Şîrâzî'nin biyografisini yazarlar. M. Zühdü İmam *Fahreddîn-i Râzî'nin Tercüme-i Hâlini Muhtevîdir* (İstanbul: Kasbar Matb., 1306, 48 s.) adlı kitapçığını yayımlar. Derviş Abdülkadir-i İzmirî, kaleme aldığı *Ömer Hayyam ve Hasan Sabbah ve Ebu'l-Kasım'ın Misli Mesbuk Olmayan ve Mütâlâyaya Şâyan İbret-âmiz Bir Tercüme-i Ahvâl'i* ni (İzmir: Mârifet Matb., 1340, 22 s.) tevatürlerle besler. İbrahim Hâlet Bey, *Tercüme-i Hâl-i Mevlânâ Lûtfullah'ı* (İstanbul: Bakırcıbaşı Mehmed Efendi-zâde Süleyman Efendi'nin Matb., 1290, 22 s.) Dülger-zâde Mehmed Çelebi'den yararlanarak yazar.⁷⁶ Bu araştırma isteğine rağmen, ortaya çıkan, tek formaya sığacak bir ömürdür.

75 Bursalı M. Tahir (*Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 127) ve Gölpinarlı (*Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: Devlet Matb., 1931, s. 149) eseri Cevrî'nin sayarken Sadeddin Nüzhet (*Türk Şairleri*, c. III, s. 1066) bu fikre katılmaz.

76 Kitap olarak yayımlanmadan evvel, Hâlet Bey'in *Dolab Mecmuası*'nda da tefrika edilmiştir ("Molla Lûtfî", 1290, Göz 2-3, 5-6, s. 10-11, 19-20, 35-37, 43-44). Ahmed Rasim yanlış olarak "Molla Nutki" olarak anar (*Matbûat Târihine Medhal, İlk Büyük Muharrirler: Şînâsi*, İstanbul: Yeni Matb., 1927, s. 8). Hâlet, Hoca Hüsameddin Efendi'nin biyografisini de *Dolab Mecmuası*'nda neşreder (1290, Göz 10, s. 74-75).

Salâhaddin el-Mevlevî'nin *Tercüme-i Hâl-i Hazret-i İbrahim-i Gülşenî*'si (İstanbul, 1289, 168 s.) gibi daha hacimli görünen çalışmalar ise, daha çok metin neşridir. Kütahya'da Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde 1194/II numarada kayıtlı *Hâce-i İlmiyyeden İshak Hocası Denilmekle Mâruf Mevlânâ Ahmed Efendi'nin Tercüme-i Hâli* (8 s.) adlı bir kitapçık görünüyorsa da⁷⁷ müstakil bir çalışma mı, daha büyük bir kitabın forması mı yoksa bir kupür mü olduğu tesbit edilemedi.

Ali Muzaffer, "Teracim-i Ahval-i Meşahir" dizisine başlarken, ilk eseri olan *Ahmed Midhat Efendi*'nin (İstanbul: Kasbar Matb., 1317) baş tarafına (s. 4), biyografi yazarlığıyla ilgili olarak şu satırları kaydeder:

Vakıa şu altıyüz seneden beri gelip geçen Osmanlı şair ve erbâb-ı kaleminin terâcim-i ahvâlini câmi' olmak üzere yazılmış birkaç tezkire-i şuarâ mevcut olduğu gibi zamanımızda dahi tercüme-i hâl olarak birkaç eser yazılmamış değildir. Ancak şuarâ tezkiresi denilen şeyler erbâb-ı tettebbuun her zaman maatteessüf itiraf ettikleri vechile tercüme-i hâl nâmına hiçbir şeyi câmi' olmayıp âdetâ bahsettikleri zevâtın âsâr-ı manzûmelerinden müteşekkil mecmûalar hükmünde olduğu gibi zamanımızda yazılan birkaç eserde dahi tercüme-i hâl ü hayat ciheti pek nâkıs kalmış ve gûyâ tenkid-i âsâr edilmek istenilip sadeden büsbütün çıkılarak ashâb-ı terâcimin meslek-i edebiyeleri (...) tafsil olunmuş olduğundan ne tezâkir-i şî'r ile ne de bu yeni eserlerle matlûb olan istifadeyi temin etmek mümkün olamaz.

Bu satırların yazarının bile, hem de Ahmed Midhat gibi berhayat bir edib hakkında kaleme aldığı biyografinin cep kitabı boyunda 28 sahife olduğunu görmek, hâltercümesi yazarlığında yaşanan za'fiyeti tesbite kâfidir.

İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)'nın 1337-1339 yılları arasında, *Açıksöz Gazetesî*'nde otuz sayı tefrika edilen (sy. 278-685) "Kastamonu Meşâhiri" o günlerin zor şartları altında basılamamış; yazar da sonraları elden geçirip yayıma hazırlayamamıştır.⁷⁸ Nisan 1340'ta yayımlanmağa başlanan *Anadolu Mecmûası* 12. sayısında kapanınca, Mehmed Fâzıl'ın "Urfa Şairleri" tefrikası da yarıda kalmıştır.⁷⁹ Hammâmî-zâde İhsan Bey'in *Trabzon Şairleri*,⁸⁰ *Şair Figani ve Fâtih Câmiî Hazîresinde Medfunlar* adlı biyografi çalışmaları da basılmamıştır.⁸¹

77 *Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu: Arap Harfli Türkçe Eserler (1729-1928)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1988, c. V, s. 9.

78 İsmail Hakkı Bey'in birkaç yıl sonra, iki cilt hâlinde neşredeceği *Karesi Meşâhiri*'ni bilenler, bu tefrikanın çalışılma tarzı hakkında da bir fikir sahibi olabilirler. Ebuzziyâ Tefrik'in "Üdebâ-yı Kastamonu" yazısı da bu meyanda hatırlatılmalı (*Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 1316, Cüz 83, s. 1763-1765; *Malûmat Mecmûası*, 5 Rebîulevvel 1317, sy. 192, s. 1440-1441).

79 Benzer bir çalışma yapan Bedri Alpay, bu tefrikadan haberdar görünmüyor: *Şanlıurfa Şairleri*, c. I, Şanlıurfa: Dal Yay., 1986.

80 Hakkı Tuncay'ın bir yazısından "Trabzon Şairleri"nin Ömer Feyzi'ye ait *Selâmet Gazetesî*'nde tefrika edildiği öğrenilir: "Trabzon Basını Hakkında Notlar", *Yeni Yol Gazetesi*, 19 İkincikânun 1944, sy. 3050. *Selâmet*'in hiçbir kütüphanede nüshası bulunmadığı için, bu bilginin sağlaması yapılamadı.

81 *Son Asır Türk Şairleri*, s. 692.

II. Edebiyat Tarihi Denemeleri

Adından bir edebiyat tarihi olmak iddiası taşıdığı anlaşılan ilk eser, Abdülhalim Memduh'un *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyyes*'dir (İstanbul, 1306, Mahmud Bey Matb., 134 s.). Memduh Bey, kitabının başında "şuarâ ve üdebânın değil, edebiyatın tercüme-i hâli"ni yazmak ilkesini tanıtarak bir edebiyat tarihinde olması gereken en önemli meziyetin de altını çizmiş olur. Gelgelelim, eserin antolojik özellikleri, bu meziyetin sadece farkedildiğini fakat uygulanmadığını gösteriyor. Kitap üç fasıl olarak düşünülmüştür. Birinci fasılda, "Bâzı Mütâlâat" başlığı altında (s. 10-22) Türk edebî dilinin gelişimi üzerine bilgi verilir ve ilk önemli Osmanlı şairi olarak Fuzûlî, nâsiri olarak da Sinan Paşa anılır. İkinci fasıl (s. 23-69), Sinan Paşa'dan Mütercim Âsım'a kadar geçen uzun süreden seçilmiş on edibe ayrılmıştır (Sinan Paşa, Fuzûlî, Nef'î, Koçi Bey, Nedim, Nâbî, Râgıb Paşa, Şeyh Galib, Koca Sekbanbaşı, Âsım). Kitabın asıl önemsenen sonuncu faslında ise, henüz tarih olmamış "devr-i teceddüd" mensuplarından bahsedilmektedir.⁸²

Elias "Cân" Wilkinson Gibb, Osmanlı coğrafyasına adım atmamış bir meraklı olarak kendi kendine öğrendiği Türkçesiyle bir şiir tarihi yazmaya niyetlenir. Çalışması, Osmanlı'nın kuruluş yıllarından yaşanan güne kadar gelecek ve halk şiirini dikkate almayacaktır. Bu niyetle başladığı çalışmasını bütün malzeme noksanına rağmen, hızla sürdürür ve 1900'de kitabının ilk cildini yayımlar: *A History of Ottoman Poetry - Târih-i Eş'âr-ı Osmâniyye* (Londra, Luzac and Co., 1900, 447 s.). 1901 yılı sonunda Gibb'in ölümü,⁸³ çalışmanın geriye kalan kısmının basılmasını tehlikeye sokunca, ailesi Edward G. Browne'dan yardım ister.⁸⁴ Browne, Gibb'in müsveddesine son şeklini vererek ve müşkillerini Cambridge Üniversitesi'nin Türkçe öğretmeni olan Çerkeş Şeyhi-zâde Halil Halid Bey'e danışarak metni neşretmeyi sürdürür (c. II, 1902, 405 s.; c. III, 1904, 381 s.; c. IV, 1905, 364 s.; c. V, 1907, 350 s.; c. VI, 1909, 384 s.; 2. bs., Londra: Luzac and Co., 1958). Şarkiyatçılık tarihinde, Türk edebiyatı için bunca mesâinin harcanıldığı ve bu kadar kapsamlı bir çalışmanın ortaya konduğu ikinci bir örnek daha bulmak çok zordur.

Çalışmanın V. cildi yayımlanırken Browne'ın eklediği 1 Ağustos 1907 tarihli sözbaşında, yarım kalan sonuncu cildin ikmâlini -adını vermek istemediği- bir Türkün üstlenip çalışmaya başladığı müjdelendir. Browne, 12 Aralık 1908 tarihli

82 Eser hakkında teferruatlı bilgi için bkz. Nurullah Çetin, "Türkçe'de İlk Edebiyat Tarihi", *AÜ DTCF Dergisi*, 1991, c. IX, sy. 1, s. 143-152.

83 Bkz. *Servet-i Fünun Mecmûası*, 16 Teşrîn-i sâni 1316, sy. 507. Ayrıca bkz. Abdülkadir Erkal, "Elias John Wilkinson Gibb ve Abdülhak Hamid'e Yazdığı İki Mektup", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2002, sy. 19, s. 55-70.

84 Browne için bkz. Hasan Çiftçi, "Ünlü Şarkiyatçı E. G. Browne'in Doğu Dillerine İlgisi Osmanlıyla Başlar", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2004, sy. 26, s. 171-181.

sözbaşında ise, artık Meşrûtiyet ilân olunduğuna göre, isim vermekte bir mahzur kalmadığını söyleyerek ikmâl işini üstlenen kişinin Rıza Tevfik olduğunu açıklar. Üstelik, Nâmık Kemâl'e dair kısmı kaleme almış olduğunu, geri kalan isimler üzerinde çalışmayı sürdürdüğünü de ekler. Browne'a göre, Rıza Tevfik'ten beklenen kısımlar gelirse, kitabın metinlere ayrılan VI. cildinden sonra, bir VII. cilt de çıkarılabilecektir. Beklenen olmaz ve Feylesof'un bu teşebbüsün arkasını getiremeyeceği anlaşılır.⁸⁵

Gibb'in kitabı küçük bir çevrede büyük bir ilgi görür. Hüseyin Kâzım Kadri Bey, şiir tarihinin Türkçeye tercümesinin elzem olduğunu yazar.⁸⁶ Köse Râif Paşa-zâde Fuad Bey'in bu sese kulak vererek ilk cildi çevirdiği rivayet olunmakta ise de tahkik edilememiştir.⁸⁷ 20 Mayıs 1335'te Dârülfünûn'a Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye müderrisi olan Cenab Şehâbeddin, Gibb'in çalışmasını İngilizceden çevirip öğrencilere takrir ettirerek onu bir ders kitabı mertebesine yükselten ilk isimdir.⁸⁸

Dârülfünun'da müderris olan Ali Ekrem 1911'de yurtdışına gidince, onun okutmakta olduğu Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye dersini⁸⁹ vekâleten vermesi

85 Rıza Tevfik'in Nâmık Kemâl'e dair olarak yazdığı bölüm, müstakil bir çalışma zannıyla yayımlanır: Mustafa R. Esatlı, *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, İstanbul: Sinan Matb., 1950, s. 113-156. Ayrıca bkz. Abdullah Uçman, "A History of Ottoman Poetry'nin Yayımlanmamış VII. Cildi", *MÜ FEF Türklük Araştırmaları Dergisi*, Mart 2001, sy. 9, s. 111-130.

86 *Devr-i Cedid*, 8 Haziran 1325, sy. 6.

87 Halide Edib (Adıvar), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin İngiliz Filolojisi Bölümü'nde profesör iken öğrencileri ve yardımcılarıyla beraber metni bir seminer çalışması olarak tercüme etmiş ve ilk ciltten küçük bir kısmını da bastırmış; lâkin gerisini yayımlayamamıştır (*Osmanlı Şiiri Tarihi*, İstanbul: İÜ Yay., 1943, c. I, 1. kt.). Yayımlanan kısmın başında Halide Edib'in bir önsözü de vardır (s. v-xxi). Kitabın tamamı ancak 1999 yılında Ali Çavuşoğlu tarafından tercüme edilip bastırılabilmiştir (*Osmanlı Şiir Tarihi*, 2 cilt, Ankara: Akçağ Yay., 1999, 553+584 s.). Ayrıca bkz. Mine Mengi, "Yüzyıllık Bir Batı Kaynağı: Gibb'in Osmanlı Şiir Tarihi", *Journal of Turkish Studies, In Memoriam Ağâh Sırrı Levend Hâtıra Sayısı-I*, 2000, sy. 24, s. 209-227.

88 V. D. Smirnov, Korş'un *Vseobşçaya istoriya literaturı* kitabı içinde (c. IV, Petersburg, 1891) "Turetskaya literatura" kısmını yazmış ve birkaç yıl sonra yayımlayacağı *Obraztsoviya Proizvedeniya Osmanskoy literaturı* (Petersburg, 1903) kitabının ilk malzemelerini böylece yayımlamıştır. A. E. Krımskiy, *Istoriya Turtsii i yeya literaturı ot raztsveta do načala upadka* (2 cilt, Moskva, 1910-1916) kitabıyla onu takip etmiştir. Cihan Harbi'nde müttefikli oluşu, Almanya'nın Osmanlı'ya ait merakını artırmış ve Türk edebiyatına dair çalışmaların ziyadeleşmesinde önemli bir etken olmuştur. C. Hachtmann'ın *Die Türkische Literatur des zwanzigsten Jahrhunderts* (Leipzig, 1916) çalışması, B. Schmidt'in *Übersicht der Türkischen Literatur'u* (Heidelberg, 1916) yahut G. Jacob'un 1918'de yayımlanan *Nachrichten der Giessener Hochschulgesellschaft* içindeki "Die Literatur des Osmanischen"i hep bu ilginin işaretidir. Bu incelemeler de dâhil, yapılan pekçok çalışma, Türk türkologları ve Dârülfünun tarafından ya hiç farkedilmemiş ya da gerekli ilgiyi görmemiştir. Gibb'in kitabının diğerlerine nazaran bir parça daha şanslı olduğu söylenebilir.

89 Ali Ekrem'in Dârülfünun'un litografya tezgâhında kendi elyazısıyla bastırıldığı epeyce ders kitabı vardır. Bunların arasında, konumuz gereği ilginizi çekenlerden biri, Edebiyat Şubesi'nin ikinci sınıf öğrencileri için hazırladığı *Edebiyyât-ı Türkiyye*'dir; lâkin eksiksiz bir nüshası bulunamadı. Ankara Millî Kütüphane'de 1970 A 520 numara ile kayıtlı bir nüshası ✍

Faik Reşad Bey'e teklif edilir. Gerçi Ekrem Bey bir süre sonra dönecek lâkin, bu defa da Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'ne tayini çıktığından üniversiteden tamamıyla ayrılması gerekecektir. Böylece, 1912-1913 ders yılında bu göreve asaleten tayin edilen Faik Reşad, öğrencilerine ders kitabı olması için *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'yi hazırlar ve litografya marifetiyle çoğalttırır (İstanbul, 1327). Arası çok soğumadan, kitabın öğrenciler dışında kalan meraklı okur kitlesine de hitap edecek bir baskısı yapılır (İstanbul, 1328, Selânik Matb., 399 s.).⁹⁰

Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye'nin taşbaskısında olmayan eklemeler, tasahihler yapılmış ve üç ciltlik bir çalışmanın ilk kitabı olduğu belirtilmiştir. Faik Reşad'ın niyeti, Âşık Paşa'dan Şeyhülislâm Yahya'ya kadar gelen ilk cildin ardından, ikinci ciltte Nef'î'den İbrahim Şinasi'ye kadar olan devreyi anlatmak ve sonuncu cildi de antoloji yapmaktır. Çalışmanın sonraki ciltleri birkaç sebeple yayımlanamaz ki, bu sebeplerin en önemlisi, 21 Mayıs 1912'deki İshak Paşa yangınında yazarın bütün malzemesinin küle dönüşmesidir. İkinci önemli sebep, Köprülü-zâde faktörüdür. Mehmed Fuad Bey, *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'nin neşrinin akabinde kaleme aldığı bir yazıda, Faik Reşad'ı edebiyat tarihi metodolojisini bilmemekle suçlar.⁹¹ Neticede, Faik Reşad'ın yetersizliğine hükmeden Dârülfünun, onun işine son verir. Bir diğer sebep ise, rûhen bir daha toparlanamayacak kadar yaralanan Faik Reşad'ın 26 Haziran 1914'te hayata veda etmesi ve ardında bitirilmemiş çalışmalar bırakmasıdır.

Faik Reşad'ın *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* projesi incelendiğinde, Mehmed Fuad Bey'in pek haksız olmadığı, fakat peşin hükümlerini aşır yapılmaya

görülebildi ki, onun da sadece 35-103 sahifeleri arası mevcuttur. Üçüncü sınıf için hazırladığı *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'ye (1910?, 484 s.) ise ulaşamadı. 1339-1340 öğretim yılı için tertip ettiği *Türk Edebiyatı Tarihi-Devr-i Cedid* (1918, 64 s.)'de -adından anlaşılacağı gibi- Mütercim Âsim'dan Şinasi'ye kadar olan dönemi ele almaktadır. Burada andığımız kitapların hiçbirinin İsmail Parlatır'ın hazırladığı *Ali Ekrem Bolayır* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987) çalışmasında esâmîsinin dahi anılmayışı da onlara ulaşmanın zorluğunu gösteriyor.

90 Kitap formalar hâlinde bastırıldığı için, ilk 56 sahifesini kapsayan "Medhal" bölümünün müstakil bir kitap zannedildiği de olur. Sözü gelişi, Millî Kütüphane'de ilk cildinden sonrası bulunamadığı (?) için kitabın "nâ-tamam" olduğu kayıtlı iken [1948 A(T) 255], bahsi geçen "Medhal"ın başlıbaşına bir çalışma sayıldığı görülür (1964 A 484).

91 "Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye", *Tasvir-i Efkâr*, 26 Teşrin-i sâni 1329, sy. 935. Daha sonra, Mehmed Fuad Bey'in bu fikirlerini bir kere de "Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında" (*Bilgi Mecmûası*, 7 Kânûn-ı evvel 1329, sy. 2) yazısında tekrarladığı görülür (ayrıca bkz. *Peyam-e debî nüsha*, 7 Kânûn-ı sâni 1329, sy. 7). Suçlamada, Köprülü-zâde'nin yenilerde yayımladığı "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl" makalesinin (*Bilgi Mecmûa*, Teşrin-i sâni 1329, sy. 1) de büyük payı bulunsa gerektir.

Birkaç yıl sonra, *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûası*'ni neşretmeye başlayan Ali Emiri Efendi, kendisi için ileri-geri birşeyler yazınca, Köprülü-zâde de ona cevap verecek ("Bir Hiciv Münasebetiyle", *Yeni Mecmûa*, 16 Mayıs 1918, sy. 44); böylece alevlenen münakaşanın ortasında, Ali Emiri Mehmed Fuad'ı -yerine göz diktiği için- Faik Reşad'ın edebiyat tarihini kötölemekle itham edecektir ("Bir Hiciv Münasebetiyle Serlevhasıyla 44 Sayılı *Yeni Mecmûa*'daki Makaleye Cevap", *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûa*, 31 Mayıs 1334, sy. 3).

çalışılanı da çok farkedemediği görülür⁹². Evet, kitabın “Medhal”i, edebiyat tarihi’ni “fünûn-ı târihiyye’den bir fen” olarak gösterse de konusunda derinlemesine düşünülmüş bir yazarı haber vermiyor. Evet, edebiyat tarihinden şiirin tarihinin anlaşılmasının yarattığı bazı sıkıntılar var. Gelgelelim, Faik Reşad’ın biraz körlemesine de olsa, denediği tarz yabana atılacak gibi değil. Yazar, Osmanlı edebiyatını -yoksa “şiirini” mi demeli?- dört devreye ayırır; Âşık Paşa’dan Zâtî’ye kadar olan devre çocukluk, Bâkî çağına kemâl, Nef’î-Nâbî devrine yükseliş ve Şeyh Galib devrine de çöküş emareleri çerçevesinde bakar. Ayrıca, Osmanlı edebiyatını her biri bir şair tarafından temsil edilen oniki devreye ayırır; şiirin başlangıç noktası olan Âşık Paşa, “şeyhü’ş-şuarâ” kabul edilmesi gereken Şeyhî, sonra Ahmed Paşa, Necâtî, Zâtî, Bâkî, Nef’î, Nâbî, Nedim, Koca Râgıb Paşa, Şeyh Galib, Şinasi⁹³ devreleri... Yine de Köprülü ile Şehabeddin Süleyman’ın *Yeni Osmanlı Târih-i Edebiyyâtı*’na bakılarak *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*’nin geç kalmış bir eser olduğu söylenebilir:

(...) *Yeni Osmanlı Târih-i Edebiyyâtı*’nın gözüktüğü bir devir için, halk şiirini ‘yâve’ diye gören, Ali Şîr Nevâî’yi ve Çağatay edebiyatının bütün şairlerini Acem sayan Fâik Reşad’ın eseri gecikmiş bir eserd. Onun, yayımlanış tarihinden yirmi yirmi beş yıl önce meydana konmuş olsa edebiyat tarihimizi derleyip toplama yolunda ileriye doğru bir merhale ifade edebilecek *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyyesi*

devrinin edebiyat tarihi anlayışının ve çalışmalarının gerisinde kalmıştır.⁹⁴

Şehabeddin Süleyman, *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*’yi (İstanbul, 1328, Sancakçıyan Matb., 378 s.) idadîlerin 6. ve 7. sınıfları için hazırlamıştır. Kitap, o güne kadar görülmemiş genişlikte (24 s.) bir giriş bölümüyle başlar; sonra da edebiyat tarihini dört ana devreye ayırır. Âşık Paşa’dan Mütercim Âsım’a kadar 46 şairin tanıtıldığı ilk iki devre, klâsik edebiyata ayrılmıştır (s. 24-268). Âkif Paşa ile Recâi-zâde Ekrem arasında yetişen şairlerin müstakillen tanıtılmasından sonra, “Fetret-i Edebiyye” üstbaşlığıyla Mutavassıtın’ın üstünkörü değerlendirildiği ve nihayet Edebiyyât-ı Cedîde neslinin ele alındığı bölümler gelir. Bu hâliyle edebiyat tarihi, Osmanlı’nın daha çok şiir tarihi olarak düşünülmüş gibidir. Kitap için bir yazı kaleme alan Ali Canib (Yöntem), çok isabetli tesbitlerde bulunur.⁹⁵ Önce, mâzînin edebiyat tarihleri hükmündeki tezkirelerin gelenekli metodunu eleştirir:

92 Teferruat için bkz. Nurullah Çetin, “Faik Reşad’ın Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyesi”, *AÜ DTCF Dergisi*, 1996, c. X, sy. 1, s. 169-176; Süheylâ Yüksel (Seçkin), “Faik Reşad’ın Hayatı ve Eserleri”, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

93 *Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*’nin litografik basımında, sonuncu devreyi Ziya Paşa’nın temsil ettiği gösterilmiştir, Şinasi’nin değil.

94 Ömer Faruk Akün, “Fâik Reşad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XII, İstanbul, 1995, s. 108.

95 “Bir Tevdî-i Fikrî: Târih-i Edebiyyât-ı Osmâniyye”, *Servet-i Fünun Mecmûası*, 25 Teşrin-i sâni 1326, sy. 1018, s. 91-92. Ayrıca bkz. “Bir Teklif-i Mühim”, *Piyano Mecmûası*, 25 Teşrin-i evvel 1326, sy. 11, s. 115.

(...) Lâtîfî gibi, Sâlim gibi* eslâfın tezkiretü'ş-şuarâları hiçbir kıymeti hâiz değildir. Bütün bu kitaplarda en basit bir tahlile tesadüf olunmaz. Bunlar mevzû-i bahis ettiği şair hakkında 'ol andelîb-i gülîstan-belâgat-i belde-i Kostantuniyye'den zuhûr idüb...' tarzında pek boş bir silsile-i temeddüh serd ettikten sonra, 'âfûdeki ebyât-ı pâkîze ol vücûd-ı lâtîfin zâde-i tab'-ı uzûbetidür' diye ekseriyâ en âdî birkaç beytini yazmakla iktifâ eder.

Sonra da gerçek bir edebiyat tarihinde bulunması gereken özellikleri gösterir:

Pek âşikâr bir hakîkattir ki, 'târih-i edebiyat' denilince 'üdebâ'nın değil, 'edebiyat'ın tarihi akla gelir ve böyle olmak lâzımdır. Sonra tarih olmak münasebetiyle, artık 'dâire-i san'at'ten çıkmış, kendi başına bir 'ilim' olmuştur, yani o 'mahsûl-i hiss ü hayâl' olmaktan ziyade, 'mahsûl-i fikr'dir. Binâenaleyh, okuduğumuz bir târih-i edebiyâtı, ictimâî ve rûhî tetebbuat ve tedkikat ile meşbû görmek isteriz; isteriz ki, meselâ Nef'î yaşadığı asr-ı müzmahilde niçin ve nasıl o sadâ-yı bülendi çıkarabilmiştir, niçin o ses bir enîn-i muztarib kalmamıştır? Sonra, meselâ isteriz ki, teceddüdât-ı edebiyemizin esâsât-ı evveliyesi nelerdir, bizi Garb'a tevcîh-i nazar ettiren sade Selîm-i Sâlis'in efkâr-ı islâhat-perverânesi ile Gülhâne Hattı mı? İşte bunları teşrih edecek tedkikat-ı medîdedir. Aynı zamanda bir de tenkid ararız; bilhassa bu tenkidten müellifin şahsiyyet-i fikriyesini bulmağa çalışırız.

Nihayet sıra, Şehabeddin Bey'de ve eserinde bu özelliklerin bulunup bulunmadığına gelmiştir. Bu hususta Cânîb Bey'in söyleyecekleri hiç de iyimser ve olumlu değildir:

Heyhat ki, Şehab Bey'in eserinde bütün bu şeyler yoktur. O bir fihrist-i esâmîdir ki, ibtidâ-yı teşekkülünden beri yetişen şairleri sırasıyla gösterir ve pek klâsik bir tarzda ekserisinin 'cümle-i eş'ârından' bir parçayı da irâe eder.

Üstelik kitapta Lâtîfî'ye dört-beş sahîfe ayrılmışken ne Azmî-zâde Hâletî'ye ve Sâmi'ye ne de Belîğ'e ve Nevres'e yer verilmiştir. Bütün bunlardan sonra, Şehabeddin Bey'in çalışmasının "her nokta-i nazardan pek, pekçok noksan bir eser" olduğu söylenebilir.

Ali Cânîb'in Şehâbeddin Süleyman'a yönelttiği eleştiriler, tek kelimedede özetlenebilir: "methodsuzluk". Onun bu eksiğini telâfi edebilmesini en hızlı ve pratik yolu, metod bilir bir başka isimle müşterek çalışmasıdır. Köprülü-zâde M. Fuad Bey'le mesaîsini birleştirme fikri böyle doğar ve *Yeni Osmanlı Târih-i Edebîyyâtı*, c. I: *Menşe'lerden Nevşehirli İbrahim Paşa Sadâretine Kadar* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1332, 392 s.) kitabı da ortaya böyle çıkar. Müşterek kitap, "sultanilerin son programlarına mutâbık" olarak hazırlanmıştır. 63.

* "Lâtîfî ve Sâlim tezkireleri bundan beş-on sene evvel İkdâm Matbaası tarafından tab' u neşrolunmuştur. Şairlerimizin hayât-ı husûsiyyesinden bâzı ve ekseriyâ münasebetsiz şeylere vâkif olmak istenilirse okunabilir."

sahîfeye kadar gelen “Mukaddeme”, Fuad Bey'in kaleminin mahsûlü gibidir ve “Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl” makalesinin uygulamaya dökülmüş hâlidir. Kitabın adındaki “Osmanlı” kaydına rağmen, Türklerin uzun geçmişinden, Anadolu Türklüğünden, Selçuklulardan bahsedilişi ve ediblerin tanıtımına Mevlânâ, Sultan Veled, Yûnus üçlüsü ile başlanması da gösteriyor ki, edebiyat tarihi Osmanlı sınırlarına hapsedilmek üzere tasarlanmamıştır. Yine de söz Osmanlı'ya gelince, “devr-i tasavvuf” (Âşık Paşa, Süleyman Çelebi, Yazıcıoğulları, Şeyhî, Mevlânâ) (s. 131-188), “saray edebiyatı devri” (Ahmedî, Sinan Paşa, Ahmed Paşa, Necâtî, Zâtî) (s. 190-308), “devr-i kemâl” (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî, Yahyâ, Sabrî, Nef'î) (s. 309-365), “devr-i fikrî” (Nâbî, Sâbit, Nazîm) (s. 367-392), “devr-i şahsiyyet” (Nedim, Galib, Râgıb Paşa, Vehbî, Sürûrî, İzzet Molla) ve “devr-i inhitat” gibi başlıklar altında her devrin sosyal, siyasî, fikrî gelişmeleri içinde dilin ve edebiyatın geçirdiği değişim aktarılır. Naîmâ'ya kadar gelen ilk ciltten sonrası yayımlanmamıştır. Hiç şübhesiz ki, o zamana kadar yazılmış edebiyat tarihleri arasında, en objektif, en ilmî ve en titiz çalışma olmasına rağmen, ikinci cildinin yayımlanmayışı büyük kayıptır.

K(rikor). J. Basmadjian, *Essai sur l'histoire de la littérature Ottomane* (Paris: Librairie B. Balentz, 1910, 255 s.)⁹⁶ namında bir çalışma yayımlar. Kitabın adı, alttan alta bir edebiyat tarihi tecrübesi olduğunu haber verirse de sahîfeleri çevrilmeğe başlandığında, daha çok bir antolojiye benzediği farkedilir. Edibler için verilen ve büyük kısmı birkaç satırı aşmayan malûmat ya çok eksik ya da yanlıştır. Tercüme metinler ise, bazen edebî Türkçeyi bazen de edebî Fransızca'yı iyi bilmemekten kaynaklanan hatalar taşır.

Konya İdadisi'nin “müdüf-i sâni”si ve edebiyat muallimi olan Mehmed Hayreddin, 1328-1329 öğretim yılında 7. sınıf öğrencilerine notlarını tahrir ettirmiştir. Talebe, bu notları düzeltip, düzenleyip *Târih-i Edebiyyat Dersleri* (Konya: Konya Vilâyet Matb., 1330, 108 s.) adıyla yayımlar. Bir “millî edebiyat” tarafdarı olduğu hemen anlaşılan Hayreddin Bey, bütün Osmanlı edebiyatına da “yeni lisan” noktasından bakmaya çalışır. Sinan Paşa, Zâtî, Bâkî gibi “edib taslakları” yüzünden edebî dilin letafetini kaybettiği; Necâtî, Nef'î, Nâbî, Râgıb Paşa ve benzeri şairlerin Türkçe'yi “ruhsuz”laştırarak yabancı dillere mahkûm ettikleri fikrindedir. Nedîm'i ise, dilde sadeleşme gayretlerinin ilk merhalesi sayar. Kitapta Süleyman Çelebi'den Şinasi'ye gelene kadarki isimlerden sadece onüçü üzerinde durulur.

İbrahim Necmi (Dilmen), Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi'nin “târih-i edebiyat muallimi” iken *Târih-i Edebiyyat Dersleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338, 275+330 s.) adlı iki ciltlik kitabını yayımlar. İlk cildi *Eski Edebiyatımızın Tarihine Serî Bir Nazar*, ikinci cildi ise, *Edebî Teceddüdümüzün Zuhur ve Tekâmülû* altbaşlığını taşıyan kitap, daha önce “kısmen şapirografla nüshaları tek-

96 Theodor Menzel'in tanıtma yazısı için bkz. *Der Islam*, 1913, c. IV, sy. 1-2, s. 142-145.

sir” edilerek öğrencilere okutulmuş; muhtemelen tertibinde de talebeden Bedreddin Muhtar Bey’in katkısı olmuştur. Konumuz gereği, bizi ilgilendiren, edebiyat tarihinin ilk cildir. Bu ciltte, “Osmanlı edebiyatının zuhûrundan evvel Anadolu’daki Türk edebiyatı”ndan (s. 17) başlanarak “Onüçüncü karn-ı hicrî evâsıtında edebiyatımızın vazıyyet-i umûmîsi”ne kadar (s. 259) klâsik edebiyatın tarihi verilir.

İbrahim Necmi’nin fikrinde, çağını temsil eden şairleri esas alarak yapılan tasnifler “mâkul” değildir (s. 14).

Bu şairler mühim devirlerin en esaslı şahsiyetlerini teşkil etmekle beraber, isimleri ayrı ayrı mesleklere alem olmuş değildir. Sonra, meselâ Ahmed Paşa ile Necâtî ve Zâtî arasında ne zaman ve ne de meslek-i edebî itibarıyla ayrı birer devir vücuda getirecek başlıca farklar mevcut olmadığı gibi, meslek nokta-i nazarıdan meselâ Nâbî ile Râgıb Paşa arasında esaslı ve mühim farklar da müşahade olunamaz.

Aynı şekilde, “târih-i siyasî vukuâtına tâbî’ olarak” yapılan tasnifler de doğru değildir; zîrâ, “edebiyat terakkiyatının umumî ve ictimai hayat ile münasebet-i kavıyyesi olmakla beraber, her devre-i siyasiyenin mutlaka bir tahavvül-i edebî ile terâfuku muhakkak değildir”. O sebeptendir ki, Fuad ve Şehab beylerin edebiyat tarihlerinde yaptıkları “tasavvuf devri, saray devri” gibi ayrımlar da anlamsızdır. Klâsik edebiyatın incelenmesinde en doğru ayırımın kronolojik olduğunu düşünen İbrahim Necmi, kitabında yarım asrı bir ölçü kabûl eder ve her asrın “evvel”i ile “âhir”ini ayrı ayrı değerlendirir. Edebiyat tarihinin birinci cildinde sayısı yüzü aşkın şair ve nâsirin tanıtıldığı, sanatları hakkında bilgi verildiği görür. Bu hâliyle *Târih-i Edebiyyat Dersleri*, o zamana kadarki edebiyat tarihleri arasında en ihatalı çalışmadır.

Köprülü-zâde M. Fuad, daha yola çıkarken önceki edebiyat tarihçilerinden ayrılır. O, önce “Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl” makalesiyle tarzını belirleyip sonra edebiyat tarihçiliğine soyunuşu ile bir fenomendir. Yaparken öğrenmek yerine, öğrenip yapmak ilkesini benimsemiş görünür. 1913’te Dârülfünûn’un Halid Ziya’dan boşalan “Türk târih-i edebiyatı müderrisliği”ne getirildiğinde henüz 23 yaşında olan Fuad Bey, yine 1913-1914 öğretim yılında derse girer. İlk sömestrde, sınıfta tahrir ettirdiklerini, Hamid Sâdi adlı bir öğrencisinin notlarından istifade ederek üniversitenin litografya matbaasında bastırır: *Türk Târih-i Edebiyyâtı Dersleri*, İstanbul, 1329, 80 s. Sadece beş forması yayımlanabilen bu notlarda, daha çok İslâmiyet öncesi Türk kültürü tanıtıldığı için, konumuz haricidir. İkinci sömestr yine Hamid Sâdi’nin notlarından yararlanarak bastırılan *Türk Târih-i Edebiyatı Derslerinden: Garb Türklerinde Edebiyat ve Şekl-i Tekâmülü*’nde (İstanbul, 1330, 144 s.) ise, klâsik şiirin formal özelliklerini ve muhtevasını hazırlayan şartlar anlatılır. Saray hayatı, tekke ve dergâhlar-

daki kültürel atmosfer, Osmanlılardan önceki fikir hayatı ve nihayet, Mevlânâ, Sultan Veled, Yûnus tanıtılır.

Fuad Bey'in bu iki mütevazı çalışması, ileride yazacağı majör ürünlerin ilk habercisi ve taslağı hükmündedir. İkinci işaret, *Türk Edebiyatı Tarihi* olur. Birinci kısmı *Kable'l-İslâm Türk Edebiyatı* (İstanbul: 1920, Matbaa-i Âmire, s. 1-96),⁹⁷ ikinci kısmı ise, *Bâde'l-İslâm Türk Edebiyatı-İslâmî Edebiyatta Tavzin ve Şekle Kadar* (İstanbul: 1921, Matbaa-i Âmire, s. 99-215) adıyla neşredilen kitabı,⁹⁸ 1926'da (dış kapakta 1928) yayımlanacak *Türk Edebiyatı Tarihi*'nin son provası gibidir. Özellikle ikinci kısımda yer alan konular, Fuad Bey'in hem edebiyat tarihini hem de *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'ı oluşturacak meselelere dair fikirlerinin olgunlaşma merhalelerini takip etmek isteyenler için önemli ipuçları taşır.

Arap kültürü, "İslâm medeniyeti"nden bahsedeceği zaman, "Arap medeniyeti" diye adlandırmayı yeğler.⁹⁹ Havsalası, idraki ve kibri, Arab'a bunun doğru olduğunu söyler. *Tedrisât-ı Edebiyye* muharriri Abdurrahman Fehmi de bir İslâm medeniyeti tarihi yazmaya teşebbüs ettiğinde, bunu Arap medeniyetinin tarihi şeklinde tasarlayacak ve sonunda ortaya çıkan eserin adı da *Medresetü'l-Arab* (İstanbul: 1304, Matbaa-i Ebuzziyâ, 244 s.) olacaktır.¹⁰⁰ Kitapta, Arapça'nın doğuşu, Basra ve Kûfe dil mektepleri, Arap şiiri ve nesri, edibler tanıtılır. Uzun bir aradan sonra, aynı konuda ikinci eseri Müderris-zâde Mehmed Fehmi yayımlayacaktır. Fehmi Efendi'nin, verdiği dersin takrirlerini elden geçirerek hazırladığı *Târih-i Edebiyyât-ı Arabiyye*'si (İstanbul: 1337, Matbaa-i Âmire, 967 s.), birkaç cilt olarak tasarlanmışsa da, sadece Câhiliye Devri'ni kapsayan ilk cildi basılabiliştir.¹⁰¹ Devrin edibleri, özellikle de "muallâkatü's-seb'a" şairleri hakkında verilen etraflı malûmatın yanında, hayli örnek metin ve sağlam tercümeleleri vardır. Kitabın temel kaynağının Ebû Ferecî'l-İsfahânî ve onun -1285'te Bulak baskısı da yapılan- *Kitâbü'l-Egânî* adlı muhteşem çalışması olduğu söylenebilir.

Hüseyin Dâniş (Pedram), Dârülfünûn'un Târih-i Edebiyyât-ı İran müderrisi iken, sultanîlerin 8. ve 9. sınıflarında okutulmak üzere *Tâlim-i Lisân-ı Fârisî* ad-

97 Orhan Seyfi, kitabın yayımlanışının ardından bir tanıtma yazısı kaleme alır ("Türk Edebiyatı Tarihi", *Ümid Mecmûası*, 1336, sy. 17).

98 J. H. Mordtmann, "Köprülü-zâde Mehmed Fu'ad, Türk Edebiyatı Tarihi (Geschichte der Türkischen Literatur", *Orientalistische Literaturzeitung*, Mayıs 1923, sy. 5, s. 226-227.

99 Bu yoldaki son tartışmalardan biri, Muhammed Âbid el-Câbirî'nin *Tekvînü'l-Aklî'l-Arabîsi* Türkçeye tercüme edilirken yaşanan. Mütercimler, eseri *Arap Aklının Oluşumu* diye çevirmenin yanlış olacağını ifade ettikleri için, müellif "Türkçe Çeviriye Sunuş" yazarak itirazlara hak verdiğini söyler ve kitap *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı* (3. bs., İstanbul: Kitabevi, 2001) adıyla basılır.

100 Nihad M. Çetin, bu kitabı "Arap edebiyatı tarihi diyebileceğimiz Türkçe eserlerin muhtemelen ilki" olarak tanıtır (*Eski Arap Şiiri*, İstanbul: İÜEF Yay., 1973, s. vii).

101 Yazarın 1329-1330'da *Peyam*'ın edebi ilâvelerinde uzun süre (sy. 22, 24, 26, 28, 30-34) yayımlanan "Edebiyyât-ı Arabiyye Sahifeleri" tefrikası da ders notlarına eklenir.

lı bir kitap hazırlar. Cüz cüz neşredilen kitabın 4. ve son kısmı da *İran Târih-i Edebiyyâtı*'dır (İstanbul: 1331-1332, Matbaa-i Âmire, 99 s.). Bu küçük edebiyat tarihinin ilk bölümü İslâmiyet'ten önceki dönemi, ikinci bölümü İslâmiyet'in kabûlünden XIX. asır sonuna kadar olan dönemi içermekte, ardından da tasavvufun Acem edebiyatındaki etkilerini araştıran müstakil bir makale yer almaktadır. Köprülü-zâde M. Fuad Bey'in kitap hakkındaki bir eleştiri yazısı¹⁰² üzerine, Dâniş Bey'in önce *Âtî Gazetesî*'nde, sonra da *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası*'nda neşrettiği uzun ve sert cevaplar uzayıp giden bir polemik başlatır. Fuad Bey'in gösterdiği noksan ve hataların cevaplanması yerine, bambaşka konulara kaydırılan yazılar meseleyi içinden çıkılmaz hâle getirir.¹⁰³

III. İncelemeler

Litvanyalı A. Chodzko İran'da uzun müddet kalır ve dönüşte de *Specimens of the Popular Poetry of Persia* (1842) adlı kitabını yayımlar. Adından Acem şiiriyle ilgili olduğu düşünülebilecek kitabın büyük kısmı İran Âzerbaycanının Türk şairlerine ayrılmıştır.

François A. Belin, *Notice sur Mir-Ali Chir* (Paris, 1858) çalışmasının ardından "Notice biographique et littéraire sur Mir Ali-Chir-Névâii" (*Journal Asiatique*, 1861, Seri V, sy. XVII, s. 175-256, 281-357) ve "Moralistes orientaux: Caractères, Maximes et Pensées de Mir Ali Chir Nevâii" (*Journal Asiatique*, 1866, Seri VI, sy. VII, s. 523-552; 1866, sy. VIII, s. 126-154) yazılarını yayımlayarak şairi bir ahlâkçı olarak tanıtır ve onun *Mahbûbü'l-kulûb*'undan seçilmiş metinler verir.¹⁰⁴ Belin, Paris'teki Ecole Spéciale des Langues Orientales Vivantes için, *Hayriyye-i Nâbi* (Paris, 1857, 67 s.) gibi bazı eski metinlerin yayıma hazırlanmasında da çalışmış; Sylvestre de Sacy'nin kütüphane kataloğunun çıkarılmasına yardım etmiştir.

Dora d'Istria, *La poésie des Ottomans* (2. bs., Paris: Maisonneuve et Libraires-Éditeurs, 1877)'da¹⁰⁵ klâsik şiirin tematik bir değerlendirmesini yapar. Ki-

102 "İran Târih-i Edebiyyâtı", *Yeni Mecmûa*, 31 Kânûn-ı sâni 1918, sy. 30.

103 Köprülü, hepsi de *Yeni Mecmûa*'da olmak üzere (sy. 35-36, 44; 11-14 Mart, 16 Mayıs 1918), yayımladığı yazılarını sonradan *Bugünkü Edebiyat*'a (İstanbul, 1924, Cihan Biraderler Matb., s. 207-270) alırken Dâniş Bey de cevaplarını *Münâzarâtım* (İstanbul: Necm-i İstikbâl Matb., 1919, 68 s.) adlı müstakil bir kitapta toplar.

104 Belin'in *Mahbûbü'l-kulûb* neşrinde Ahmed Vefik Paşa'nın da yardımları olduğu bilgisi için bkz. Fevziye A. Tansel, "Ahmed Vefik Paşa'nın Eserleri", *Bellekten*, Nisan 1964, c. XXVIII, sy. 110, s. 282, not 50.

105 Üzerinde ikinci baskısı olduğunun belirtilmesi, kitabın bir de ilk baskısı olduğu için değildir. Çalışmayı oluşturan müstakil yazıların daha önce Floransa'daki *Rivista europea*'da ("Histoire des poètes ottomans", Şubat-Mart 1877) ve Paris'teki *Révue politique et littéraire*'de yayımlanması sebebiyle böyle gösterilmiştir. Kitabın Türkçeye tercümesi de yapılmıştır: *Osmanlılarda Şiir*, çev. Semay Taneri, İstanbul: Havass Yay., 1982, 146 s.

tabın beş bölümü, yazarın “romans” saydığı ve mütercimim de yanlış olarak “destan” kelimesiyle karşıladığı mesnevîlere ayrılmıştır. Sonrasında ise, tasavvufî şiir, cidâl şiiri, eyyamcı ve kinik şiir, garâmî ve ahlâkî şiir, pedagojik şiir ve hiciv edebiyatı tanıtılır. d’Istia, Osmanlı şiirini kavramasına yardımcı olacak temel kaynakları görmemiş olmasına rağmen, genellikle isabetli ve tarafsız yorumlar yapmayı başarır.

Stanley Lane-Poole’un *The Story of Turkey* (Londra, 1888; New York: Putnam’s sons, 1899, 373 s.) kitabının “Osmanlı Edebiyatı” bölümünü Gibb kaleme almış ve yılların hazırlığını şiir tarihinden evvel, ilk olarak burada özetlemiştir.¹⁰⁶ Dr. Hans Barth, *Türke, wehre Dich!* adlı kitabının bir bölümünü de “Die türkische Litteratur”e ayırır (Leipzig: Rengersche Buchhandlung, 1898, s. 209-220).

Maurice Herbette, *Une ambassade turque sous le directoire* (Paris: Librairie Académique Didier, 1902)¹⁰⁷ adlı kitabında, 1797’de Osmanlı’nın Fransa’ya gönderdiği ilk daimî elçi olan Moralı Ali Efendi’nin Paris yıllarını anlatır. Sonraları Ahmed Refik (Altınay) da bu kitaptan çokça istifade ederek bir dizi yazı kaleme alacaktır.¹⁰⁸

Vladimir A. Godlevski’nin 1956’da ölümünden sonra, yazılarından yapılan seçmeler *Izbranniye socineniya* adıyla dört cilt hâlinde yayımlanır ki, ikinci cilt (Moskva: İzdatelbstvo Vostocnoy Literaturı, 1961) dil ve edebiyat hakkındaki makalelerine ayrılmıştır¹⁰⁹ ve içerinden birkaçı 1923’ten önce müstakilen basılmıştır.

Osmanlı edebiyat adamının inceleme olarak kaleme aldığı çalışmaların büyük kısmı, metin şerhleridir. Tahlil edilecek eserin halle muhtaç bir problemi bulunması gerektiği ve bu özelliği taşıyan metinlerin de genellikle tasavvufî edebiyattan çıktığı bilgisi, incelemeleri hep şerhe, şerhleri de hep sūfî edebiyatına hapseder. Melâmî Ali Örfî Efendi’nin *Şerh-i Dîvân-ı Niyâzî-i Mısrî* (AÜ İlâhiyat Fak. Ktbh., Yz. 37305, s. 106-237) ve *Şerh-i Nutk-ı Hazret-i Üftâde*¹¹⁰ (Hacı

106 Kitabın bazı baskılarındaki kapak yazısında dahi Gibb’in adı geçmesine rağmen (meselâ bkz. *The Story of Turkey*, Beyrut: Khayats, 1966, 373 s.), onun yazdığı bölümün N. Esim Mergen tercümesi S. Lane-Poole’dan yapılmış görünmektedir [*Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: YKY, 1999, s. 41-47].

107 Tercümesi: *Fransa’da İlk Daimî Türk Elçisi Moralı Esseyit Ali Efendi (1797-1802)*, çev. Erol Üyepazarıcı, İstanbul: Pera Turizm ve Tic., 1997, 214 s.

108 “Moralı Ali Efendi’nin Paris Sefaret-nâmesi”, *Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, 1 Şubat 1328-1 Mart 1329, c. III, sy. 18, s. 20-23.

109 Gordlevski’nin A(yn)ı. B. tarafından tercüme edilen “Türk Edebiyatının Dönüm Noktası” makalesi için bkz. *Türk Yurdu Mecmuası*, Mayıs 1927, c. V, sy. 29, s. 438-448. Ayrıca bkz. Theodor Menzel, “Russische Arbeiten über türkische Literatur und Folkloristik”, *Der Islam*, 1913, c. IV, s. 123-136.

110 Bursalı M. Tahir, Örfî Efendi’nin *Şerh-i Gazel-i Hazret-i Üftâde*’sinden bahsederken (*Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 134) kasdı bu eser midir, yoksa başka bir şerh daha mı var, anlaşılamadı.

Selim Ağa Ktbh., Hüdâyi Böl. Yz. 658, 6 s.) isimli eseri; Mürid-zâde Mustafa Aczî Ağa'nın Niyâzî-i Mısırî'den bir gazelin şerhini yapması,¹¹¹ Musacalı-zâde Mehmed Said Efendi'nin İbrahim Hakkî-i Erzurumî'nin bir manzûmesini şerhettiği *Cevâhirü'l akaid* (İzmir: Vilâyet Matb., 1319, 86 s.), Harîrî-zâde Seyyid Kemâled-din Efendi'nin *Rûşen-i Dil-nüvâz Şerh-i Gülşen-i Râz, Hazret-i Mısırî'nin Üç Aded Gazellerinin Şerhleri ve Şerh-i Gazel-i Sezâyîsi* adındaki yazma risâleleri¹¹² hep aynı alanda ve geleneğin bin yıllık şerh metoduyla kaleme alınmış çalışmalarlardır. Manastırlı Ahmed Dâniş Efendi'nin *Şerh-i Dîvân-ı Sultan Selîm-i Evvel*'i de yayımlanamayan, fakat profan alanda kaleme alındığı için, farklı bir şerh tarzının takip edilmiş olabileceği ümidini uyandıran eserlerdendir.¹¹³

Ruznâmçeci M. Lebib Efendi'nin *Tuhfe Şerhi* (İstanbul: 1262, Matbaa-i Âmire, 301 s.) vardır.¹¹⁴ Manzum şerhin başındaki tarih düşürmede

Hamd ola Allah'a oldu Tuhfe'nin şerhi tamam

mısraı 1250 yılını gösteriyor olsa da yayımlanması oniki sene sonradır ve 1262'de bile Lebib'in vefatına daha yirmi yıldan fazla zaman vardır.¹¹⁵

Abdülhamid Ziya Bey'in *Harâbat* adlı antolojisi ileride ayrıca tanıtılacak olsa da onun baş tarafındaki manzum "Mukaddeme" başlıbaşına bir inceleme metni olarak ayrıca değerlendirilmelidir.¹¹⁶ Ziya Bey bu mukaddemeyi "elsine-i selâse"nin şiir dairesi için küçük bir tarihçe olarak tasarlamıştır. Metin dokuz altbölümden oluşur: "Tevhîd-i Bârî ve münâcat", "Na't-ı nebevî", "Sebeb-i tertîb-i Harâbat", "Ahvâl-i eş'âr-ı Türkî", "Meşrût u ahvâl-i şâirî", "Ahvâl-i şuarâ-yı Rum", "Ahvâl-i şuarâ-yı İran", "Ahvâl-i şuarâ-yı Arab" ve "Tahdîs-i ni'met ve ihtâr ü mâzeret". Sözbâşi, bilhassa "ahvâl-i eş'ar" bölümlerinde şiir ve şair eleştirileri de yapılan manzum bir tarihçeye dönüşür. Osmanlı şiir tarihi üç devreye ayrılmıştır. İlk devre Ahmed Paşa ve Necâtî'den başlayıp Bâkî'ye kadar uzanır; ikinci devre Nâbî'ye ve sonuncu devre de İzzet Molla'ya ulaşır. Genişlikte Osmanlı şiirinin değerlendirildiği mukaddemede tesbitlerin bir kısmı kafiye hatırına yahut vezin zoruyla yapılmış gibidir.

Nâmık Kemâl, eski dostu ve dâvâ arkadaşı Ziya Bey'in *Harâbat*'i tertip etmesini doğru bulmaz. Mektup tarzında iki eleştiri kaleme alarak bu yoldaki rahatsızlığını dile getirir. Metinler, Ziya Bey'in ölümünden sonra, kitap hâlinde

111 Basılmamış şerhi Bursalı Tahir Bey haber verir: *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 330.

112 *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 156.

113 *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 310.

114 Şerhin 1251'de Hâfız Hamdi Vasfî hattıyla olan yazması için bkz. İÜ Ktbh., TY. 5778, 231 v.

115 Lebib Efendi ertesini yıl da hem Tuhfe'yi hem de Nuhbe'yi tazmin için bir kitap yayımlar: *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye Âzâsından Saâdetlû Lebib Efendi Hazretlerinin Nuhbe ve Tuhfe Manzûmelerinden Bâzı Kitaât-ı Belîganeye Nazm Eyledikleri Tazmînât-ı Şâirânele-ridir*; İstanbul: Takvimhâne-i Âmire, 1263, 53 s.

116 Antoloji tekrar basılmamışken mukaddemenin müstakil olarak neşri de bu öneme işaret- tir: *Mukaddeme-i Harâbat*, Kostantıniye: Matbaa-i Ebuzyiâ, 1311, 109 s.

de yayımlanır: *Tahrîb-i Harâbat*, Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1303, 160 s.;¹¹⁷ *Tahrîb-i Harâbat, Ziya Paşa Merhûmun Cild-i Sâni-i Harâbâtını Muâhazedir*, Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1303, 134 s.¹¹⁸ Bu metinlerde Kemâl Bey'in temel itiraz noktaları iki tanedir. İlki, "edebiyât-ı sahîha"nın yerleşmesi için birlikte mücadele verdiği yandaşını "edebiyât-ı kadîme tarafdârânı" gibi davranırken görmektedir. İkinci olarak, yaptığı işi de iyi yapamadığını ve doğru şairleri, doğru metinleri seçmekte, sağlam bilgiler verip sağlam metin kurmakta zorlandığını düşünmektedir. Bu arada, Ziya Bey'in hakkında olumsuz hüküm verdiği her şairi medhetmek, beğendiği her şairi yermek, dâhil etmediği her isim için söylenmek, seçtiği her şiiirden daha hoş örnekler aramak için olağanüstü bir gayret sarfettiği de gözden kaçmaz.¹¹⁹

Recâi-zâde Ekrem'in *Tâlîm-i Edebiyyâtı* için bir takriz kaleme alan Kemâl Bey, kitap hakkındaki fikirlerini tafsilâtıyla ifade için ve bu vesileyle biraz da kendi *Tâlîm-i Edebiyyâtını* tanıtmak için bir metin hazırlığına girişir. Bir talebe-hoca mükâlemesi biçiminde tasarladığı ve soru-cevaplardan ibaret olacak metinde meseleler bahislere bölünerek işlenecektir. Sonunun getirilemediği anlaşılan çalışma, yıllar sonra Necmettin H. Onan'ın eline geçer ve *Namık Kemal'in Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi* (Ankara: MEB Basımevi, 1950, 59 s.) adıyla yayımlanır. "Fikirde Sadelik", "Sâde-dilânelik" "İncelik" ve "Tasvir" bahisleri yazılabilmıştır. Her bahiste klâsik şiiirin zaafı yerilip kıymetli örnekleri gösterilerek ilerlemek yolu takip edildiği için, aynı zamanda gelenekli şiiirin değerlendirmesi olarak okunması da mümkündür.

Hüseyin Dâniş (Pedram), derin Farsça bilgisi ile tanınmış bir İran Âzerîsidir. Mekteb-i Sultanî'de Fârisî muallimliği, Dârülfünun'da Târih-i Edebiyyât-ı İran müderrisliği yapmıştır. *Ser-âmedân-ı Sühan* (İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, 1327, 448 s.) adlı kitabında Acem'in meşhur edibleri hakkındaki yazılarını toplamıştır.¹²⁰ "Eski edebiyatımızla pek yakın, pek sıkı bir rabıtası olan bu eski ve güzel edebiyatı iyice anlamak, bizim eski edebiyatımızın tedkiki için zarurîdir" diye düşünen Köprülü-zâde M. Fuad, kitabın neşrini sevinçle karşılamıştır.¹²¹

117 İlk neşri tefrika hâlinde olmuştur: *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 15 Safer-Gurre-i Ramazan 1298, Cüz 11, s. 19-24.

118 Tefrikası "Tâkib-Muâhaze-i Kemâl" adıyla: *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 15 Rebîulevvel-15 Cemâziyelâhîr 1300, Cüz 30-36.

119 Kemâl Bey'in *Harâbat* hakkındaki eleştirileri, haklı ve haksız yanları için, M. Kaya Bilgegil'in çalışmasına bakılabilir: *Harâbat Karşısında Nâmık Kemal: Nâmık Kemal'in Eski Edebiyâta İtirazları*, İstanbul: İrfan Yay., 1972, 303 s.

120 Yazarın daha önce kaleme aldığı "Edebiyat ve Üdebâ-yı İran" (*Tercümân-ı Hakikat ve Servet-i Fünun Girid Muhtâcîni İçin Nüsha-i Fevkalâde*, İstanbul, 1313, s. 55) yazısı da burada zikredilmeli.

121 "Ser-âmedân-ı Sühan", *Servet-i Fünun Mecmuası*, 1 Kânûn-ı evvel 1327, sy. 1071.

Selânikli Mehmed Esad Dede, *Mesnevî'nin* ilk beytinin şerhini¹²² müstakil bir eser olarak çalıştıktan sonra,¹²³ *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*'ne başlayıp ilk cildin 360 beytini şerhetmişse de şimdi nerede olduğu belli değildir. Süleyman Hayri Bey'in manzum *Mesnevî-i Şerif Tercümesi* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1308, 98 s.) de yarım kalmıştır. İlk cildin şerh ve tercümesini bitirme şerefi, Âbidin Paşa'ya aittir. Prevezeli Âbidin Paşa'nın *Tercüme ve Şerh-i Mesnevîsi* (6 cilt, İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1305-1306; 2. bs., İstanbul: Kütübhanê-i İrfan, 1324-1326) büyük şöhret kazanır ve "*Mesnevî şârihi*" olarak tanınmasını sağlar.¹²⁴ Abdullah Cevdet (Karlıdağ), *Dil-mestî-i Mevlânâ ve Gazâlî'de Mârifetullah, Rubâiyyât-ı Örfî'de Şiir ve İrfan* (İstanbul: Orhaniye Matb., 1921, 128 s.) çalışmasıyla tasavvufî şiirin ilk modern yorumlarından birini yapar.

Paris'teki National Biblioteque'teki hurûfî metinlerini elden geçiren Barbier de Meynard, "bu mezheb-i bâtınînin ahkâm-ı itikadiyesi"ni anlayamayınca Prof. Edward G. Browne'a müracaat ederek açıklayıcı bir metin yazmasını ister; o da Rıza Tevfik'in adını verince, bu yönde bir çalışma yapması ondan istenir. Böylece ortaya çıkan *Textes Houroûfis* (Leiden: Brill, 1909), M. Clément Huart'la müşterek çalışmaları görünüyor. "Textes Persians Relatifs a la Secte des Houroûfis" başlıklı ilk bölümü (s. 1-217) Huart, "Étude sur la Religion des Houroûfis" başlıklı ikinci bölümü (s. 220-313) ise, Rıza Tevfik kaleme almıştır. *Osmanlı Şiir Tarihi*'nin yazarı Gibb'in ölümü üzerine ailesinin kurduğu "The E. J. W. Gibb Memorial Trust" adlı vakfın Cambridge'e ayırdığı fondan istifade ile ve onun adına çıkarılan bir seri kitap içinde 9. cilt olarak yayımlanır.¹²⁵

Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334, 446 s.),¹²⁶ Köprülü-zâde M. Fuad'ın 28 yaşında kaleme aldığı ilk yüzakı ve sonraki

122 Molla Câmî'nin *Risâle-i Şerh-i Beyteyn-i Mesnevî-i Mevlevî'de* ilk iki beyti şerh edişiyile başlayan geleneği Hoca Neş'et Efendi'nin tercümesiyle tanırız. Esad Efendi de aynı geleneğe eklemeleniyor gibidir.

123 Mihaliççıklı Hacı Mustafa Efendi'nin de *Mesnevî'den* dört beytin şerhini yaptığı söylenir.

124 Tercümenin Ankara ve Sivas Vilâyet matbaalarında yapılmış baskıları da vardır; fakat onlar tamamlanamamıştır.

125 Yazar, bu kitabın temel malzemesini Sahhaflar Çarşısı'ndan alış hikâyesini bir yazısında anlatır: "Tuhaf Bir Kitap", *Peyâm-ı Sabah*, 29 Mayıs 1338, sy. 1253 (11683).

126 Eserin kısaca tanıtıldığı bir yazıdan sonra (*Revue du Monde Musulman*, Mart 1920, c. XXXVIII), Clement Huart'ın tenkidli tanıtma yazısı (*Journal des Savants*, Yeni seri, Ocak-Şubat 1922, sy. 1-2, s. 5-18. Türkçeye Râgıb Hulûsi çevirmiştir: *Türkiyat Mecmuası*, Ağustos 1925, c. I, s. 267-280) ve yine aynı yazarın "Keuprulu-Zade Muhammed Fu'ad, Türk Edebiyatında İlk Mutecevavıflar" (*Journal Asiatique*, s. 146-150, c. CCII, Ocak-Mart 1923) makalesi yayımlanır. Ayrıca, J. H. Mordtmann'ın ("Köprülü-zade Mehmed Fu'ad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar", *Orientalistische Literaturzeitung*, Mart 1923, sy. 3, s. 122-130. Türkçeye Mübarek Galib çevirmiştir: *Türkiyat Mecmuası*, Ağustos 1925, c. I, s. 281-287), Gyula Németh'in (*Körösi Csoma-Archivum*, 1924, sy. 4. Türkçeye Köprülü-zâde Ahmed Cemâl çevirmiştir: *Türkiyat Mecmuası*, Ağustos 1925, c. I, s. 288-289) ve Theodor Menzel'in (*Zeitschrift des Deutschen Morgenländische Gesellschaft*, 1925, sy. 4, s. 269-289) de birer yazısı vardır. Yurt içinden ise, basına yansıyan hiçbir olumlu tepkiye tesadüf edilmezken olumsuz tek yazı da yine Ali Emiri'ye aittir (*Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 31 Mart 1336, sy. 25). Emiri, böyle bir eseri bastıran Maârif Vekâleti'ni "cehle âşik" olmakla itham eder.

çalışmalarında takip edeceği metodun önemli bir habercisidir. Kitap Ahmed-i Yesevî ve Yûnus Emre gibi iki ana eksen etrafında hazırlanmış olsa da aslında her iki bölümün kaynağı tektir. Fuad Bey, kitabının başında “Anadolu’daki Türk edebiyatının diğer sahalardaki Türklerin edebiyatından ayrı ve kendi kendine inkişaf etmiş bir mahsûl” olmadığını söylerken biri Türkistan’da, diğeri Anadolu’da yaşamış bu iki mutasavvıf şairin nasıl da aynı kökten geldiklerini göstermek istediğindedir. Mutasavvıfların her ikisi de etkileri ve takipçileri dikkate alınarak çalışıldığı için, incelemenin kapsamı sadece iki kişi ve iki zamanla sınırlı kalmaz; kitabın yazıldığı yıllara doğru uzanır. Böylece, merkezine ilk mutasavvıfların oturduğu, fakat alanı son mutasavvıflara doğru genişleyen bir mistik dairenin kocaman alanında, derin bir vukuf ve eksilmez bir dikkat sergilenir. Böyle bir kitabı sadece birbuçuk senede yazabilmesi, Köprülü’nün bitmez enerjisi kadar, eskilerde kaleme aldığı ve bu kitabın nüvesini teşkil eden ön çalışmaları sayesinde. Sözü gelişi, Ahmed-i Yesevî¹²⁷ ve Yûnus¹²⁸ hakkındaki yazılarıyla aynı dönemin Çağatay¹²⁹ ve Anadolu¹³⁰ sahalarını inceleyen makaleleri, kitabın hazırlanışındaki hızlı tempoyu da açıklıyor.

Tahirü’l-Mevlevî (Olgun)’nin eserlerinin büyük kısmı henüz basılmamıştır.¹³¹ Bunlardan biri olan *Âşık Çelebi Tezkiresi ve Şair Zâtî* başlıklı çalışması, tezkirecinin hayatı ve eseri hakkında verilen bilgiden sonra, *Meşâirü’ş-şuarâ*’da şairleri nasıl, hangi kıstaslarla değerlendirdiğinin incelenmesiyle devam eder. Söylenenlere örnek olması için, Zâtî hakkındaki ifadeler tartışılır. Bir yüzü yazılı kâğıtların arkasına kaydedilmiş 22 varaklık tek nüshası vardır (Süleymaniye Ktbh., Fethi S. Türkmen, Yz. 150). Bu yazma metinler arasında, *Nedîm’in Köşk Kasidesi ve Şerhi* (Süleymaniye Ktbh., Fethi S. Türkmen, Yz. 91, 57 v.) özellikle ilginçtir; çünkü, bütün gelenekli/gelenekçi taraflarına rağmen, bizdeki ilk mukayeseli edebiyat çalışmalarından biri sayılabilecek özelliktedir. “Köşk Kasidesi”, Nâmık Kemâl’in nazîresi olan “Sâkî-nâme” ve Ziya Paşa’nın nazîresi olan “Bahâriyye” ile birlikte değerlendirilir. Nazîrecilik, “Köşk Kasidesi”nin kıt’a

127 “Hoca Ahmed-i Yesevî, Çağatay ve Osmanlı Edebiyatları Üzerindeki Tesiri”, *Bilgi Mecmuası*, 1330, s. 611-645.

128 “Yûnus Emre”, *Türk Yurdu Mecmuası*, 27 Haziran 1329, c. IV, sy. 7, s. 612-621 [Bu yazının eleştirisi için bkz. Rıza Tevfik, “Yûnus Emre Hakkında Biraz Daha Tafsilât”, *Büyük Duygu (nüsha-i fevkalâde)*, 10 Temmuz 1329, sy. 10-13, s. 177-183. Rıza Tevfik’in Bursa’da medfun bir başka Yûnus hakkında da yazısı vardır (“Yûnus Emre’yi Ziyaret”, *Peyam, Edebî İlâve*, 19 Haziran 1330, sy. 43)]; “Yûnus Emre, Âsârı”, *Türk Yurdu Mecmuası*, 1329, c. V, sy. 3, s. 922-930.

129 “Hicrî Dokuzuncu ve Onuncu Asırlardaki Çağatay Şairleri”, *Türk Yurdu*, 17 Nisan-10 Temmuz 1330, c. VI, sy. 4-10.

130 “Selçukiler Devrinde Anadolu’da Türk Medeniyeti”, *Millî Tetebbular Mecmuası*, 1331, s. 193-232.

131 Eserlerin listesi, *Edebiyat Lüğati*’nin (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973, s. 10-11) başına, Kemâl Edib Kürkçüoğlu’nun eklediği biyografiden ve Atilla Şentürk’ün *Tahir’ül-Mevlevî: Hayatı ve Eserleri* (İstanbul, Nehir Yay., 1991, s. 61-115) adlı çalışmasından çıkarılmıştır.

olup olmadığı, “Sâkî-nâme”nin özellikleri gibi konulara yer verilen çalışmada, her üç metnin de şerhi yapılmıştır. *Sabrî'nin Ebûsaid Efendi Vasfındaki Kasîde-si ve Şerhi* adlı çalışma (Süleymaniye Ktbh., Fethi S. Türkmen, Yz. 87, 43 s.) ise, bir yandan Şeyhülislâm Ebûsaid Efendi hakkındaki malûmat, bir yandan da Sabrî hakkında Kemâl ile Ziya Paşa arasında cereyan eden münakaşanın nakli bakımından ilginçtir. *Şair Refî-i Kâlâyî* başlığını taşıyan incelemede (Süleymaniye Ktbh., Fethi S. Türkmen, Yz. 89, 8 v.), şairin Sürûri ve Refî-i Âmidî ile olan ağız dalaşları anlatıldıktan sonra, divanının değerlendirilmesine geçilir.¹³²

Yukarıda anılan çalışmalar, Tahirü'l-Mevlevî'nin bütün müsveddelerini kapsamamaktadır. Pekçok metin şerhinden ve müstakil incelemeden sadece cumhuriyet öncesine ait olduğu bilinen veya tahmin olunanlar buraya alınmıştır. Dolayısıyla, yazarın matbû kitaplarında da aynı tarih sınırlamasına uyulmuş ve buraya sadece *Şeyh Sâdî'nin Bir Sergüzeşti* (İstanbul: Asır Matb., 1327, 48 s.) alınmıştır. Sâdî'nin *Bostan*'da Somenât macerasıyla ilgili olarak yazdığı manzûmeyi Tahirü'l-Mevlevî şerh eder ve sonuna da ondan yine manzum olarak çevirdiği birkaç şiiri ekleyerek bastırır ki, bu dönemde yayımlanabilen pek az çalışmasından biri budur.

Ömer Ferid (Kam), 23 Kânûn-ı evvel 1329'da Dârülfünûn'un Edebiyat Medresesi'ne “Edebiyyât-ı Türkiyye Müderrisi” olarak atanmış; 14 Teşrîn-i evvel 1331'de dersinin adı “Âsâr-ı Edebiyye Tedkîkatı” olarak değiştirilmiştir. Ferid Bey, 1915-1916 öğretim yılında bu dersi vermeye başladığında, karşılaştığı en büyük sıkıntı müfredatsızlık ve methodsuzluk olur. Eseri incelemek için hangi yol izlenmeli, sorusu cevap beklemektedir. Bu problem aşıldıktan sonra ise, metodik bir ders kitabına duyulan ihtiyacın karşılanması gerekecektir. Ferid Bey, gelenekli metin şerhlerinde uygulanan parçadan bütüne gitme yolunu tercih ettiğini belli eden bir ders kitabı hazırlar. *Âsâr-ı Edebiyye Tedkîkatı* (Dârülfünun Matb., ts., 336 s.) adı altında topladığı taşbaskısı notlar ortaya böyle çıkar. Kitap, edebiyat, şiir ve nesir hakkında umumî bilgiler verilen bir “Mukaddeme”den sonra, Arap edebiyatının devrelerini ve Acem edebiyatının önemli şairlerini, önemli mutasavvıf şairleri tanıtan bölümlerle devam ediyor. Çalışmanın hazırlanma amacı, şiir incelemesinde ilk adım olacak kelime ve mazmunların tanıtılması, anlamlandırılması, kullanıldığı örnek şiirlerin aktarılması olduğu için, metnin büyük kısmı tematik tasnife uyulmuş bir sözlük biçiminde sürüyor. Ağaç cinsleri, meyveler, çiçekler, hayvanlar, at ve atla ilgili âletler, kuşlar, böcek ve haşerat, keyif verici maddeler ve onlara ait âletler, çalgılar, mücevherler, takılar, esanslar, savaş âletleri, efsaneler, ilm-i nücum, gezegenlere ait mitler, kendi içlerinde alfabetik bir sıra dâhilinde açıklanıyor. Bu özellikleriyle kitap metin çözme usulünü değil, müşkillerin halline yardımcı olacak anlamlandırmaları içeren bir sözlüğü, Ahmed Talât'ın veya İskender Pala'nın al-

132 Çalışma, *İslâm Yolu Mecmûası*'nda 53. sayıdan (6 Ekim 1949) itibaren tefrika edilmiştir.

fabetik çalışmalarının atası olabilecek bir kılavuz kitabı andırmaktadır. Ferid Bey'in bu çalışması, Halil Çeltik tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışıldıktan sonra,¹³³ *Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1998, 320 s.) adıyla¹³⁴ kitaplaştırılmıştır. Çeltik, Ferid Bey'in rahmetli M. Nazmi Özalp'ın kütüphânesinde bulunan iki not defterinden de yararlanıp kitabın aslına önemli ilâvelerde bulunarak metni zenginleştirmiştir. Yine aynı sıralarda, Ali Yıldırım da metnin bir diğer baskısını *Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı Dersleri (Edebî Eserlerin İncelenmesi)* adıyla yapmıştır (Elâzığ: Türkiye ve Türk Dünyası İktisadî ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Yay., 1998).

Ahmed Refik (Altınay) Bey, vak'anüvis ve şair Mehmed Râşid hakkında kaleme aldığı bir yazısında,¹³⁵ onu Nevşehirli İbrahim Paşa devrinin şartları içinde değerlendirir. Kısa bir süre sonra da Ali Kemâl'in Ahmed Refik'a cevap niteliğindeki *Râşid Müverrih Mi Şâir Mi?* (İstanbul: Sancakçıyan Matb., 1334, 112 s.) kitabı yayımlanır. Kitabın ilk amacı, Ahmed Refik Bey'e cevap yetiştirmek gibi görünse de dikkatli bir okuyuşla, daha ciddî meseleleri hedeflediği anlaşılır. Meselâ, "Vak'anüvislik tarihçilik midir?" sorusu, Ali Kemâl'i şairden vak'anüvis olabileceği ama, tarihçi olamayacağı tesbitine kadar götürür. Râşid'in iyi şair ve kötü vak'anüvis olduğu fikrinin isbatı yolunda yazdıkları da Ali Kemâl'e, "Ben vak'anüvis olaydım, Târih-i Râşid'e neleri, nasıl kaydederdim?" suâlini sordurur. Böylece, bir edîbin vak'anüvisliğini eleştiren bir başka edibin tarihçi kisvesiyle Sultan Ahmed devrini değerlendirmeleri başlar. Râşid'in müverrihliği kadar, şairliği için de önemli yorumlar yapılır. Kitapta tartışılan temel sorunun cevabı şu cümlelerde toparlanır (s. 112):

Bu nâçiz eseri insaf ile mütâlâa edenler mevzuumuzun cevabını bizimle müttehiden şöylece verirler: Râşid müverrih midir? Hâşâ! Şair midir? Hay hay!

Kasımpaşa'daki Uşşâkî Tekkesi'nin şeyhi olan Hüseyin Vassaf'ın özellikle tasavvuf edebiyatı alanında pekçok incelemesi vardır. Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ine yazdığı mufassal şerh *Gülzâr-ı Aşk*'in elde mevcut yegâne nüshası -ki, müellif hattıdır (Süleymaniye Ktbh., YB. 2315, 622 s.) ve dikkatleri, teferruatı bakımından eşsizdir- yeni harflerle de yayımlanmıştır: *Mevlid Şerhi, Gülzâr-ı Aşk*, M. Tatçı, M. Yıldız ve K. Üstüner (haz.), İstanbul: Dergâh Yay., 2006, 664 s. Şerhin uzun yıllar alan çalışması sürerken neşrettiği iki yazısını,¹³⁶ Bursalı Mehmed Tahir'in isteğiyle genişletip kitap hâline getirmiştir: *Vesîletü'n-necat*,

133 "Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

134 Kitabın ikinci baskısı *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş (Âsâr-ı Edebiye Tedkikatı)* adını taşıyor (Ankara: MEB Yay., 2003, 362 s.).

135 "Râşid", *Yeni Mecmûa*, 18 Temmuz 1918, sy. 53. Ahmed Refik, bu yazısını sonraları bir kitabına da almıştır [*Âlimler ve Sanatkârlar (900-1200)*, İstanbul: Orhaniye Matb., 1924].

136 *Sırât-ı Müstakîm*'in 79. ve 80. numaralarında (1325) yayımlanan "Mevlid-i Süleyman Çelebi Hazretleri" ve "İlk Mevlid-i Şerif Cemiyeti Ne Zaman Teşekkül Etti?" yazıları.

İstanbul: Necm-i İstikbâl Matb., 1329, 43 s. Vassaf Bey'in Niyâzi-i Mısırî dîvânından iki gazelin şerhini yaparak *Mir'ât-i İncilâ-yı Hakikat* adı altında birleştirmiş olması Cumhuriyet sonrasında, dolayısıyla bu çalışmanın kapsamı haricindedir; lâkin, şeyhin bir nutkunun *Lüce-i Asrî Şerh-i Kelâm-ı Mısırî* adıyla yapılan şerhine işaret edilmelidir.

Veled (İzbudak) Çelebi, Türk dili ve Mevlevîlik konulu araştırmaları ile tanınan önemli bir isimdir. Mevlânâ'nın meşhur *Vasıyyet-nâmesinin* Arapçadan tercümesini ve şerhini yapmış; *Cerîde-i Sûfiyye*'de tefrika ettirdikten sonra, *Hayrî'l-kelâm, Vasıyyet-nâme-i Şerîfe Şerhi* (Dersâdet: Necm-i İstikbâl Matb., 1330, 75 s.) adıyla bastırmıştır. Aynı şekilde, Veled Çelebi'nin *Aşk-nâmesini* de şerh etmiştir: *Şerh-i Aşk-nâme-i Hazret-i Bahâeddîn Sultan Veled* (İstanbul: Mihran Matb., 1305, 100 s.). Mevlevî kutublarını, otuz tane çelebiyi, zâviyeleri, âsitâneleri ve şeyhlerini tanıtan uzun (80 s.) ve kıymetli bir yazısı, "Bâis-i füyûzât-ı cihân olan cenâb-ı Mevlânâ kuddise sırruhu'l-a'lâ ile ricâl-i tarîkat-i Mevleviyyenin târihçesidir" kaydıyla *Konya Vilâyeti Sâlnâmesi-1330* (İstanbul: Cihan Matb., 1330) içindedir ki, çelebinin *Târih-i Sâdât-ı Mevleviyye* adlı basılmamış çalışmasından müfrez olduğu düşünülebilir.¹³⁷ *Menâkıb-ı Hazret-i Mevlânâ* adını taşıyan ve üç dilde yazılmış bir çalışması, en son Âsaf Hâlet Çelebi'nin şahsî kitaplığında idi.¹³⁸ İzbudak'ın *Mevlânâ İle Sultan Veled'in Rumca Şiirleri* adlı çalışması da basılmamış ve tek nüshası Feridun N. Uzluk'a intikal etmiştir.¹³⁹

Veled Çelebi'nin Ebû Temmâm ile Buhtûrî'nin şiirlerini mukayese eden *Muvâzene* (İstanbul: Kasbar Matb., 1311, 61 s.) adlı kitabı, *Mekteb Mecmû-asi'*nin 2. ve 7. sayıları arasında tefrika da edilmiştir. İzbudak'ın hatıralarından,¹⁴⁰ Fuzûlî'nin "Su Kasîdesi"ni *Aynü'l-hayat* adıyla şerh ettiği öğrenilir. Şiirin tahlili, *Lâmîyetü'l-Acem* tarzındadır. Metni görmüş olması muhtemel isimlerden Necib Âsım'ın verdiği bilgiye göre,¹⁴¹ bu hacimli çalışma Osmanlı edebiyatının kısa bir tarihi ile başlamakta ve onu Fuzûlî'nin mufassal bir biyografisi izlemektedir. Beyitler şerh edilirken üç dilden seçilmiş örneklerle desteklenmiş, bütün edebî sanatlar gösterilmiştir. Çalışma basılmadığı gibi, müsveddesinin nerede ve kimde olduğu da bilinmiyor.

Ali Nihad (Tarlan) Bey'in 1921-1922'de tamamladığı doktora tezi, *İslâm Edebiyatında Leylâ vü Mecnun Mesnevîsi*, Türkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'nde yer alan ilk tezdîr ve kayıt numarası 1'dir. Tarlan ilk edebiyat doktoru olunca, te-

137 Metin Akar, *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara: TDK Yay., 1999, s. 114, not 265.

138 Şair, *Mevlâna ve Mevlevîlik* (İstanbul, 1957) adlı kitabında bu müellif nüshasından çokça istifade eder (s. 12, 15, 17-19, 21, 202). Yazmanın şimdi nerede olduğu bilinmiyor.

139 Feridun N. Uzluk, "Veled Çelebi", *Selâmet Dergisi*, Mayıs 1962, sy. 2.

140 *Canlı Tarihler: Hatıralarım*, İstanbul: Türkiye Yay., 1946, s. 26, 70.

141 Necib Âsım (Yazıksız), "Veled Çelebi Hazretleri", *Türk Yurdu Mecmuası*, 22 Kânûn-ı sâni 1330, c. VII, sy. 4, s. 2471-2476.

zinin de akademik şartlarda ve kıstaslarda hazırlanmış ilk edebiyat incelemesi olması tabiidir. Hâlâ basılmamış olan tez, Ağâh S. Levend'in *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi* (Ankara: Türkiye İş Bankası Yay., 1959) adlı mukayeseli edebiyat çalışmasına temel kaynak olmuştur.

IV. Periyodik Yazıları

Nâmık Kemâl, yeni edebiyatın bir manifestosu sayılabilecek olan "Lisân-ı Osmânî'nin Edebiyatı Hakkında Bâzı Mülâhazâtı Şâmildir" adlı yazısında¹⁴² klâsik edebiyatı ahlâkî amaç ve amaca uygun dil kullanmak hususunda hem yetersiz hem de zararlı bulur.

Rûkn-i âzamî mübâlâgat-ı riyâkârâne ve meşreb-i kalenderânenen ibaret olan manzûmâtımız fesâd-ı ahlâkî o kadar tervîc eder ki, 'dîvân'ı Fûrs-i cedid lûgatlerinde 'şeytan' mânâsına mazbût olan 'dîv'in sîgatü'l-cem'i zannedenlerin kavline şâirâne bir tevcih aranırsa, bizim dîvanları göstermek kifayet eder.

(...)

Elfazda garabet o kadar muteberdir ki, meselâ Nergisî gibi milletimizin en meşhur bir telif-i edibânesinden istihrâc-ı meâl etmek, bize göre ecnebî bir lisanında yazılmış olan Gülistân'ı anlamaktan müşkildir.

Bu satırları beklenenden sert bir tepki görüp *Ceride-i Havâdis*'te bir itiraz yazısı da kaleme alınınca, Kemâl Bey fikrini biraz daha teferruatlı ve daha yumuşak kelimelerle tekrarlamak gereğini hisseder.¹⁴³ Şiirde Nef'î ile Nedim üzerinde hassaten durur. Ona göre Nef'î, klâsik şiirin Rodos Heykeli gibidir; "tasnî-i nazar-firîbinde olan mahâret-i üstâdâne iktidârın hâricindedir. Fakat, hey'eti tabîatin fevkünde olduğu için, temâşâsı vicdâna hayretten başka bir tesir hâsil etmez". Nedim'in dîvânı ise, çırılçıplak bir kızın resmine benzer; "erbâb-ı mezak bir nazarda letâfet-i hüsn ü ânına meftûn olur. Lâkin, müfsid-i ahlâk olduğu için nedim-i efkâr etmek câiz değildir".

Kemâl, İnâyetullah Han'dan *Bahâr-ı Dâniş*'i (İstanbul: 1290, Mekteb-i Sanâ-yi Matb., 48 s.) tercüme ettiğinde,¹⁴⁴ baş tarafına bir de mukaddeme ilâve eder. Orada, bir yandan edebiyat'ın "haslet-âmûz-ı edeb" olması yolunda iyi bir örnek verir, diğer yandan da Acem mukallitliğinin şiir üzerinden tarihçesini çıkararak gelenekten istifade üzerine fikirlerini açıklamak imkânını bulur. Mehmed İrfan Paşa'nın *Mecmûa-i İrfan Paşası* (İstanbul, 1287, 92 s.) hakkında kaleme

142 *Tasvîr-i Efkâr*, 16 ve 19 Rebiulâhir 1283, sy. 416-417.

143 "Redd-i İtiraz", *Tasvîr-i Efkâr*, 27 Cemâziyelâhir 1283, sy. 434.

144 *Bahâr-ı Dâniş*'in bir sonraki tercümesini Tahiri'l-Mevlevî *Hind Masalları* adıyla yapar. *Pe-yâm-ı Sabah Gazetesi*'nde 20 Eylül 1920'de (6 Muharrem 1339, sy. 646) tefrika edilmeye başlanan tercüme, gördüğü ilgi üzerine kitap hâlinde de yayımlanır (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1337; İstanbul: Yeni Türkiye Matb., 1342). Neşir ilânı için bkz. *Mahfil Mecmuası*, Zilhicce 1339, sy. 14.

aldığı açık mektubu ise, klâsik gelenekten kopmamağa çalışan bir nesle yöneltilmiş toplu eleştirilerini içerir.¹⁴⁵ “Lâfzın mânâya tefavvuku”, Acem mübâlâğaları, aklın ve felsefenin desteğini almayan şiirin önemsizliği gibi konularda paşayı ve onda temsil edilen bir geleneği acımasızca hırpalalar.

Şuarâmızın vezn ü kafiye oyununca mâkulât u hikemiyâtta dahi keyfe mâ-ye-şâ tasarruf ederek istedikleri gibi bir âlem îcâdına kalkışageldikleri lisanımız da edebiyatın rûh-ı aslısi olmak lâzım gelen hikmetten bütün bütün ayrılarak Hristiyan mevtâları gibi güzel giyinmiş bir cenaze hükmünde kalmasına sebep oluyor.

cümlesi ise, yine faydacı edebiyat anlayışına bağlanabilir. Kemâl’in başı çektiği “lâfzı mânâya kalıp addeden”ler ile “lezâiz-i edebi ‘sinnim yetmişe yetmiş’ yolunda mâtûhâne cinaslara, ‘derkâr’ ve ‘âşkâr’ gibi köhne kafiyele münhasır zanneyleyen bâzı kudemâ” arasındaki mücadele giderek daha ateşlenir. Şahıslar ve eserler üzerinden yürüttüğü eleştiriler meramı ifadeden çok adaveti körüklemeğe yarayınca, Kemâl tartışmayı daha teorik bir zemine çekme gayretiyle küçük bir risâle hacmindeki “Bedî” makalesini yazar¹⁴⁶ ve modern belâgat üzerinden geçmişin eleştirisini sürdürür.

Celâleddin Harzemşah (İstanbul, 1292, 276 s.) adlı oyununun neşinden yıllar sonra, Kemâl “Mukaddeme-i Celâl”i yayımlar.¹⁴⁷ Bir oyun için yazıldığına göre, tiyatro ile alâkalı olacağı düşünülen mukaddeme, aslında edebiyat hakkındaki fikirlerinin bir dökümü gibi de okunabilir. Sözün gelişi, Kemâl’in klâsik şiirin mazmunlar dünyasına ait şu tesbiti mukaddemedendir:

Divanlarımızdan biri mütâlâa olunurken insan muhtevî olduğu hayâlâtı zihninde teecessüm ettirse etrafını mâden elli, deniz gönüllü, ayağını Zühâl’in tepesine basmış, hançerini Mirrîh’in göğsüne saplamış memduhlar, feleği tersine çevirmiş de kadeh diye önüne koymuş, cehennemi alevlendirmiş de dağ diye göğsüne yapıştırmış, bağırılıkça arş-ı âlâ sarsılır, ağladıkça dünya kan tûfanlarına gark olur âşıklar, boyu serviden uzun, beli kıldan ince, ağzı zerreden ufak, kılıç kaşlı, kargı kirpikli, geyik gözlü, yılan saçlı mâşûkalarla mâlâmâl göreceğinden kendini devler, gulyabâniler âleminde zanneder.

Bir taraftan, şiir dilinin külfetli ve anlaşılmaz hâle sokulması eleştirilerek “Elfâz-ı garîbe ile bir rengîn mânâyı setretmek, bir güzel çehreyi allı beyazlı düzgünlerle letafetten mahrum eylemek; bir çirkin meâli kelime ile söylemeye

145 “Kemâl Bey’in İrfan Paşa’ya Mektûbu (Muâhezât-ı Edebiyyeyi Şâmilidir)”, *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 15 Zilhicce 1297, Cüz 7. Daha sonra, iki kere müstakillen basılmıştır (Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1304 ve 1309, 36 s.).

146 *Muharrir Mecmuası*, 1 Cemâziyelâhir 1293, Cüz 6.

147 *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 15 Muharrem-15 Rebiulâhir 1302, Cüz 38-44. Mukaddeme müstakil olarak da iki kere basılmıştır: *Mukaddeme-i Celâl*, Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1305, 92 s.; Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1309, 96 s.

çalışmak ise, bir zenci karısını telli pullu duvaklarda saklamak kabîlinden olmaz mı?" diye sorulurken diğer taraftan da şiir dilinin sadeleşmesinin gerektiği, ama "Nevâî tarzına mukallid olmak ve (...) İstanbul'u Buhara'ya ve zamanı asr-ı Baykara'ya tahvil etmek" yolundaki uygulamaların yanlış olduğu üzerinde durulur.

Abdülhamid Ziya Bey, Kemâl'in siyasette olduğu kadar, edebiyatta da yol arkadaşı iken, düşündüklerini kaleme almakta onun kadar hevesli görünmez. *Harâbat'*ın manzum mukaddemesine kadar, edebiyat hakkındaki fikirlerini ortaya koyduğu tek yazısı, meşhur "Şiir ve İnşâ" makalesi olur.¹⁴⁸ Yazının temel meselesi, "Rûy-i arza ne kadar milel ü akvam gelmişse, cümlesinin kendilerine mahsus şiirleri vardır. Osmanlıların şiiri acaba nedir?" sorusuna, inşâ da kucaklayacak bir cevap aramaktır. Ziya Paşa'nın kavlince, Osmanlı şiiri ve nesri olarak takdim edilen Necâtî, Bâkî, Nef'î şiiri yahut Veysî, Nergisî nesri bu özelliği taşımazlar; "bunların hiçbirisi Osmanlı şiiri değildir. Zîrâ, görülüyor ki, bu nazımlarda Osmanlı şairleri şuarâ-yı İran'a ve şuarâ-yı İran dahi Araplara taklid ile melez birşey yapılmıştır". Aynı tesbit, nesir için de tekrarlanır.

Şemseddin Sami, *Hafta Mecmûası'*nı çıkarmağa başladığında, hayatı boyunca en az ilgilendiği alanda, şiir hakkında bir seri yazı kaleme alır. "Şiirin Mâhiyeti ve Hakîkati" ile "Şair ve Şuarâ" yazıları (29 Ramazan, 6 Şevvâl 1298, sy. 2-3, s. 24-28, 43-46) bir giriş kabul edilirse, asıl konuyu "Şark'ta Şair ve Şuarâ"nın oluşturduğu söylenebilir (13 ve 27 Şevvâl, 5 Zilka'de 1298, sy. 4, 6, 7, s. 59-60, 86-91, 104-109). Bu yazılardan bilhassa sonuncusunda, konumuzu ilgilendirecek malûmat bulunur. Acemlerin ve Türklerin İslâmiyet'ten önceki edebî birikimlerini kâfir oldukları döneme ait sayarak görmezden geldikleri, oysa Arapların Câhiliye eserlerini yaşattıkları tesbiti önemlidir. Yazıda, Türklerin edebiyatta en parlak dönemlerini "Timur-ı Leng'in zamân-ı zuhûruyle Âl-i Timur'un devr-i saltanatı"nda yaşadıklarının söylenmesi de ilginçtir. Osmanlı şairlerinin Acem edebiyatını model almaları sebebiyle yaşadıkları hâle bilhassa dikkat çekilir:

(...) bunlardan Firdevsî, Sâdî, Nizâmî, Attâr ve Câmî'nin dîvandandan başka olan âsâr-ı nefiselerini taklidle manzûmeler telifine muvaffak olanlar pek az olup ekserîsi şiirin gazeliyat ve medâyh ve târih kısımlarına meyletmiş ve bu nevi' âsârı İran şuarâsının hatîâtından kurtarmak şöyle dursun, o hatîâtta daha ileride varmış ve mukallidlik aybını dahi ilâve etmişlerdir.

Yıllar sonra, Edebiyyât-ı Cedîde ediblerinin müşkil bir ânında, kalemiyle yardımlarına koşan Şemseddin Sâmî Bey, *Hafta'*da yazdıklarını daha da geliştirmek fırsatını bulur. Ona göre, edebiyatta değişim ve gelişim bir gerekliliktir.¹⁴⁹ Dolayısıyla, her çağın kendine has bir tarzının doğmasını kaçınılmaz sayar.

¹⁴⁸ *Hürriyet*, 20 Cemâziyelevvel 1285, sy. 11.

¹⁴⁹ "Şiir ve Edebiyattaki Teceddüd-i Ahîrimiz", *Sabah*, 16 Teşrîn-i sâni 1314, sy. 3240.

Türkçe bir beyit veya bir-iki satırlık bir ibare okunsa, sekizinci karn-ı hicrînin mi, Çelebi Sultan Mehmed Han'dan Yavuz Sultan Selim Han devrine dek devam eden dokuzuncu karnın mı, onuncu karnın mı, Nef'î'yi yetiştiren onbirinci, Nâbî ve Nedim ve Nahîfî devri olan onikinci (...) karnın mı mahsûlü olduğu anlaşılır, belli olur.

Onları böylesine birbirinden ayıran özellikleri, her zaman o çağda bir terakkî, bir ıslâhat görüldüğü için belirmez; hattâ bir yenileşme çağında, geleneğin özlendiği de olur.

(...) meselâ, sekizinci karnın, eski tezkirecilerimizin 'kelâm-ı mevzun' tâbir-i istihfâfkârânesiyle tavsif ettikleri âsârı meyânında, tâdâdı nâ-kabil şuarâ yetiştiren onuncu karnın 'sanâyi'-i lâfzıyye' dedikleri belâya boğulmuş eş'âr ü ibârâtına tercih olunacak pekçok şeyler bulunur. Onbirinci karnın bütün şairleri Nef'î'ye benzemediği gibi, onikinci ve hele onüçüncü karnın da yukarıda sayılanlar gibi bâzı meşâhir istisnâ olununca, diğerleri (...) tatsız tuzsuz eş'ar söyleyenlerden ibarettir.

Sâmi Bey, klâsik edebiyatı medenîleşmemiş birinin süslenme gayretine benzeterek hayli ağır bir yorumda bulunur. Geleneğin edebî sanat merakını, vahşî kavimlerin süse düşkünlüğü ile eşler:¹⁵⁰

Bizim eski Türkçe edebiyatımız akvâm-ı bedeviyyenin de değil, belki akvâm-ı vahşiyenin kıyafetine müşâbihtir. (...) Evet, eski üdebâmızın âsâr-ı edebiyeleri güzeldir, parlaktır, çok itinâ ile ve hayli sanatla vücûda gelmiştir. Lâkin, o seci'ler parlak yeşil ve kırmızı boyalardır, o hadsiz hesapsız vâf-ı terkipler boncuklardır, o lâyenkatı' atf-ı tefsirler ayrı ayrı halkalardır, o elfâz-ı garîbe medâr-ı ziynet ittihaz olunan bâzı hayvanat dişleridir, o istiareler yeşil ve kırmızı papağan tüyleridir, o teşbihat beden-i kelâmda vesmelerdir. (...) Bu kadar itinâ ile vücûda gelen bu parlak süs nev'-i beşerin büyük tıfları olan vahşileri hayran ettiği gibi, eski üdebâmızın hayli emek ve zahmetle vücûda getirdikleri o parlak ibareler, o 'sanâyi'-i lâfzıyye' dahi edebiyat âleminin bıyıklı sakallı etfâlini aldatıp ağzlarının sularını akıtıyor"du.

Bu süsün lisan vasıtasıyla sağlanıyor oluşu, şiir dilinin de gittikçe daha ziynetli, fakat daha manasız olmasına yol açar. Bâkî, Nef'î, Nâbî gibi Osmanlı şiirinin temel rûknü sayılan isimlerden birinin şiiri tercüme edilip de "ümem-i garbiyyenin en meşhur bir şairi"ne gösterilecek olsa, "bunu yazanın fikri halelden sâlim değil" cevabının alınacağı şübhesizdir.

Eski şuarâmız lâfız cihetini iltizâm etmişlerse de nesir yazarları kadar münasebetsizlikte bulunmalarına şiirin vezni müsait bulunmamıştır. Binâenaleyh, eski şiirlerimiz lâfz ü ibarece eski nesirlerimize müreccaktır. Lâkin mânâ cihetince şuarâ-yı kadîmemizin âsârı pek noksandır. Eş'âr-ı kadîme arasında bugün müsta'mel olan lisana muvâfık birçok beyitler bulunuyor, lâkin mânâca

150 "Lâfz ü Mânâ", *Sabah*, 15 Şubat 1314.

bugün şâyân-ı kabûl olabilecek bir söz bulmak daha müşkildir. Asla tabîi olmayan beş-on madde esas ittihaz olunarak kütüphaneler dolusu olan eski dîvanların cümlesini evirip çevirip yine onları söylüyorlar.

Yazar sözün burasında gül ve bülbül mazmunlarının gerçeğe uygun olmadıklarını, bir bitki ile hayvanın aşkını anlatmanın sun'îliğini göstererek aklî edebiyata yönelmenin gereğine işaret eder.

Ebuzziyâ Tevfik, imzasız bir yazısında,¹⁵¹ “Osmanlı'nın devr-i şevketi Fâtih asrından Fâtih sayesinde başladığı gibi, târih-i edebiyâtı da o devirden ibtidâ eder” diyor ve iddiasını kuvvetlendirmek için de kütüphanelerdeki eserlerin, yetişen büyük âlim ve ediblerin büyük kısmının Fâtih devrinden kalma olduğunu ekliyor. Ona kalırsa, Osmanlı nesri de Sinan Paşa'nın *Tazarru'-nâme*siyle başlar.¹⁵²

Ebuzziyâ, eski yolda yazılmış nesrin “insana câdû görmüş kadar nefret” verdiği kanaatinde.¹⁵³ Bunun başlıca sebebi, inşâ edilen metnin birincil varlık sebebinin “bildirme” değil, sanat göstermek oluşudur. Eskiler “bir hakîkati hakîkat olarak görmekten müteneffir olmasalar da mahzûz da olmazlar”ken, her gerçeği mecazlar ardında saklamaları onları zorlu metinler yazmağa sevk etmektedir.¹⁵⁴

Ya Vâsîf'tan ya *Dürer-i Nâdirî*den veya *Kelîle ve Dimne* tercümesi olan *Hümâyün-nâme*'den trâşide ve iktibas olunmuş birtakım ibârât-ı musannaa, birtakım sanâyi-i lâfziyye veya elfâz-ı garîbeyi câmi' ve zemîn ü zamana muvâfık mezâmîn ü istiârât ile memlû beş-on satırlık bir mektup veya bir velîme cemiyetine yahut bir hengâme-i şübbâneye daveti mutazammın bir tezkere yazmak ecell-i mahâret idi.¹⁵⁵

Hâl böyle olunca, bir münşinin kudretinin ölçüsü de meramını anlatmaktaki başarısı ile değil, ifadesindeki ziyet ile takdir edilir olmuştur:

Süslü bir ibare, bir cümle-i müzeyyene her türlü meziyyât-ı fikriyyeye tercih olduğundan teşbihlerde, istiârelerde, mecazlarda, kinayelerde ne rütbe iltizâm-ı semâhât olunursa bir bahsin letafet ve mükemmeliyeti, bâ-husus münşinin kudret-i kalemiyyesiyle fazl ü meziyyeti erbâb-ı mütâlâa indinde o kadar teâlî ederdi.¹⁵⁶

151 “Târih-i Edebiyyâtımız Hakkında Bir Mütâlâacık”, *Muharrir Mecmuası*, 1293, Cüz 1.

152 Ebuzziyâ bu fikrini önce “Sinan Paşa Hakkında Mütâlâa”da (a.g.y.); sonra, yayıma hazırladığı *Tazarruât-ı Sinan Paşa*'da ve nihayet, *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'de sürdürür.

153 *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, İstanbul: Mihran Matb., 1296, s. 166, 244.

154 “Süleyman Nazif Beyefendiye”, *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 4 Cemâziyelâhir 1329, Cüz 98, s. 610-611.

155 “Ricâl-i Mensiyye”, *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 1317, Cüz 93, s. 439. Ayrıca bkz. “Bir Muhâvere: İnşâ-ı Atık Meraklısıyla Edebiyyât-ı Hâzıra Taraflısı Beyninde”, *Muharrir Mecmuası*, 1 Rebülâhîr 1293, Cüz 4, s. 108-110.

156 “Süleyman Nazif Beyefendiye”, *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 27 Cemâziyelevvel 1329, Cüz 97, s. 578-579.

Ebuzziyâ Tefvik'in zamanla bu fikirlerinin yumuşadığı ve her devri, kendi şartları dahilinde değerlendirmenin gereğine inanmaya başladığı görülür. Artık, klâsik devrin kalem erbabının niçin XIX. asır edipleri gibi yazmadığını sorgulamaktan vazgeçmiştir. Süleyman Nazif'le müştereken kaleme aldığı bir açık mektupta,¹⁵⁷

Edebiyyât-ı Osmâniyenin şekl-i hâzırı, itikadımızca bir veya birkaç şahsın eser-i keyf ü ictihâdı değil, altıyüz senelik vekayii netîce-i müteressibesidir. En büyük zekâlar, zamanın ihtiyacını takdir ederek bu ihtiyâcâta tevfik-ı üslûb-ı kalem ettiler. İşte Ahmed Paşa, Fuzûlî, Bâkî, Nef'î, Nâbî, Nedim nazımda; Sinan Paşa ile yine Fuzûlî, Veysî, Nergisî, Naîmâ, Âsım (...) nesirde birer müceddid idiler. Bunların hepsi zamanlarının ilcââtına tâbî' olmakla beraber, kendilerinden sonraki edvâra da az çok hâkim oldular

deyişi, bu bakımdan önemlidir.¹⁵⁸

Kemâl Bey'in faydacılık ilkesine yürekten inanarak "edebiyât-ı ahlâkiyye"nin teşekkülünü gerekli bulduğunu söyleyen Mîzancı Murad Bey, bu nitelikteki örnek eserleri tanıtmaya başladığı "nümûne-i imtisâller" serisinin önemini anlatırken söz geleneğin ahlâk edebiyatına ve edebî ahlâkına da gelir. Murad Bey, "edebiyât-ı ahlâkiyye"nin "bizde en az terakkî eden -daha doğrusu- bizde henüz beşikte bulunan" bir alan olduğu kanaatindedir. Yazar, bunun sebebini geleneğin ilgisizliğinde bulacaktır:¹⁵⁹

Mey ü mahbub ile letafet-i sathiyenin tasvîr ü tavsîfi bizde belki Avrupa'dan daha ziyade terakkî eylemiştir. O da tarîk-ı temeddüne ilk adım attığımız zaman, üstâd-ı kül ittihaz eylemek isabetinde bulunduğumuz Arabistan'dan inkilâbât-ı mezhebiyye vü siyâsiyye ile ahlâk-ı kadîme-i İslâmiyyeyi ihlâl eylemiş bulunan Acemistan'a nakl-i enzar etmek kazâsında bulunmamızın netîcesidir. Üdebâmız tarafından hayvâniyetimizin temâyülât-ı maddiyye-i nefsâniyyesine geniş bir meydan açıldığı hâlde, insâniyetimizin telezzüzât-ı mâneviyye-i kalbiyyesi için bir köşe olsun irâe edilmemiştir.

Murad Bey'in fikrinde, klâsik edebiyatın asırlar boyu gittikçe kötüleşerek gelen bu hâlinin sebebi, bir eleştiri mekanizmasının olmayışındır. Ne şair yazarken ne de muhatabı okurken şiiri eleştirirler. Eserin yegâne ölçüsü, "zevk-ı selim" denen muğlâk ve şahsî değerlendirmelerdir:¹⁶⁰

(...) dîvanlarda tesadüf edip durduğumuz mû-miyan, tîr-i müjgân, çâh-ı zükân gibi teşbihât-ı kerîhe ve istiârât-ı müstekrehenin beyne'l-üdebâ makbûl olup durması hep tenkîde nazar-ı itinâ ile bakılmadığından neş'et etmiştir.

157 "Açık Mektup", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, 16 Eylül 1909, sy. 108.

158 Bu ortak mektupta Nazif Bey'in etkisini daha iyi anlayabilmek için, onun "İbrahim Cehdi" müstearıyla kaleme aldığı "Sıfatlar, Mevsuflar ve Taklid" (*Servet-i Fünun*, 19 Teşrin-i sâni 1314, sy. 403, s. 198-201) yazısı, bilhassa Fuzûlî hakkındaki satırları okunmalıdır.

159 "Üdebâmızın Nümûne-i İmtisâlleri", *Mizan*, 19 Kânûn-ı sâni 1888, sy. 40, s. 336.

160 "Mebâhis-i Edebiyye", *Mizan*, 11 Teşrin-i sâni 1886, sy. 4, s. 28-29.

Kudret-i hârikulâdelerine âlemi hayran eden Nef'ilerimiz, Fuzûlilerimiz, Bâkilerimiz ihtimam etselerdi şübhe yok ki, bugün elimizde bir âsâr-ı mükemmelle-i tenkîdiyye bulunur ve bu sâyede edebiyatımız şimdi hâiz olduğu derece-i mükemmeliyyetin belki on kat fevkinde bir mertebede olurdu.

Yazar, klâsik şiirdeki eleştiri noksanının tamamlanması yolunda ilk teşebbüs olarak, *Hüsn ü Aşk'ta Nâbî'nin Hayrâbâd'* için yapılan değerlendirmeyi gösterir. “Gerçi bu da nâkıstır, fakat birinciliği noksanını nazar-ı müsamaha ile göstermeğe kifayet eder.” Galib Dede'den sonra, “O cadde-i terakkî yine muattal kalmış ve tanzîr-i gazeliyyâta şitâban olanlardan hiçbirisi o meslek-i sevâba tebeyyet külfetinde bulunmamıştır”.

“Merhum Cevdet Paşa Tarafından Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vâlisi Devletlû Âbidin Paşa Hazretlerine Cevab-nâme”, Ahmed Cevdet Paşa'nın mevlevîliği ve mesnevîhanlığı gibi hususî malûmat yanında, “şârih-i Mesnevî” Âbidin Paşa'yı *Mesnevî*'nin şâibeli VII. cildi hakkında aydınlatıcı bilgiler de içeren önemli bir mektuptur.¹⁶¹ İki paşanın mektupları *Tezâkir-i Cevdet*'in 1303 vekayii arasında da yer aldığına göre,¹⁶² bu tarihsiz mektuplaşma 1886'da olmalı. Sonraları Veled Çelebi (İzbudak) da “es-Seyfü'l-katî' fî Reddi ale'l-Cildi's-sâbi' ” başlıklı bir makale kaleme alarak yedinci cildin kalplığını anlatmışsa da basılmayıp müsvedesi Feridun N. Uzluk'un kitaplığında unutulmuştur.¹⁶³

Recâi-zâde M. Ekrem, yeni çıkmaya başlayan mecmûasını tebrik maksadıyla Menemenli-zâde Tahir'e yolladığı mektupta,¹⁶⁴ klâsik edebiyatın esaslarının artık miadını doldurduğunu ve aynı esaslarla periyodik neşredeklerin başarisiz olacağını yazar. “Bugünkü günde Acemâne fahriyeleri hâvî mânâsız gazeller, Nergisi-pesend ibareleri şâmil gülünç makaleler, şunun bunun hakkında taarruzlar, mezemmetler, tezyifler” yayımlamanın yersizliğinden bahsederek bir devrin kapandığı yolundaki mâlûm fikri tekrarlar. Ekrem Bey'in bu ifadesinden klâsik edebiyat ürünlerinin artık okunmaması gerektiğini söylediği anlamı çıkmaz. Onun kanaatine göre, “hakikat-i hissiyyeden mahrum” olan eserler çabucak ölürlen klâsik şiirin samimî isimleri ve eserleri hep yaşayacaktır.¹⁶⁵

161 *Mekteb Mecmuası*, 8 Haziran 1311, c. III, sy. 33, s. 308-313. Böyle bir mektubun varlığından ve neşredildiğinden habersiz görünen Kemâl Yavuz, onu Eskişehir İmam-Hatip Lisesi'nin Kütüphanesi'nde 2706 numara ile kayıtlı bulur ve hakkında iki yazı yayımlayarak keşfini ilim âlemine tanıtır: “Mesnevî-i Şerif İle Alâkalı Olarak Cevdet Paşa'nın Âbidin Paşa'ya Yazdığı Bir Mektup”, *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1980-1986, c. XXIV-XXV, s. 441-454; a.mlf., “Âbidin Paşa'ya Yazdığı Bir Mektubda, Cevdet Paşa'nın Mevlevîlik İçindeki Yeri ve Mesnevî'nin Düzmece Yedinci Cildi Üzerine Görüşleri”, *Selçuk Üniversitesi II. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Bsmv., 1987, s. 229-234.

162 *Tezâkir, 40-Tetimme*, Cavid Baysun (yay.), Ankara: TTK Yay., 1967, s. 228-236.

163 Feridun N. Uzluk, “Veled Çelebi”, *Selâmet Dergisi*, Mayıs 1962, sy. 2.

164 *Gayret Mecmuası*, 10 Kânûn-ı sâni 1301, sy. 2.

165 *Zemzeme*, III. ks., İstanbul: Matbaa-i A. K. Tuzlyan, 1301, s. 10-11.

Filhakîka Nef'î'den evvel ve sonra o kadar kasîde-perdâz gelmiş iken bizim şiirlerin envâ'-ı mâlûmesi içinde azamet-i tasavvur-semâhat-i hayâl-servet-i elfâz-halâvet-i âheng ile temeyyüz eden kasîdeden bahsolundukça neden diğerleri kâle bile alınmak istenilmiyor da yalnız Nef'î söyleniyor?

Fuzûlî'den evvel ve sonra o kadar gazel-serâyân ve tâbir-i essahîyle musavvirân-ı vicdân eşvâk u âlâm-ı muhabbetle gûyâ dem-sâz olmuş iken meziyeti rikkat-i his-letafet-i hayâl-nezâket-i elfâz ile tahakkuk eden gazelden söz açıldıkça neden fazîletin en büyüğü yine Fuzûlî'ye ircâ olunuyor?

Cevap ortadadır; çünkü onlar samimiyetleri ile, “hakikat-i hissiyye”leri ile ölümsüzleşmişlerdir. Ekrem Bey aynı fikrini Mehmed Tahir'in *Elhân*'ı için kaleme aldığı büyük takrizinde de tekrarlar ve onların “bugünkü günde taklidleri iktizâ etmezse de nazar-ı itibardan iskatları da câiz olmayan mahâret-perverân-ı tarz-ı atık” sayılmaları gerektiğini söyler.¹⁶⁶

Ekrem Bey, Mehmed Tahir'den modern edebiyata kapılarını açan bir dergi beklemekte haklıdır. Tahir Bey, uzun süredir bilhassa şiirde yenileşmenin önde gelen tarafdarlarından biridir. Bu mektuptan bir müddet evvel, klâsik edebiyatın sosyal bir maksat taşımayışına dair şu satırları o yazmıştır:¹⁶⁷

Böyle şiirler arasında hoşâ gidecek, her hüsn-i tabîati kendisine meftûn edecek beyitler de bulunabilir. Fakat neye yarar, yalnız beğenilir, başka hiçbir faydası, hiçbir tesiri görülmez. Eğer edebiyatın hizmeti münhasıran gönül eğlen-dirmekten ibaret olsaydı, ne ehemmiyeti kalırdı.

Yazısının sonraki satırlarında ise, gelenekli zevkî şiir söylerken “teşbihlerde, tevcihlerde kat'â mülâyemet” gözetmeyişine, “tabîati nazar-ı tedkîka” almayışına itiraz eder:

Meselâ bir kıızı medhetmek için ağzını hokkaya benzetmek isteriz. Bunda ne tabîat ne de letafet bulunur. Okuyanlara lezzet değil, nefret verir. (...) bir mâşûkayı âteş gibi kırmızı çehresi, hilâle benzer kaşları, cereyân-ı enhâra benzer refâtârıyla medhedildiği görülür. İnsaf olunsun da söylensin! Âteş gibi kırmızı bir çehre nasıl sevilbilir? Hilâl kadar mukavves kaşlardan hangi gönül lezzet alır? Bir güzelin refâtârı nasıl oluyor da enhâra benzetiliyor?

Tahir Bey bir başka yazısında¹⁶⁸ aynı konuya yeniden dönecek ve “nokta ağızlı, kıl belli, ok kirpikli dilberlerden” bahseden gazelleri eleştirecektir.

Sâmi Paşa-zâde Sezayî, Paris'te yayımladığı bir yazısını edebî dil bahsine ayırır.¹⁶⁹ Yazar, bilhassa Mehmed Emin'in *Türkçe Şiirler*'le açtığı çığır desteklemekte ve “asker lisanı” saydığı Türkçe'nin şiirdeki gelişimini, geleceğini de bu

166 *Takdir-i Elhan*, İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1302, s. 65-66.

167 “Şiir ve Şair”, *Hâver Mecmuası*, 1 Receb 1301, sy. 2, s. 38-41.

168 “Mebâhis-i Edebiyye”, *Mizan*, 18 Teşrin-i sâni 1886, sy. 5, s. 39-41.

169 “Lisan”, *Şûrâ-yı Ümmet*, 22 Teşrin-i evvel 1903, sy. 39.

yolda görmektedir. Klâsik şiir ise, kalplere tesir etmediğinden, poetik dilin o yönde gelişmemesi gereklidir.

Nef'ilerin, Bâkilerin, Nâbîlerin o ihtişam-ı kelâmı, o debdebe-i şi'ri asl ü neslimizin tabîâtinden neş'et etmediğinden sun'idir, yapmadır. Eski şairlerimizin hemen hepsi 'décadent' oldukları cihetle âheng-i üslûbları, fevkalâdeliği ile beraber kalbe dokunmaz, birşey söylemez. Dîvanları bugün İstanbul'dan ziyade Şiraz'da tesir hâsıl edebilir. Şimdi söylediğimiz, yazdığımız bu güzel lisanı belki Trablusşam, Kastamonu'dan ziyade anlar. Bu hâl, bugünkü lisan-ı edebi küçük düşürmez, fakat tesirsiz bırakır.

Celâleddin ve A. Vefik Paşaların çalışmalarının bir etkisi olduysa da bilhassa İbrahim Efendi'nin 1304'te yayımlanan ve Sultan Hamid tarafından da takdir edilen *Lûgat-i Çağatayî*'sinden sonra, Özbek sahasına duyulan ilgi fevkalâde artmıştır. İlginç bir şekilde, önce Taşkent'te, ardından Buhara'da Ali Şir Nevâyî'nin eserlerinin peşipeşine neşri de bu yıllara rastlayacaktır. Bu gelişmelerin ortasında, İsmail Hakkı Bey "Mîr Ali Şir Nevâî ve Çağatay Şuarâsı" tefrikasını yayımlayarak alanında önemli bir ilke imzasını atar.¹⁷⁰ Türkçe'nin bu kisvede görünmesinin getirdiği zorluklara ve malzeme kıtlığına rağmen, yazıdizisi o yıllarda önemli bir boşluğu doldurmuş olmalı. İsmail Hakkı'nın Osmanlı sınırları dışında kalan Türklerin edebî kültürlerine duyduğu merak bu kadarla kalmaz. Tefrikasının üzerinden çok bir zaman geçmeden, XVIII. asrın büyük Türkmen şairi Mahtumkulî'nin şiirleri üzerine de bir yazı kaleme alarak ilgisinin geniş coğrafyası hakkında okuru bir kere daha hayrete düşürür.¹⁷¹ O yılların Osmanlı edebiyat ortamındaki şartlar göz önüne alındığında, 1894 gibi hayli erken bir tarihte Türkmen edebiyatı hakkında kalem oynatmak çok beklenir bir gelişme değildir. Mahtumkulî'dan bahseden yegâne kaynak diye hâlâ Vambery'nin *Die Sprache der Turkomanen und der Diwan Machdumkuli's* (Leipzig, 1879) kitabının bilindiği¹⁷² o yıllarda, İsmail Hakkı Bey'in bu ilgisi fevkalâde şaşırtıcıdır. Nitekim, böyle bir makalenin neşredilebileceğini hiçbiri ummuyor olmalı ki, Türkmen şiirini çalışanlar arasında dönemin periyodiklerini taramayı düşüneni çıkmaz. O yüzden, İsmail Hakkı ismi ne Hüseyin Kâzım Kadri'nin "Şeyh Muhsin-i Fânî" müstearıyla kaleme aldığı *Mahdumkulî Divânı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir Manzûme*'de (İstanbul: Kâğıtçılık ve Matb. A. Ş., 1340) ne de Himmet Biray'ın *Mahtumkulu Divanı*'nda (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1992) geçer.

Bizde müstakillen tezkireler hakkında kaleme alınan ilk çalışma, Evkaf-ı Hümâyün Nâzırı Tevhid Efendi'ye ait "Kütüb-i Terâcim-i Osmâniyye"dir (*İkdam*, 15 Şubat 1313, sy. 1301). *Hammer Tarihî*'nin Fransızca tercümesinden de

170 *Mekteb Mecmuası*, 30 Kânûn-ı evvel 1309-24 Mart 1310, c. II, sy. 1-7.

171 "Türkmenlerin Şiiri ve Mahdumkulu Divânı", *Mekteb Mecmuası*, 19 Mayıs 1310, c. II, sy. 11, s. 484-487.

172 Türkiye'de Mahtumkulî hakkında yapılan çalışmaların pekçoğu, eserin bu baskısından habersiz görünüyorlar.

faydalanılarak hazırlanan yazı, bellibaşlı tezkirelerimizi tanıtırken o âna kadar isminden dahi haberdar olmadığımız eserleri kaydetmesi bakımından önemlidir. 1082'de ölen Rıfâî veya Refîî adlı bir mürettibin tezkiresi, 1088'de ölen Kefe-vî'nin, 1092'de ölen Vişne-zâde İzzetî'nin Kaf-zâde'ye ait *Zübdetü'l-eş'âr*'ın zeyli olan tezkiresi ve Himmet-zâde Abdî'nin tezkireleri bu meyanda zikredilir.¹⁷³

Neredeyse her yazdığının klâsik edebiyatla doğrudan veya dolaylı bir ilişkisi bulunduğu için, Muallim Nâci'nin yazılarını böyle bir bibliyografyaya dâhil etmek hem kolay hem de çok zor görünüyor. Gelenekli edebiyat üzerine her kalem oynatışını almak kolay; tekrardan uzak, ciddî yazılarını seçmek ise, zor...

Dostlarından biri Nâci'ye, içinde

*Küyinde gezer sâil-i bî-berg ü nevâyım
Hem-bezm olabilsem sek-i küyinle şerefdir*

beytinin de bulunduğu bir gazelini gönderir. Nâci, kaleme aldığı cevabî mektubunda “Size bu köpekli mazmun paralamak hevesi nereden geldi?” diye dostuna sertçe çıkışır:¹⁷⁴

Tabiatinin tuhaflaşmış, garâib-i edebiyeye tevlîd etmeye başlamış. Müstekreh bir dilenci olup da kûy-i dilberde sürünmek fikr-i menhûsu da mı tasavvurât-ı şâirânenen addolunacak? Hele bir şairin terbiyeli Avrupa köpekleriyle değil, bizim mahalle köpekleriyle mücâleseti şeref addetmesi, hâtıra gelmesinden istiâze olunur bir tezellül değil midir? Vâkıâ eslâfta böyle tasavvurları şüre karıştıranlar bulunmuştur, fakat o yolda söylenmiş olan eş'ar, âlf-meşrebân-ı ahlâfın nazar-ı nefretini kazanmaktan başka birşeye yaramamıştır.

Nâci, eleştirisini Molla Câmî ile İzzet Molla'nın benzer örneklerini yererek sürdürür.

Nâci *Tercümân-ı Hakikat*'in edebiyat sütununu yönetirken “Arabistan'da Sâkin Birisi” imzasıyla gelen bir mektupta,¹⁷⁵ gazeteye dercedilen şiirlerin hep Acem tarzı olduğundan yakınılır ve “İran şuarâsı ağız bırakılsa da üdebâ-yı izâm-ı Arab isrine gidilmiş olsa, elbette daha makbûl ve mergub olur iddiasından geri duramam vesselâm” denir. İkinci bir mektupla da yolu izlenmesi gereken Arap şairlerinin listesi gönderilir. Nâci listeyi gözden geçirdikten sonra, muhatabını sert bir dille eleştirir:¹⁷⁶

Hacı Baba'nın ağzına bakanlar zannederler ki, öyle tabiat ve hikmete mugayir şeyler âsâr-ı Arabiyyede kat'â bulunmaz da yalnız âsâr-ı İrânîyye vü Osmâniyyede bulunur. Hâlbuki yine kendisinin ortaya koyduğu kitaplardan gösterdiğimiz nümûnelerle tebeyün ettiği üzere, bu zan zıdd-ı hakikat olmağla batıldır.

173 Fâik Reşad, *Tezkire-i Lâtîfî*'nin sonuna eklediği yazısında, tezkirelerle ilgili bu kısmı makaleden aynen alıp kullanır.

174 *Mektuplarım*, Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1303, s. 145-148.

175 *Tercümân-ı Hakikat*, 2 Kânûn-ı sâni 1884, sy. 1966.

176 Nâci, “Arab'da Edeb”, *Tercümân-ı Hakikat*, sy. 2008'den naklen, *Mektuplarım*, s. 129-142.

Nâci'nin tenkid edilen Acem edebiyatı karşısındaki tavrı dikkatlidir. Bir yazısında,¹⁷⁷ “İçinde kitapların bir kısmı cidden müfid olmasa bile, bir haylisinden hakikaten istifade edilmekte olan bir kütübhâne, tehevürle büsbütün yakılır mı?” diye sorar. Hâfız ve Sâdî'nin,¹⁷⁸ bilhassa *Gülîstan* ile *Bostan*'ın baştan başa okunması gerektiğini¹⁷⁹ söyler. Öte yandan, Firdevsî'yi “pekçok yalan söylemiş” olduğu için,¹⁸⁰ Muhteşem-i Kâşânî'yi “pek az güzel söz”ü bulunduğu için,¹⁸¹ Ebû İshak'ı ise, *Kenzü'l-iştihâsı* sebebiyle¹⁸² okumamak gerektiği fikrindedir. Osmanlı'nın klâsik edebiyatı üzerinde Acem tesiri hakkındaki kanaatini de şu cümlelerle açıklar:¹⁸³

Filvâki' öteden beri mübtelâ olduğumuz edebiyât-ı İrâniyye mukallidliğinin Osmanlılık âlemine gerçekten edebiyat denilebilecek âsâr vücûda gelmesine en kavî bir mâni' olduğunu inkâra mecâl yoktur. Efkâr ü ahlâk-ı milliyemizdeki ulviyetin muhafaza ve tezyidi ile temîn-i devâmına memleketimizdeki her türlü terakkiye müsait kabiliyetin hüsn-i isti'mâliyle izhâr-ı müessirîne medâr olacak ciddî eserler meydana getirecek yerde birtakım hayâlât-ı beyhûde ile uğraşmış durmuş. Bunların arasında maksada muvâfık âsâr da var, fakat ihtiyacımıza nisbetle yok denecek kadar az.

Bir kere ihtiyaç ve maksat kriterleri belirlenince, geleneğin yararlanılabilecek tarafları da iyiden iyiye sınırlanır. Bu sınırlı alanda istifade edilecek kaynaklara da hangi amaçlarla yavaşıldığı önemlidir.¹⁸⁴

Bir Osmanlı için, 'Nef'î ne demiş, ne yapmış?' diye düşünmekten onun ne dediğini ne yaptığını tamamıyla bilerek 'Ben ne diyeceğim ne yapacağım?' diye düşünmek evlâ değil midir? Yalnız Nef'î'nin değil, emsâlinin dahi meslek-i edebîleri tayin olunmalıdır. 'Mesâlik-i edebîyye' gibi bir nâm ile muhakkıkane, bîtarafâne bir kitap yazılsa, bunda en büyük addolunan üdebâ ve şuarâmızın tutmuş oldukları meslekler gösterilse, ne mühim eser olur! Zamanımızda tutulan ve tutulacak olan meslek-i edebînin ne olduğu veya ne olacağı işte o vakit hakkıyla anlaşılır.”

177 *Mehmed Muzaffer Mecmûası*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1306, s. 69.

Nâci'nin *Mehmed Muzaffer Mecmûası*, postmodern bir kurgu içinde kaleme alınmış ilginç bir kitaptır. Sözde, sahhafları dolaşırken bu adla bir mecmûa bulan Nâci, metni aynen yayımlamakta imiş gibi davranırken klâsik edebiyata dair söyleyeceklerinin haylicesini bu yolla aktarır. Kitapta bilhassa Şeyh Galib için ayrılan sahifeler müstakillen değerlendirilmeye muhtaçtır.

178 *Medrese Hâtıraları*, İstanbul: Tercümân-ı Hakikat Matb., 1302, s. 201.

179 *Nümûne-i Sühan*, İstanbul: Âlem Matb., 1307, s. 2.

180 *Medrese Hâtıraları*, s. 63.

181 *Mehmed Muzaffer Mecmûası*, s. 146.

182 *İntikad*, İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1304, s. 52-53.

183 *Mecmûa-i Muallim*, 10 Şubat 1303, sy. 20, s. 80.

184 *Mehmed Muzaffer Mecmûası*, s. 68.

Nâci'nin bu arzusunun bugün dahi tahakkuk etmemiş olduğunu görmek esef vericidir.

Nâci bir yazısında¹⁸⁵ klâsik şiirin hayâl dünyasının mübâlâğalı genişliğinden ve parlaklığından şikâyet eder:

Eslâf-ı şuarâmızın eserde parlaklığı sırf hayâlde arayanlarından bâzıları kürre-i şemsi bir sahife kâğıt farz ederek söyledikleri şiirlerin bu sahîfeye yazılması tasavvurunda bulunmuşlardır. Hâlbuki kendilerinin teksîr-i sevâd kabîlinden öyle eserleri görülmektedir ki, şu tasavvurları mukarin-i hakikat olabilmek de bunlar sahîfe-i hurşide yazılacak olsa -göz kamaştırmak şöyle dursun güneşi erbâb-ı hey'et tarafından keşfedilmemiş bir küfüfa uğratmayacağı şübheli idi.

Nâbi-zâde Nâzım Bey, birkaç şiir kitabı olan ve gelecek va'deden bir şairken pozitivist ve natüralist eğilimleri sebebiyle nesre yönelmiş bir isimdir. Klâsik şiirin muhayyel oluşunu eleştirirken de bu tercihleriyle hareket eder. "Meselâ lâleyli peymâne-i serşâra, feleği kâse-i humâra, insanı seyyâle-i âteş-feşâna, gönül kebâb-ı büryâna benzetmek hayâldir; işte bu hayâl libâs-ı vezn ü kafîye ile tahallî ve tesehhür ederse ortaya bir şiir çıkar" deyip zaten Türklerde "kabiliyet-i şi'riyye"nin az olduğu yorumunu yapar.¹⁸⁶ Ona kalırsa, geleneğin "Kırk gazeli bir incir çekirdeğini doldurmayan (...) herze-güyân-ı bî-magzân"ından hoşlanmak da ancak dîvânelerin harcıdır.

Meselâ Nedim ömrünü gazel, şarkı tanzîmine hasredeceğine ulûm u mârifete sarf-ı zihn etmiş olsaydı bir mütefennin olurdu. Şimdi İbni Kemâl, Kâtib Çelebi, Hoca İshak, Aziz Bey nâmlar(ı) arasına bir de Nedim nâmı katılırdı. Meydana bir dîvân-ı gazeliyyât koymakla ne hizmet görülmüş olur? Bâzı hevâ-perestânın tahrîk-i şevkine hizmetten başka ne himmet gösterilir?

Şiirimizin hikemiyyât kısmı o kadar nâkıstır ki, ekserî kocakarı hikmetlerinden bile aşığıdır. Hele o irsâl-i mesel sanatına meftûniyet hikmet-i şi'rimizi berbâd edip bırakmıştır. Ya san'at-i kalb! Şiirimizin kalp hastalığı ne vahim marazdır!

Nâzım Bey'in klâsik şair ile içki ilişkisini ele aldığı bir yazısı vardır.¹⁸⁷ Yazının özünü, aklî-fennî şiir yazmanın yüceltilmediği bir dönemde şairin ilhamı şarapta aramasının tabiiği teşkil eder.

Âsâr-ı seleften bir dîvân açılıns, yüzde doksansekizi harâbâtîliğin dâstân-ı senâ vü mefâhiri görölmezse kizb-i ifademize hükmolunsun. (...) Biz üdebâdan

185 "Bend-i Mahsus", *Saâdet*, 20 Safer 1303, sy. 277.

186 Şâiriyet", *Manzara Mecmuası*, 15 Nisan 1303, sy. 4, s. 44-46.

187 "Harâbâtiyan", *Kevkebü'l-ilm Mecmuası*, 1 Rebîussânî 1302, sy. 4, s. 120-124. Yûnus Nâdi'nin "Edebiyatta Sefâhet" tefrikası ile birlikte okunmalıdır (*Mâlûmat Mecmuası*, 16 Eylül-28 Teşrîn-i evvel 1315, sy. 203-209. Ayrıca bkz. Tanık Celâl, "Edebiyatta Sefâhet Makaleleri Hakkında", *Mâlûmat Mecmuası*, 4 Teşrîn-i sâni 1315, sy. 210).

çoğunu biliriz ki, nakdine-i ömrünü harâbat mazbatalarında sarf ü telef eylemiştir. Acaba o makam-ı muallâ cennet-i âlâ ve bâde-i musaffâ kevser-i safâ mı addolunacak?

Yazıda, içki ile münasebetinin zayıflığı sebebiyle Fuzûlî ayrıca anılır. Nâzım Bey'in savunduklarına ters görünse de Fuzûlî hakkında müstakillen kaleme alınmış bir yazısı da vardır.¹⁸⁸ Çalışmada Bağdad coğrafyası, Fuzûlî'nin şiirdeki üstünlüğü, *Leylî vü Mecnûn*'un "Dante'ye muadil" başarısı, nesirdeki acemîliği anlatıldıktan sonra, "Zamanımızda ve âtîde güzel bir romancı olamazdı, fakat her zaman şîrin-edâ bir şairdir" yorumu yapılır. Aynı şekilde, Nedîm'e dair bir diğer yazısında¹⁸⁹ ise, şair devrinin ürünü olarak ele alınır ve "Fuzûlî'nin ters klişesi" olarak tanıtılır.

Ahmed Rasim de Fuzûlî hakkında bir deneme neşretmiştir.¹⁹⁰ Yazıda bir araştırma yahut inceleme kasdı yoktur ve tamamen şahsî intibalardan hareket edilmiştir. Sözün gelişi, şu cümleler metin hakkında bir fikir vermeğe kâfidir:

Ben Fuzûlî'yi ezberleyemem. Okurken muttasıl düşünürüm, düşündükçe müteheyyic olur kalırım. Hafızam ondan hazzettiğini acz-i müteessirâne ile isbat ediyor. Onu tanzîre kalkışırım. Gazel, bu vâdî-i teng beni sıkır, büyük manzûmelere teşebbüs usandırır. Fakat ne çare? Fuzûlî'nin 'belâ' dediği histen bende de biraz var.

Ahmed Rasim, bir başka yazısında, kendi neslinin Avrupa edebiyatına olan meylinin taklit hattâ intihâl üzerinden yaşanmasını, edebî geçmişimize bağlar:¹⁹¹

Tam üç-dört asır, belki daha ziyade bir zaman, bütün edebiyât-ı Osmâniyye İrân edebiyatı altında ezildi kaldı. (...) Biz Türklüğümüzü muhafaza etmiş isek, bâzû-yı celâdetimiz sağolsun, var olsun. Fakat lisanımızı, efkârımızı Acem mukallidliğinden kurtarabildik mi? O zaman İrân siyasetinin bize hiçbir ehemmiyeti yok iken bir meyl-i rağbet ile dört-beş asır mukallid-i İrân olarak kaldık.

Ahmed Rasim Bey, XIX. asırda Avrupa edebiyatının peşinden gitmek isteyenleri anlar; zîrâ, mâzîde edindiğimiz bu kötü alışkanlığı bir başka mecrada sürdürdüklerini fark etmiştir.¹⁹² Bir diğer yazısında da aynı konuya dönerek benzer fikirler ileri sürer:¹⁹³

188 "Tahayyülât-ı Edebiyye: Fuzûlî", *Servet-i Fünun*, 28 Mart 1307, sy. 3, s. 29-32.

189 "Tahayyülât-ı Edebiyye: Nedim", *Servet-i Fünun*, 16 Nisan 1307, sy. 6, s. 63-64.

190 "Fuzûlî", *Hazîne-i Fünun Mecmuası*, 30 Kânûn-ı evvel 1309, sy. 27, s. 213-214.

191 "Muhâkemât-ı Edebiyye: Tekâmül ve Terakki", *Mâlûmat Mecmuası*, 21 Mayıs 1314, sy. 136.

192 Necib Âsım (Yazıksız) ise, gelenekli edebiyatımızda kendi klâsiklerimizi oluşturamayışımızın sebebini "Arap ve Acem te'kidinden" kurtulamayışımıza bağlar ve bundan sonra da Avrupa'nın tesirinde bir klâsik yaratamayacağımızı söyler: "Bizde Klâsik Yok Mu?", *Mâlûmat Mecmuası*, 4 Eylül 1313, sy. 99.

193 "Lisan ve Edeb", *Mâlûmat Mecmuası*, 6 Ağustos 1314, sy. 146.

Biz bunca seneden beri bâr-ı taklid altında ezildik. Elsine-i müsteşhedât-ı edebiyeden addolunacak bir eser-i tâm yok. Ezhân ü efkârımız öteden beri meyl-i taklid ile faaliyetten me'mûl ve manzûr olan fevâidi kaybediyor.

Bu cümlelere bakılarak, klâsik edebiyatın artık önemsenmediği veya küçük görüldüğü zannına kapılmak yanlış olur. Ölmüş bir edebiyat hayırla yâd edilmekte ve artık onu taklit etmenin yersizliğinden bahsedilmektedir. E(lif). M. İlmî,

Bundan ikiyüz-üçyüz sene evvel yazılan âsâr-ı edebiyemizi, bu asırda taklide çalışmanın gûşîş-i bî-fâide hükmünü alacağı tabiidir. Şu ifade de Nedîm'i, Nef'î'yi, Bâkî'yi ve helümme cerrâ esâtize-i şuarâ vü üdebâyı takdir etmemek gibi bir fikirde bulunduğu anlaşılmasın. Biz onları takdir değil, belki takdis ediyoruz. Şu var ki, âsâr-ı edebiyelerimizi yalnız okumakla iktifâ edip zamanımız için güzel bir eser-i edebî olmak üzere kabûl edemeyiz

cümleleriyle neslinin genel kanaatlerini özetler.¹⁹⁴ Devir değişmiş ve “nice bin tekellüfât ve tâb-ı zihn ile yazılan sekiz-on beyitli gazeller ile kırk-elli beyitlik kasîdeler ruh ve dimağı” etkilemez hâle gelmişken klâsik edebiyat artık sürdürülemez, fakat hürmetle anılacak yüksek bir yere kaldırılmak zorundadır. Mehmed Zîver de geleneğin artık sürdürülemez olmasını, onun “bedî', beyan gibi sanâyi'-i kelâmîyyeye lüzûmundan ziyade ehemmiyet verme”sine bağlar. Yalnız lâfzen süslenmişken mânâsı ihmâl edilmiş nazmın, âriyet elbise giyip süslenerek düğüne giden çirkin kadınlara benzediğini söyleyen Ziver Bey, ancak çıplak bir fikrin sanatlarla süslendiğinde güzelleşebileceğini de ekler.¹⁹⁵ Yazarın başka denemelerinde yeniden aynı konuya döndüğü görülür.¹⁹⁶ Ziver Bey, bir taraftan “edebiyât-ı atıka nâmını verdiğimiz lisân-ı muğlâkı” bizim olarak görmekte zorlandığını, “o lisan üç kavim arasında bir mâl-i müşterek gibi” dururken meseleye başka türlü bakmanın da hiç kolay olmadığını söyler;¹⁹⁷ diğer taraftan edebiyatın eski ve yeni diye ikiye ayrılmasının “bir milletin müşahhasâtından ibaret bulunan lisanı bir, iki, değil, birkaç yönlü adam hâlinde temessül ettirerek mahrûm-ı teşhis” ettiğinden yakını. Ona göre, edebiyattan maksat “beka-yı millîye hizmet ise, bizim eski edebiyatımızın bu hizmeti göremeyecek derecede kocadığını itiraf ve tasdik etmeliyiz.”

194 “İcmâl-i Edebî”, *Mâlûmat Mecmuası*, 20 Şubat 1312, sy. 72, s. 476-477. Bu imzanın Ahmed Midhat'e ait olabileceğini düşündüren güçlü sebepler vardır.

195 “İcmâl-i Edebî”, *Mâlûmat Mecmuası*, 13 Mart 1312, sy. 75. Ziver'in “Fuzûlî'yi Taniyalım” yazısıyla (*Nihâl Mecmuası*, 1304, sy. 8-9, s. 228-232 ve 269-274) birlikte değerlendirilmesi doğru olur.

196 “İcmâl-i Edebî”, *Mâlûmat Mecmuası*, 24 ve 31 Temmuz 1313, sy. 93-94.

197 Bilhassa Acem şiirinin etkilerinden bahsettiği satırlar ilginçtir: “Edebîyyât-ı atıkanın ihtivâ ettiği efkâr-ı garîbe ve mezâmîn-i acîbe bize İran'dan sirayet ederek yerleşmiş bir fikir has-talıdır ki, edebiyatımızı mahrûm-ı tenmiye etmiştir. (...) Âsâr-ı mütekaddimînin bugünkü hâline sebep bedî', beyan gibi sanâyi'-i lâfzîyyeye lüzûmundan ziyade ehemmiyet vermeleridir ki, bu şuarâ-yı İran'ı taklidden in'ikâs etmiş bir seyyiedir.”

Müstecâbi-zâde İsmet, Mehmed Zîver'in edebiyatı *eski* ve *yeni* diye ikiye ayırmasını doğru bulmaz.¹⁹⁸

Bence şiirin atığı, cedîdi yoktur. Bu kalb-i hazînin tercümân-ı hissiyyâtı olan manzum eser bir şiirdir. Bu takdirde bize göre yüzlerce sene evvel dediğimiz yolda söylenmiş bir manzûme şiir olduğu gibi, bugün yine o yolda söylenen bir manzûme de şiir olmak meziyetine hâizdir.

Bu bakımdan, klâsik edebiyat zevksiz eserler verdiği yerlerde eleştirilebilir ama, sadece eski olduğu için küçümsenmesi doğru olmaz.

Edebiyyât-ı atıkayı mücerred atık olduğu için nazar-ı ehemmiyetten ıskat etmek nasıl câiz olabilir? İşte koca Fuzûlî meydanda... Nazmı tâ-be-kıyâmet unutulmak korkusundan masûndur. Müşârûnileyh irthâl edeli dört yüz seneye karîb olduğu hâlde, o zamandan beri eş'âr-ı âşıkânesini meşk-ı taklid ittihâz eden

isimlerden hiçbiri onun "kâ'bına" ulaşamamıştır. Aynı yazıdan, İsmet Bey'in klâsik şiirde Acem edebiyatının taklit edildiğine dair meşhur fikre de karşı çıktığı görülür. Ona göre, "Edebiyatımız İran edebiyatına mağlûb olmakla beraber, yine Acem tarz-ı beyânını kabûl etmemiştir. Dikkat olunursa, yine başkalık müşâhede olunur". Bu sebeple, Osmanlı'nın klâsik şiirinin inkârını doğru bulmaz ve içinde bulunulan durumu hatırlatır:

Edebiyyât-ı Osmâniyye, Acemleri takliden husûle geldiği için, bizim tabii edebiyatımız değildir, diye beş-altı yüz seneden beri umûmen takarrür etmiş tarz-ı edebimizi terk ederek me'nûs olmadığımız lisanların edebiyatını taklide yeltenirken ne söylediğimizi şaşırдық. Taklidden şikâyet ederken daha fazla taklide tutulduk.

İsmet Bey'in yazısında ileri sürülen fikirlerden biri de sırf kökü eskide olduğu için, gazel formundan vazgeçmenin yanlışlığıdır. İbnü's-Selim Sâlim imzasıyla kaleme alınan bir mektupta,¹⁹⁹ İsmet Bey'in yazdıkları desteklenir ve "bizim edebiyatımız atıklık, cedidlik gibi şeylerden berî olarak arada hiçbir hatt-ı fâsıla olmadığı hâlde bu ikisini bir yere cem' etmekle meydana gelmiştir" fikri etrafında gazel savunulur:

Vâdî-i gazel-perdâzide tahrîk-i şehbâl etmek güç; bir fikri, muntazam bir kafiyeye altında beyân eylemek müşkil ise de dîrbînâne dikkat olunduğu hâlde bizde en güzel parçalar gazel tarzında bulunur. Hattâ vücûduyle iftihar ettiğimiz asr-ı hâzır üdebâ-yı kirâmının en rakîk, en halî sözlerini yine gazeller teşkil ediyor. Bu zâtların hangisi 'vâdî-i gazel dardır, onu terk edelim' gibi bir tefevvüh-i mahmûmânede bulunmuş?

198 "Şive, Zevk, Üslûp", *Mâlûmat Mecmuası*, 16 Nisan 1314, sy. 131. Ayrıca bkz. "Edebiyat", *Fevâid Mecmuası*, 25 Ağustos 1310, sy. 26, s. 201-202; *Hazîne-i Evrak Mecmuası*, 29 Eylül 1310, sy. 14, s. 113-114.

199 "Mektup", *Fevâid Mecmuası*, 8 Eylül 1310, sy. 28, s. 217-218.

İmzasız bir yazıda²⁰⁰ Acem şiirindeki gelişmelerin neredeyse günü gününe takibinden ve Osmanlı edebiyatının bu taklit içinde değişiminden bahsedilir:

Edvâr-ı muhtelifede yetişip İran âlem-i edebiyâtında tarz-ı mahsûsıyla temeyyüz eden sühan-verânın velvele-i şöhretleri memâlik-i Osmâniyye'ye mün'akis oldukça o asrın üdebâsı, şuarâsı müşârünileyhimin âsârını kemâl-i tehâlûkle elde ederek taklide özenirlermiş. Öyle ki, edeb-i Osmânî her devirde yetişen bir İran şairinin tavr-ı mahsûsunu taklit ede ede terakkî etmiş ve İran âlem-i edebiyâtında inkılâb husûle getiren bir şair, bizde de bir tahavvül vü-cûda getirmiştir.

Muhtemelen aynı kaleminden çıkan bir diğer yazıda²⁰¹ da yine Acem mukallidliği bahsine dönülür ve Fuzûlî'nin "tarz-ı tahrîr"inde Acem taklitçisi olup olmadığı tartışılır.

"Ada Şairi" nâmıyla mâruf Mehmed Celâl ise, klâsik şiirin *eski* olsa da *eski* miş olmadığı fikrindedir. Yeni edebiyata ait dikkatlerle bir antoloji hazırlansa, "eş'âr-ı eslâf içinde tarz-ı cedîd-i edebimize muvâfık" epeyce örnek bulunabileceğini söyler.²⁰² Klâsik ürünlerin edebî terakkînin bir aşaması olarak kabûl edilip müzelerde saklanmasını ister:²⁰³

Âsâr-ı atika-i fenniyyeden olarak keşfedilen bir heykel bir müzeyi tezyîn ettiği gibi, âsâr-ı atika-i edebiyeden olmak üzere âguş-ı itilâmıza vâsıl olan cevâhîr-i edebiyeye de kütüphâneleri tezyîn eylemeli, fûnûn-ı hâzıraca bir statü beşerin terakkîyât-ı kadîmesini muhtır olduğu için âlem-i insâniyyetçe ne kadar değerli ise, edebiyât-ı sahîhaca bir şiir de terakkîye medâr olduğundan dolayı o kadar kıymetdardır.

Celâl Bey birkaç yıl sonra, aynı konuya yeniden dönerek tesbitini tekrarlar:²⁰⁴

Eş'âr-ı kadîmemiz bir nazar-ı müdekkâkane ile okunacak olursa, öyle zengin, hazin elvâh-ı şâirâne vü âşıkane teşkil edecek parçalara tesadüf olunur ki, bugün bunlar eâzım-ı üdebâ vü şuarâmızın dahi nazar-ı hayretlerini celbetmekten hâlî kalmaz.

200 "İcmâl-i Edebî", *Mâlûmat Mecmuası*, 2 Temmuz 1314, sy. 141, s. 418.

201 "İcmâl-i Edebî", *Mâlûmat Mecmuası*, 16 Temmuz 1314, sy. 143, s. 458.

202 "Eş'âr-ı Vecdi Hakkında Mütâlâât", *Maârif Mecmuası*, 5 Eylül 1307, sy. 4, s. 49-50.

203 "Mektup", *Maârif Mecmuası*, 26 Eylül 1307, sy. 7, s. 97-99. Birkaç yıl sonra, İbnürreşad Mahmud tarafından kaleme alınan bir yazıda da ("Mütâlâaya Nereden Başlamalı Yahud Âsâr-ı Eslâfî Ne Vakit Okunmalı?", *Mekteb Mecmuası*, 1 Ağustos 1312, sy. 46, s. 724-727) aynı konuya dönülür ve "âsâr-ı eslâf müzelerde kemâl-i şeref ü i'tibar ile hıfzolunan âsâr-ı atıkaya" benzetilir.

204 "Eş'âr-ı Kadîmemiz Hakkında Bâzı Mütâlâât", *Mâlûmat Mecmuası*, 21 Eylül 1313, sy. 15. Mehmed Celâl'in "Edebîyât-ı Atıkadan Bir Nebze" (*Maârif Mecmûası*, 24 Teşrin-i evvel 1307, sy. 11) yazısında verdiği örnekler de bu fikrini destekler.

Mehmed Celâl'in gelenekli şiirde kafiye hatırına kurulan manzûmeler hakkında söyledikleri,²⁰⁵ gününün kafiyeli-kafiyesiz şiir tartışmalarının ortasında daha bir anlamlıdır. Konuya ait ilk kanaatini "Bilmem zamân-ı kadimde kafiye, redif kıtlığı mı varmış, ne imiş; her şair garip garip, bârid kafiye ve redifte gazel söylemeyi itiyad etmiş!" diye ifade eden Celâl Bey, meselâ Nâbî'nin "o kadar vüs'at-i tasavvura mâlik olduğu hâlde 'bozuntusudur' kafiyesinde, fikren bozuk, 'zımında' kafiyesinde zımında mânâsızlıktan başka birşey anlaşılmayan garip garip gazeller tanzimine inhimâk" edişini eleştirir. Celâl Bey'in tarih düştürmeler, kitabeler, mersiyeler, nazîrecilik gibi, klâsik şiirin daha özel konularına temas ettiği yazısı²⁰⁶ ise, mâzî ile hâlin mukayesesi üzerinden ilerler ve eleştirileri kadar, hayranlıklarını da yansıtır. Dîvanlar hakkındaki denemesini de bir incelemeden ziyade merkezine kendini oturttuğu tatlı bir yazı olarak okumak mümkündür.²⁰⁷ "Mebnî ale'l-hikâye olan eş'âr"ın özellikleri ve güzellikleri bahsine iki yazısında²⁰⁸ yer veren Celâl Bey, sözlerini biri Zahîr-i Fâyâbî'den alınmış iki Farsça beyit üzerinde örnekendirir.

Celâl Bey, Nâbî'nin "tarz-ı hikemî"nin en meşhur şairlerinden biri olarak gösterilmesinden rahatsız olur ve onun çok güzel aşk şiirleri de yazdığını göstermek üzere kitap hacminde bir tefrika neşreder.²⁰⁹ Şeyh Vasfi Efendi de birkaç sene evvel mükâlemeli bir yazı tertip ederek "Nâbî'de âdî söz bulunabilir mi?" sorusunun cevabını aramıştır.²¹⁰

Rif'at Efendi-zâde Abdurrahman Behcet, Nef'i'nin meşhur

Hâzır ol bezm-i mükâfâta sen eyâ mest-i gurur

Rahne-i seng-i siyah penbe-i minâdandır

beytinde anlam bulunmadığını söyleyenlere cevaben bir yazı yayımlar²¹¹ ve "Nef'i merhumun mânâsızlıkla mânâsızcasına ithâm olunan beyt-i mâruz dahi gayet zarîfâne bir meâlî musavvir, zengin bir mânâyı müfessirdir" diyerek beyti şerh eder.

"A(yın). M." imzasıyla yayımlanan bir tefrikada,²¹² klâsik devirden kendi zamanına kadar, edebiyatta aşk temasının yaygınlığından ve daha faydalı konular aramaktaki yavaşlıktan bahsedilir.

205 "Mektup", *Hazine-i Fünun Mecmûası*, 21 Nisan 1310, sy. 43, s. 346.

206 "Tarihler, Kitabeler, Mersiyeler", *İrtika Mecmûası*, 7 Mart 1899, sy. 4.

207 "Dîvanlar", *Elvâh-ı Mâsûmâne ve Makalât-ı Edebiyye*, İstanbul: Mekteb-i Sanâyi Matb., 1311, s. 103-110.

208 "Bir Mukabele-i Şâirâne", *Terakkî Mecmûası*, 3 Kânûn-ı evvel 1314, sy. 16; "Câm-ı Hâlî", *İrtika Mecmûası*, 26 Mart 1314, sy. 7.

209 "Nâbî'de Hayât-ı Âşıkane", *İrtika Mecmûası*, 10, 17, 24 Eylül ve 1, 8, 15, 29 Teşrîn-i evvel 1315, sy. 26-31 ve 33, s. 104, 108-109, 113, 116, 120-121, 124, 132-133.

210 "Muhâdara", *Mekteb Mecmûası*, 26 Teşrîn-i evvel 1311, sy. 7, s. 98-99.

211 "Bir Tashîh-i Edebî", *Âşâr-ı Behcet*, İstanbul: İstapan Matb., 1308, s. 22-25.

212 *Hakikat Mecmûası*, 17 Haziran, 22 Temmuz ve 5 Ağustos 1311, sy. 6, 8, 10.

(...) Nedim bülbülleri dâm-ı meftûniyyete düşüren o nagamât-ı şâikanesini, o nevâ-yı dil-firib-i bedîanesini; Fuzûlî gönülleri vecd-âver eden o hissiyyât-ı hazînâne, o efkâr-ı rikkat-perverânesini; Nâilî tarz-ı münakkahiyyet-i ifadesine meftûn olduğumuz o edâ-yı mahsûsunu; Şeyh Galib o bedâiyî-i hayâliyyenin hârîka-i mehâsini denilmeye şâyan olan eş'âr-ı bergüzîdesini garâmiyâta mahsur gibi bırakmayıp da cemiyet-i beşeriyenin menâfî-i sahihasına hâdim olacak sûrette efkâr-ı münevvere ibdâna himmet buyurmuş olsaydı şübhe yok ki ebnâ-yı cinslerine büyük büyük hizmet etmiş olurlardı.

Veled Çelebi (İzbudak), “Bahâyî” müstearını kullandığı yazılarından birinde²¹³ klâsik şiirin hayal dünyasını anlamağa çalışır:

Esâtîze-i eslâf hayâlât-ı rakîka ve sanâyi'-i bedîadan hâli olan manzum feryatları sem'-i itibâra almazlardı; çünkü, şiirin bayağı sözden imtiyazı hemen mevzûniyetten ibaret kalırsa nasıl 'edebiyat' dâire-i mühimmesine dahil olabilir?

Veled Çelebi, Osmanlı şiiri öncesine olan ilgisi ve derin vukufuyla hece vezninin de destekçisidir. Bu bakımdan, klâsik şairin aruzu kolayca kullanamadığı fikrindedir.²¹⁴

Bu sebepledir ki, şimdi Osmanlı, Fârisî lisanında irticâle değil, âdetâ sühûletlice söz söylemeye bile imkân kalmamış gibidir; çünkü inci bizim ama, sade başkasının! (...) Bu sebeptendir ki, eş'âr-ı kadîme-i Osmâniyye'de birçok imaleler, medler, kasrlar görülür. Yine bu sebeptendir ki, kelâmı mevzun ve mukafâ kılmak için Arap ve Acem'den birçok lûgat almağa mecbûr olmuşuz.

Çelebi aynı yazısında, Osmanlı edebiyatının Ahmedî, Şeyhî, Süleyman Çelebi gibi isimlerle başlatılmasına itiraz ederek “şâhid-i nazm-ı Türkî kabâ-yı evzân-ı Arabî'ye bürünüp şive-i Acemâne ile arz-ı dîdâr etmeye” başlarken ortaya çıkan Mevlânâ'nın, Sultan Veled'in başlangıç sayılmalarını ister; daha da ileri giderek Sultan Veled'i “şeyh-i şuarâ-yı Rûm” sayar. Bu uzun geçmişine rağmen, Osmanlı şiirinin tabiileşmiş olduğuna inanan İzbudak, “Şi'r-i Fârisî vü Osmânî tabii değıldir. Fârisî Arab'a, Osmânî Acem'e takliden sonradan zuhûr ederek envâ' u evzâmı tahdîd ü tedvîn edilmiştir” der.²¹⁵

213 “Musâhabe”, *Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 11 Ağustos 1310, sy. 7, s. 49-51.

214 “Musâhabe”, *Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 16 Teşrîn-i evvel 1310, sy. 16, s. 121-125. Makalenin sahibi belli değildir ve ertesi yıl “Bahâyî” imzasıyla ve genişletilerek tekrar yayımlandığında kime ait olduğu anlaşılacaktır: “Hazîne-i Fünun'da Münderic Bir Makalede Şi'r-i Osmânî'nin Mebdei Hakkında Şu Mülâhazayı Der-meyân Etmiştim”, *Mekteb Mecmûası*, 30 Haziran 1310, sy. 14, s. 14-22.

215 İsmail Hakkı Bey ise, Orhan Gazî devrine kadar Osmanlı şiirinin esaslarının henüz teşekkül etmiş sayılmayacağı kanaatindedir (“Müsâmere”, *Mekteb Mecmûası*, 27 Kânûn-ı sâni 1309, sy. 3, s. 99). Yazar, bir başka makalesinde de Osmanlı'da İran etkisinin en yoğun olduğu dönem diye Fâtih'in saltanatını gösterir (“el-Kelâmü yecürü'ül-kelem”, *Mekteb Mecmûası*, 10 Mart 1310, sy. 6, s. 241-245):

“Edebiyyât-ı Osmâniyye üzerine Acem edebiyatının en büyük tesiri Fâtih Sultan Mehmed hazretleri zamanında görünür. Çünkü bu devrin şairlerini mertebe-i hakîkiyye-i şâiriyyete isâl eden, biraz evvel dahi beyân olunduğu üzere Mîr Ali Şîr Nevâyî ile Molla Câmî'nin eş'ârıdır.”

Çelebinin “Bahâî” imzasını kullandığı bir başka yazısında,²¹⁶ Fuzûlî'nin şiir dilinin sade olduğunu iddia eden bir yazara cevap verilir. İzbudak, şairin sadelik taraftarı olmadığı fikrindedir:

Fuzûlî ibrâz-ı san'ate fevkalâde münhemiklerdendir. Fakat Sâmî gibi san'atte külfet göstermez. Hattâ yek nazarda iltizâm-ı san'at etmemiş gibi görünür. Kariîni aldatan cihet de işte burasıdır. Hiçbir beyti yoktur ki derûnuna birkaç san'at cem' eylemek için sa'y edilmemiş olsun. Kendisi sonradan cem'eylediği külliyyâtına yazdığı Fârisî mukaddemede ‘Tab'ım san'at ü rikkat ü iğlâk cihetine münhemik olmağla birçok muammeyât söylemekten kendimi alamadım’ diyor. Kezalik kendisinin Nevâyî mukallidi olduğu mâlûm-ı üdebâdır. Nevâyî'nin meslek-i şâirânesi ise, musannâ', bârik, muhayyel şiir söylemektir.

Bu yazı ile birlikte değerlendirilebilecek bir diğer sohbetinde²¹⁷, çelebinin bahariyeler vesilesiyle klâsik şiire uzandığı görülür. Meselâ, bahar kasîdelerinde gül ile sünbül birlikte anılırsa da gülün ancak sünbül mevsimi geçtikten sonra çıktığı söylenerek şairlerin tabîate muhalefetine dikkat çekilir:

Vâkiâ Acemler gül ve sünbülü bir beyitte îrâd ederler ama, onlar ‘gül’ ile kâffe-i ezhârı kasederler. Üdebâ-yı Acem'in âsârında tabîate yakın tasvîrat daha çok görülür. Her Fârisî-şinas olan edîbimiz taklidde isabet edememekle bizde bu yolda eserler nadir sayılır.

Veled Çelebi'nin bir yazısı da handiyse tamamen gazel formunun tarihçesine ve gelişimine ayrılmıştır.²¹⁸ Arap şiir kültüründe “nîsvân ile münasebât-ı âşîkanede bulunmak” karşılığına gelen *gazelin* Acem edebiyatına sûfler tarafından ve bambaşka bir mânâ tabakasından nakledilişine ait şu satırlar önemlidir:

Şuarâ-yı Acem dahi en evvel bu yolda gazel-serâlîğa başladığı hâlde -üdebânın kısım-ı âzamını teşkil eden- ricâl-i sûfiyye li-maslahatin hâtur-ı âzâdelerine sânih olan birtakım esrâr-ı hafiyye ve letâif-i gaybiyyeyi libâs-ı mecâza bürüyerek gazel yolunda hayli nagamât-ı hakikat-perestâne vücûda getirmeleriyle bu yolda söylenen eş'âr içinde tabîi olarak garip garip hayâlât, vahşî vahşî tâbîrat görülmeye başlamıştır.

Osmanlı şiirinde gazel formunun kullanılışı ise, özellikle “sanâyi dâiyesi ve kaifiye ilcâsiyle mânâ lâfza” kurban edildikten sonra bozulmuştur.

Şuarâ-yı Osmâniyye'nin en güzîdelerinden birinin gazelini nazar-ı tenkîde alırsak, bu hakikat pek vâzih sûrette meydana çıkar; zirâ görülür ki, matla' meselâ cânandan mazhar-ı iltifât olmak için bir temennî-i âşîkaneden ibaret iken ikinci beyit zâhidâne bir târîz-i bâridi, üçüncüsü irsâl-i meseli, dördüncüsü mahzâ kafiye hâtur için yapılan ve esnâf-ı meânîden hiçbirine taalluku olma-

216 “Kış İçinde Bahar Âlemi”, *Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 2 Şubat 1310, sy. 33, s. 262-263.

217 “Musâhabe”, *Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 20 Nisan 1311, sy. 44, s. 349-351.

218 “Bedâiyü'l-efkâr”, *Mekteb Mecmûası*, 28 Temmuz 1310, sy. 15, s. 54-65.

yan sözleri hâvîdir. Gazel nâmı altında öyle manzûmeler vardır ki, hissiyyât-ı âşıkaneye kat'â taalluk etmez.

Çelebinin söyledikleri ses getirmiş olmalı ki, aynı konuda peşpeşine yazılar neşredilir.²¹⁹ Bunlardan birinde²²⁰ “herbiri bir neş’e-i dîger ve bir feyz-i neş’e-güsterle sahâif-i irfâna zîb-âver olan hüzn-engiz ve tarab-âmez gazeliyyât-ı lâ-tîfe ve neşâyid ü kasâid-i cezîle vü zarîfe üftâde-i dolabçe-i nisyân ve karz-ı kavm-i kadîm-i şi’r ü inşâ günden güne metrûk ü perîşandîr” denişi, pekçok yazının tercümanı gibidir. Ona cevap veren bir yazar,²²¹ kasîdeciliğin ortadan kalkışına hayıflanmamak gerektiğini söyler ve ekler: “Şuarâ-yı eslâfın sadr-nişîn-i dîvân-ı belâgatleri olan ‘kasâyid-i cezîle vü zarîfe’nin muhteviyâtı ve ne mak-sadla tanzîm edildikleri teemmül edilince zamanımızda kasîde-gûlûğün met-rûkiyetinden dolayı teessüfe değil, taaccübe bile mahal kalmayacağı taakkul edilir zannederim.” Mechûl yazara göre, klâsik edebiyat her daim hürmetle anılacaktır; lâkin, değişen zaman edebiyat üzerinde hükmünü göstermeye de devam edecektir:

Bilinmelidir ki, tâbi’-i terakkiyât olan akvâmın hiçbirisinde edebiyat asırlarca bir hâlde kalmamış ve kalamaz. (...) Edebiyyât-ı atîka asr-ı ahîr üdebâsı nazârında -hâyîde bir teşbih ile- fena bulmaz bir hazîne-i mücevherâtır. Şu kadar ki, bu mücevherât ilcâ-yı asr u zaman ile başkalaşmış olan tabâyî’ u meşâribe şekl ü resm itibarıyla muvafık düşmediğinden birer başka kalıba ifrâğ olunarak arz-ı bâzâr-ı revâc ediliyor.

Fevâid’in başyazarı olan Mehmed Rif’at Bey, derginin ilk sahîfelerinde kendini bir “edebiyât-ı cedîde tarafdarı” olarak vasıflandırdıktan ve konumlandırdıktan sonra, Acem mukallidliği hakkında şunları yazar:²²²

Edebiyatımız kendi fikrimize, kendi hissimize muvâfık bir sûrette zuhûr etmiş iken, bâzı şebpere-çeşmân-ı kudemâ bizce mâlûm olmayan bir fikr-i garâib-pesendâneye kapılarak hayâlâtının garâbeti letâifine tefavvuk eyleyen Acem

219 Meselâ bkz. Münir, “Musâhabât-ı Edebiyye Dairesi”, *Mekteb Mecmûası*, 15 Eylûl 1310, sy. 16, s. 98-102; Müstecâbi-zâde İsmet, “Nâilî-i Kadîm”, *Mekteb Mecmûası*, 29 Kânûn-ı evvel 1310, sy. 22, s. 391-395 (daha sonra, *Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 22 Mart 1311, sy. 40, s. 320-323). Tahîrî’l-Mevlevî dahi nazîresini konuyla ilgili bir not eşliğinde yayımlar: “Nef’îye Nazîre”, *Mekteb Mecmûası*, 4 Kânûn-ı sâni 1311, sy. 17, s. 257-258.

220 Hayâl/Hayâlî, “Varakanın Aynen Sûreti”, *Mâlûmat Mecmûası*, 13 Teşrîn-i evvel 1310, sy. 35, s. 273-274.

221 Z. R., “Mâlûmat Mecmûa-i Edebiyyesi Ser-muharrirliği’ne”, *Mâlûmat Mecmûası*, 13 Teşrîn-i evvel 1310, sy. 35, s. 273-276. Bir süre sonra küçük değişikliklerle yeniden yayımların: “Âsâr-ı Mensûre”, *Mekteb Mecmûası*, 13 Nisan 1311, sy. 29, s. 101-102. İmzanın Zeynelâbidin Reşid Bey’e ait olduğu düşünülebilir.

222 “İfâde-i Mahsûsa”, *Fevâid Mecmûası*, 3 Teşrîn-i sâni 1312, sy. 1. Bu fikirlere ilk destek Ali Vehbî’den gelir: “Fevâid Risâle-i Mergubesine”, *Fevâid Mecmûası*, 17 Teşrîn-i sâni 1312, sy. 2, s. 25-27. Bu yazıya Rif’at Bey’in mukabelesini imzasız bir başka cevap takip eder (*Fevâid Mecmûası*, 1 Kânûn-ı evvel 1312, sy. 3, s. 40-43 ve 43-46).

edebiyatına gûyâ nass-ı kat'î imiş gibi dört elle sarılmışlar ve hayfâ ki (...) insanı edebiyata ikrah ettirecek iğrenç hayâlleri iktidâya kalkışarak elmaslı, incili, zümrütlü, yakutlu sâgarlardan, mahublardan, testi testi rakılardan, şaraplardan bayıla bayıla bahsetmişler.

Mehmed Atâ, bazen “Mefharî” imzasını da kullandığı için, kimi çalışmalarda iki farklı kişi zannedildiği görülür. Oğlu Nurullah Atâ (Ataç)'da görülen dil merakı, “mevrûs-ı peder”dir. Atâ Bey, bilhassa “Lisanımız” başlığıyla kaleme aldığı seri yazılarında, klâsik edebiyatı bir dil meselesi olarak değerlendirir. Ona göre, şairin değeri sade bir Türkçe kullanıp kullanmadığına göre değişir.²²³ “Eski üdebâ ve şuarâmızın ekseri aleltilâk Fârisî taklidine mahkûm olup gitmişlerdir. Sinan Paşalar, Veliyyüddin-zâde Ahmed Paşalar, hattâ İbni Kemâller hep o yolun yolcusu değil midir?” diye sorarken nasıl da haksızlık ettiğinin pek farkında değildir. Ali Şir Nevâyî için, “Emîr, Çağatayca'yı tasfiye etmek isterken Fârisî'ye herkesten ziyade meftun ve husûsiyle İranlıların mûsikî kadar ruh-nûvaz olan usûl ü sarftan ibaret kalmasına herkesten ziyade hizmet eylemiştir” deyişi yahut Azmî-zâde Hâletî'ye yönelttiği, “Rubâiyâtı ne kadar güzel olursa olsun, Fârisîlikten kurtarılması mümkün müdür?” sitemi, hep aynı dil kriteri kullanılarak verilmiştir. Dahası, bir sayı önce, ifadesindeki âhenge hayranlığını ifade ettiği Nef'î'yi, bir sayı sonra, “Birçok beyitlerinin Fârisî addolunmak için hiçbir tahvile ihtiyaç olmadığı îzahtan müstağnîdir” diye yermesi ve onu Nâbî'den daha küçük bir şair olarak göstermesi²²⁴ yahut Sünbül-zâde Vehbî'nin “Osmanlı şîvesini feda etmekten geri kalmamış” bir şair diye takdimi de aynı dikkatle değerlendirildiklerini gösteriyor. Koca Fuzûlî'nin dahi Farsça etkisinden kurtulamamışsa bile, “Türkçe'nin büsbütün Fârisî'ye meclûbiyeti” ne meydana vermediği için, önemli bulunuşu hemen dikkat çeken yorumlardandır.²²⁵

Atâ Bey, Seyyid Vehbî'yi “şübhesiz şîr-i Osmânî'nin en büyük ustalarından olmakla beraber, Nef'î tarzını tedkik derecesinde kalmış” diye suçlar.²²⁶ Neddîm'in tarzında Acem etkisi yakalasa da “hey'et-i umûmiyyesi itibarıyla

223 “Lisanımız”, *Mâlûmat Mecmûası*, 4 Temmuz 1900, sy. 246.

224 “Lisanımız”, *Mâlûmat Mecmûası*, 11 Temmuz 1900, sy. 247. Nâbî hakkındaki satırlar ayrıca iktibas edilecek kadar ilginçtir:

“Meziyyet-i şâiriyette Nef'î derecesinden dün addolunagelmış (...) ise de târih-i lisan ü edebiyâtımızın muntazam bir tedkik u telkife nâil olduğu zaman, Nâbî'nin şânına lâıyk bir mekânda bulunacağımı zannederim. Nâbî, Nef'î'nin gittikçe yükselen kasîdelerine yetişememiş ise de kemâlât-ı fikriyyece Nef'î'den bâlâter olduğu gibi, Nef'î'nin derecesinde de Fârisî mukallidi değildir.”

225 Bir tarihte, Müstecâbî-zâde İsmet (“Teracim-i Ahvâl Dairesi: Fuzûlî”, *Mekteb Mecmûası*, 20 Temmuz 1311, sy. 36, s. 442-447) ve kısmen de Necib Âsım (Yazıksız) Beylerin Fuzûlî'nin şiirindeki hatâlara işaret etmeleri üzerine, daha fazla dayanamayan İbnürrif'at Sâmih Bey bir itiraz yazısı kaleme alarak bu hükümlerinde haksız olduklarını ortaya koymağa çalışmıştır (“Mukabele”, *Resimli Gazete*, 5 Haziran 1313, sy. 32). Atâ Bey'in sözleri ise, Fuzûlî hakkında yeni bir tartışmayı başlatacaktır.

226 “Lisanımız”, *Mâlûmat Mecmûası*, 13 Temmuz 1900, sy. 243.

Nef’î’den, hattâ Nâbî’den bile çok farklı” bulur ve onu “en büyük Osmanlı şairi” sayanların fikrine katılır. Yine de bu üç isimden hiçbirine haksızlık etmek istemiyor gibi, “Nef’î üstâd-ı hayâldir, Nâbî refik-ı fikr olabilir, Nedîm ise nedîm-i ruhtur” yorumunu yapar. Dilleri nisbeten sade olduğu için, XVIII. asır şairlerine ait tesbitlerinde daha bir yumuşak olan Mehmed Atâ, Râgıb Paşa’yı “hep berces-te addolunacak sûrette”ki gazelleri sebebiyle önemser ve Çelebi-zâde Âsım gibi, Fitnat ve Haşmet gibi takipçilerini de hoşça anar.²²⁷ Sünbül-zâde Vehbî’nin şiir-deki kudretini vurgularken “Fârisî şîvesine feda” ettiklerini de hatırlatmadan geçmez. Müverrih Sürûrî’nin tarih düşürmede menendi olmadığı doğrudur; lâ-kin, “Bu zamanın söz söyleyebilecek adamları böyle şeylerle mi iştigal etmeliydi? Türkçe söylemekte büyük kudret gösteren o şaire acımak lâzımdır”.²²⁸

Atâ Bey’in Şeyh Galib’e olan özel ilgisi hemen farkedilir. Bu ilgede, Dede Efendi’nin “Şi’r-i Fârisî başka, Osmanlı şiiri başka olmak lâzım gelir” görüşünün de büyük payı olsa gerektir. Galib ona Avrupa kültürüne dair neleri hatırlattı, bilinmezse de Batı şiiri ile kıyaslamak gereğini hisseder. Sanki, daha evvel böyle bir mukayeseye girişenler olmuş gibi, “Şeyhin hayâllerini Homeroslarla, Fidiâlarla, Virgillerle muâdil tutmak haksızlık olur” der ve ekler:

Eğer Şeyh Galib Homeros, Firdevsî Virgil gibi Avrupa lisanlarında epope denilen Şark kahramanı vâdisindeki -Şehnâme bunun bir nümûnesidir- bir eser yazmamış ise, bunun sebebi şudur ki, bir epope yazılmak için mutlaka bir esâtir mevcut olmak lâzım geldiği gibi, tarihin terakkiyât-ı ahiresinden sonra, zaten başka bir lisan da dahi epope vücut bulamamıştır.

Bu cümlelerin sarfedilme sebebi olan *Hüsn ü Aşk*’ı ise, ancak “en büyük bir Osmanlı şairinin yazabileceği” bir eser olarak görür. Atâ Bey’in tefrikası, Mütercim Âsım ve Enderunlu Vâsîf’a ait yorumlarla sona erer. Bu hâliyle “Lisanımız” tefrikası, Osmanlı şiir tarihinin kıyas unsuru olarak Türkçe alınmış bir eleştirili tarihçesi gibidir ve o zamana kadar başkaca bir örneği de yoktur.²²⁹

Tanınmış bir edîbin, tanınmamak için adını gizleyerek yayımladığı bir yazısında,²³⁰ klâsik edebiyatın reddine ve unut(tur)uluşuna karşı çıkışı ilginçtir ve

227 “Lisanımız”, *Mâlûmat Mecmûası*, 26 Temmuz 1900, sy. 249.

228 “Lisanımız”, *Mâlûmat Mecmûası*, 3 Ağustos 1900, sy. 250.

229 Atâ Bey’in idadîlerde okutulmak üzere hazırladığı *İktitaf* adlı çalışma, hem bir antoloji olarak hem de edîblerin biyografileri ve değerlendirilmeleri için önemli bir kitap sayılmış; gördüğü rağbet üzerine birkaç kere basılmıştır (İstanbul, 1300, 156 s.; 1. ks., İstanbul: Mihran Matb., 1313, 160 s.; 3 ks., İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1317-1318, 160+160+160 s.; 4 ks., İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1320-1321, 156+154+134+139 s.; 1. ks., Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1322, 156 s.; 1. ks., Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1325, 156 s.; 1. ks., İstanbul: Matbaa-i Âmidî, 1328, 165 s.; 2. ks., İstanbul: Keteon Bedrosyan Matb., 1329, 161 s.; 1. ks., İstanbul: Keteon Bedrosyan Matb., 1330, 158 s.; 2. ve 3. ks., İstanbul: Selânik Matb., 1328, 158+156 s.). *Musavver Küçük İktitaf* adıyla daha küçük sınıflar için yapılmış bir baskısı da vardır (İstanbul: Keteon Bedrosyan Matb., 1329, 95 s.). “Lisanımız” tefrikası, *İktitaf*’la beraber değerlendirilmelidir.

akla, geçmişî savunduğu için mi adını sakladığı sorusunu getirmektedir. İşte söylenenler:

(...) evlâd-ı Osmâniyyenin yakın bir zamanda şuarâ-yı sâlifinin âsârını tanımayacak bir hâle gelecekleri muhakkaktır. (...) Yazıktır, edebiyatımızı terakkî ettireceğiz diye sırf Avrupa mesâlik-i edebiyesinden bahsetmekten, ahvâl-i milliyemizle kabil-i tevfiik olmayan birçok âsâr neşreylemekten ise, kendi malımız olan edebiyât-ı atıkayı tettebbu' edelim. Maksadım edebiyât-ı atıkayı taklide teşvik değildir. Fakat hiç olmazsa müceddidin-i edebiyâtımızın edebiyât-ı atıkayı niçin merdûd-ı nazar-ı itibar eylemiş olduklarını öğrenelim. İnsan bir şeyi tedkik etmekle onu taklid mecbûriyeti altına girmez. Bâ-husus ki, edebiyât-ı atıkamızda şâyân-ı taklid âsâr da az değildir.

İbnürriif'at Sâmih Bey, klâsik şiirin büyük isimlerinden Yahya Bey'i değerlendirdiği bir yazısında,²³¹ iki kusuru bulunmasa onu Fuzûlî'nin halefi sayacağını söyler. Bu kusurlardan biri "bazı kerre müsâmahât-ı lâfziyyeden istiânede dâire-i mahdûdeyi tecavüz" etmesi ve diğeri, "bazı elfâzî dâire-i vezne getirmek için" zorlarken âdetâ "âheng-i arûza değil, usûl-i tecvîde müracaat" ettiği zanını uyandırmasıdır. Yazıda, belki de farkında olmadan çok modern bir eleştiri yapılır ve klâsik edebiyatın eskiyen tarafları sebebiyle "âsâr-ı atıka" olarak anılmasının yanlışlığı üzerinde durulur. Yazar, "Üdebâ-yı eslâfin eş'ârına bu misillü şevâibinden dolayı âsâr-ı atıka nazarıyla bakmak, bedîa-i cemâli nigâh-ı pîrâne ile seyr ü tedkik eylemekten ziyade mûcib-i istihzâdır" tesbitinden sonra, bunu "meftûn-ı garbiyyûn olan teceddüd-perestân-ı üdebâ"nın ifadesi olarak gördüğünü söyler ki, modern bakış tam da burada hissedilir. Sâmih Rif'at'ın "meftûn-ı garbiyyûn" diye adlandırdığı yerde Batılı bir oryantalist bakış bulmak ve metni bir de bu dikkatle okumak mümkündür.²³²

E(lif). M., Arap şairlerinin insanı düşünmeye ve keşfetmeye başlayışının Avrupalılardan çok daha evvel olduğu, sonradan böylesine geriledikleri fikrindedir.²³³ Meselâ, Ebû Nüvâs'ın insanlığın sınırlarına ve hakikatlerine dair yazdıkları öylesine önemlidir ki, onun "on beyitte resmettiği tabloyu, birçok şairlerimiz koca bir kasîdeye sığdıramamışlar"dır. Yine de Nedîm'in Ebû Nüvâs'a ençok yaklaşmış şairimiz olduğu söylenir. Aynı imza ile yayımlanan bir başka yazıda²³⁴ ise, Osmanlı şiir diline ait eleştiriler sıralanır:

230 "Üdebâ-yı Benâmımızdan Bir Zât-ı Âli Tarafından İhdâ Buyurulmuştur", *Mütâlâa Mecmûası*, 24 Kânûn-ı evvel 1312, sy. 23.

231 "Bir Mektûb-ı Edebî", *Mekteb Mecmûası*, 2 Haziran 1310, sy. 12, s. 534-536.

232 Müstecâbi-zâde İsmet Bey'in bu yazıya verdiği cevap için bkz. *Mekteb Mecmûası*, 29 Kânûn-ı evvel 1310, sy. 22, s. 391-395. Aynı yazı daha sonra: *Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 22 Mart 1311, sy. 40.

233 "İcmâl-i Edebî", *Mâlûmat Mecmûası*, 6 Mart 1312, sy. 74, s. 517.

234 "Edeb-i Millî Ne Vakit Meydana Gelecektir?", *Mâlûmat Mecmûası*, 31 Temmuz 1313, sy. 94, s. 892-894.

Evet, biz 'edebiyât-ı atıka' nâmını verdiğimiz lisân-ı muğlâkı bu bizimdir diyemeyiz. Âdetâ o lisan üç kavim arasında bir mâl-i müşterek gibi duruyor. Sahiplerinin tasarruf ve isti'mâlde hüküm ü nüfûzunu kesen hisse-i şâyiayı hâvî bir bina gibi görünüyor. Veysi'nin *Siyer*'ini lisanımızdan başka bir lisan bilmeyen bir Türk'ün, bir Arab'ın, bir Acem'in arasında okuyacak olur isek, üçü de birşey anlayamaz.

Bu fikirler daha önce ve neredeyse aynı cümlelerle imzasız bir yazıda da tekrarlanmıştır:²³⁵

Bu lisanla yazılmış bir kitabı okuyup anlamak birçok lûgat-i garîbe-i Arabiyye vü Fârisiyyeyi ezberlemiş olmaya mütevakkıf olduktan başka, bu zavallı adamlar belîğ kitaplar yazalım derken belâgatın mütevakkıfın ileyhimi olan fesahat kaidelerinin en âdî ve en esaslılarına bile riayet etmeyip bir kelime ile ifade olunacak meramı bir sayfa dolusu münasebetsiz teşbihatla ve tumturaklı elfâz-ı garîbe ile ifadeye çalışıp okuyanı usandırırılar. Hele bâzıları elfâza o kadar ehemmiyet veriyorlar ki, mânâ cihetini düşünmeyi büsbütün unutup hakikaten hiçbir şey ifade etmez kitaplar yazmışlardır. *Hamse-i Nergisi* bu kabildendir. Bu kitabı düz ve sade bir lisana tercüme etmek istesek meâlinin hulâsatü'l-hulâsası bir büyük 'hiç'ten ibaret kalır.

Mâlûmat'ta yayımlanan imzasız bir yazıda "bülbül" mazmûnu üzerinde durulduktan²³⁶ yaklaşık olarak bir yıl sonra, aynı dergide Ali Rıza adlı bir başka kalem sahibi de "gül" mazmûnu hakkındaki yazısını neşreder.²³⁷ Ali Rıza, mazmunların ömrünü tamamladığını ve "o teşbihât-ı belâgat-pîrâyı muharrirlerine terk" etmek gerektiğini düşünmektedir:

Biz nihâl-i zîbâsını kamet-i dildâra, gonce-i nev-şüküftesini fem-i dilbere, ibtisâm-ı letâfet-âmîzini bir tebessüm-i perî-peykere, hâl-i pejmürdegisini pister-i veremde yatan bir duhter-i nâzik-tere, hâs ü hâşâk oluşunu sevdâya kurban olan bir nev-civân-ı sevdâ-pervere benzetmiş, reng-i dil-pezîrini şafaklardan, jâlesini mâsumların eşk-i şâdîlerinden, nağmelerini bir meleğin teneffüs-i ruh-perverinden, âb-ı âbyârini havz-ı kevserden iktibas eden hayâliyûndan değiliz.

İsmail Safâ'nın *Maârif Mecmûası*'nda yayımlanan ondört "Mülâhaza-i Edebiyye"si toplanıp *Mülâhazât-ı Edebiyye* (Dersââdet: İkdâm Matb., 1314, 70 s.) adıyla kitaplaştırılmıştır. Klâsik devirde tasannunun şiir zannedilmesi ve mübâ-

235 "Lisan ve Edebiyatımız", *Sabah*, 6 Nisan 1306, sy. 231. Ayrıca, E. M. imzasıyla kaleme alınmış bir yazıda da aynı fikre tesadüf olunur (*Mâlûmat Mecmûası*, 27 Şubat 1312, sy. 73, s. 497).

236 "Bülbül", *Mâlûmat Mecmûası*, 18 Nisan 1311, sy. 33-34, s. 717-718. Muallim Nâci'nin de "Nağme-i Mütenebbihe" başlığını taşıyan ve bülbülün ağzından yazdığı bir mektubu vardır (*Mektupların*, s. 150-165) ki, hep aynı gül-bülbül mazmûnunu tekrarlayan müteşâirleri eleştirir.

237 "Gül", *Mâlûmat Mecmûası*, 27 Şubat 1312, s. 497, sy. 73.

lâğanın yersizliği Safâ'nın eleştirdiği konulardandır.²³⁸ Gelenekte şekle fazlasıyla önem verildiği, hâlbuki şiirde aslolanın form değil, konu olmak gerektiği fikrindedir.²³⁹

Gazel vâdîsi aleyhinde değiliz. Ancak beynlerinde hiçbir münasebet bulunmayan sanatlı beyitlerden mürekkebe gazellere kafiyesiz ve hattâ vezinsiz şiirleri tercih edenlerdeniz. Hele âheng-i şi'ri münhasıran gazel ve mesnevî sûretinde bulmak dünyada bir güzele ikiden ziyade kisve bulunmayacağına zâhib olmak kadar mânâsızdır.

Safâ Bey, her mısranda tarih düşürülen kasîdeler, bî-nukat söylenmiş gazeller için harcanan emeği gereksiz bulur. Bu manasız hüner gösterisinden bahsedildiği bir sohbet esnasında, dostlarından birinin sarfettiği şu cümleleri Safâ da tasdikle aktarır:

Bu hünerler Allah için şaşılacak şeylerdendir. Fakat o şairler ibrâz-ı mârifet gayretiyle ne kadar faydasız tasannu'larda bulunmuşlar! Şimdi ben meselâ buraya yarım saatlik mesafesi olan istasyona tek ayakla gidip geleceğimi söylesem taaccüb etmekle beraber sebebini de sorarsınız, değil mi? (...) Demek isterim ki, asla mecbûriyet ve fayda yokken öyle külfetli tasannu'lar ihtiyârına sarf olunacak zaman zarfında bu gibi erbâb-ı iktidârın faziletiyle mütenâsib âsâr-ı nâfia vücûda getiremediklerine teessüf ederim.

Safâ Bey'in *Servet-i Fünun* ve *Pul Mecmûalarında* yayımlanmış yazıları ise, meşrûtiyetten sonra *Muhâkemât-ı Edebiyye* (İstanbul: Keteon Bedrosyan Matb., 1329, 134 s.) nâmı altında toplanmıştır. Bu yazılardan bilhassa biri klâsik edebiyatı değerlendirişi ile önemlidir.²⁴⁰ İsmail Safâ, bu yazısında mazmunlar üzerinde durur ve “şiir söylemek için bir mazmun sarfını şart addedercesine tekellüfler, tasannu'larla aynı mazmûnu tekrar tekrar” söyleyen eski şairleri eleştirir.

Bir mısırda zülf ve gamze-i yârden bahsedince diğesinde mutlaka mârdan, bî-mârdan dem vurmak tarz-ı inşâdını tercih edenlerin sermâye-i nazm ittihaz eyledikleri teşbihât ü mezâmin, arz u semâyı lebrîz-i füyûzat eden mucizât-ı kudretten daha vâsi' bir zemin mi teşkil eder? Binlerce Rum ve İran şuarâsının asırlardan beri milyonlarca beyitlerde kullandıkları mazmunlar, teşbihler ile mi lisân-ı şi'rimiz daha ziyade tekemmül eder?

1898 sonbaharına doğru, matbûat âleminde çokça tartışılmağa başlanan “klâsikler meselesi” kapsamında kaleme alınmış en sağlam ve dolgun yazıların büyük bir kısmı Necib Âsım'a aittir. Âsım Bey, Hachette Kitabevi'nin ya-

238 *Maârif Mecmûası*, 27 Nisan 1311, s. 191, sy. 181.

239 *Maârif Mecmûası*, 4 Mayıs 1314, sy. 182, s. 212.

240 “Tabîlik Meziyeti-Sadeliik-Tasannu'-Eslâfın Cây-ı Muâhaze Mesleği-Esâtize-i Selefi Tetebu' İhtiyâcı”, *Pul Mecmûası*, 8 Teşrin-i evvel 1314, sy. 23, s. 89.

yımladığı listelerde Avrupa'nın klâsiklerinden başka eser adı bulunmadığını fark etmiştir.²⁴¹

Kürre-i arz üzerinde binlerce asırlardan beri gelip geçen akvâmın klâsikleri üçyüz parçayı geçmiyor. Bunlar da bir-ikisi müstesnâ olmak üzere hep Yunan ve Lâtin ve Avrupa metâından ibaret. Mısırlıları, Babillileri, Keldânîleri şöyle bir tarafa bırakalım, bilmem ne kadar asırlardan beri müesses bir medeniyeti olan Çin'in, Avrupa lisanlarına esas olan Sanskrit'in, İran'ın, Tûran'ın klâsikleri hiç mi yok?

diye sorarak okurunu önemli bir mesele üzerinde düşünmeye zorlar. Bu soruyu, "Şark'ın klasiği yok mudur?" şeklinde de anlamak mümkündür. Nitekim, İkdâmcı Ahmed Cevdet de,

Her lisanın, her medeniyetin klâsik eserleri vardır. Süleyman Çelebilerin, Siyan Paşaların, Nef'îlerin, Bâkîlerin, Naîmâların, Cevdet Paşaların, Nâcilerin âsâr-ı fâhiresi elbette bizim klâsiklerimizdendir

derken tam da bu noktaya temas etmektedir.²⁴² Necib Âsım aynı yazısında, Ahmed Cevdet'ten de ileri giderek

Mevlid-i Şerif manzûme-i celilesi ilk klasiğimizdir. Bâkî ile Âkif Paşa'nın mâlûm olan mersiyeleri letafetinde Fransızcada bir eser gösterilemez. Nef'î'nin kasideleriyle Nedîm'in gazelleri kadar da şimdiye kadar hiç kimse şiir diyemedi. Her lisanın kendine mahsus klâsikleri olduğu gibi, bizim de hem de bütün Türk lisanı şübelerinin lezzetle okunacak klâsikleri vardır.

iddiasını ileri sürer. O zamana kadar "Biz hakikaten klâsikler devrine henüz gir-medik" diyen Ahmed Midhat²⁴³ dahi çark edip

Klâsikler Avrupa'ya mahsus değildir. Dilimiz öyle alışmış olduğu için kalemi-miz dahi öyle yazıvermiş. Biz Osmanlılar dahil olduğumuz hâlde her milletin klâsik âsârı vardır, sözüne iştirak ederiz

demek gereğini hisseder;²⁴⁴ hattâ, klâsiklerimize Nasreddin Hoca'yı da ekler.²⁴⁵ Âsım Bey bu konuya dair bir başka yazısında²⁴⁶ Türk klâsiklerinin şümû-

241 "Klâsikler", *Mâlûmat Mecmûası*, 4 Eylül 1313, sy. 99, s. 978 ("Bizde Klâsik Yok Mu?" ise, 1 Eylül 1313 tarihli *Yevmi Mâlûmat*'ta, s. 977).

242 "İkrâm-ı Aklâm", (25 Ağustos 1313 tarihli *İkdâm*'dan naklen) *Mâlûmat Mecmûası*, 28 Ağustos 1313, sy. 98, s. 994.

243 "İkrâm-ı Aklâm", (24 Ağustos 1313 tarihli *Tercümân-ı Hakikat*'ten naklen) *Mâlûmat Mecmûası*, 4 Eylül 1313, sy. 99. Cenab Şehabeddin de "Bizim edebiyatımızın bir klasisizm devri olmak muktezâ-yı hâl olmadığına bu devrin adem-i mevcûdiyetinden büyük delil olmaz. (...) Eğer edebiyatımızın klasisizme metl ü müsaadesi olsaydı, şimdiye kadar bu devir çoktan hulûl ve mürûr etmiş olmak iktizâ ederdi" diyerek ona katılır ("Klâsikler Meselesi", *Mâlûmat Mecmûası*, 11 Eylül 1313, sy. 100.).

244 "Klâsikler Meselesi", *Tercümân-ı Hakikat*, 9 Eylül 1313, sy. 5889.

245 "Klâsikler Meselesi ve Necib Âsım Efendi", (2 Eylül 1313 tarihli *Tercümân-ı Hakikat*'ten naklen) *Mâlûmat Mecmûası*, 25 Eylül 1313, sy. 102, s.1036.

246 "Yine Klâsikler", *Mâlûmat Mecmûası*, 15 Eylül 1313, sy. 100, s.1000.

lünü daha da genişletir ve “Umum edebiyât-ı Türkiyenin klâsik devirleri olduğu gibi, edebiyât-ı Osmâniyenin de edvâr-ı klâsikiyesi vardır” der. Ona göre, Türk'ün klasiğinin az olma sebebi, Arap ve Acem taklidinden kurtulamayıdır. Türk'ün Acem edebiyatına olan meclûbiyeti ise, emperyalizmi tanımasındandır:

Şark'tan İran'a giden Türkler, her yerde yaptıkları gibi, orada da her hâlini muhafaza ve te'yid etmişlerdir. Çünkü Türkler tahribe değil, -Osmanlıların yaptığı gibi- ne buldular ise, te'yide çalışıyorlar, Acem lisanını da o haslet-i merdâne sâikasıyla ibkâya gayret etmişlerdir. Ez-cümle, Mahmûd-ı Gaznevî İran'ın târih-i kadîm, âdet-i kadîmesini muhafaza için Firdevsî'ye *Şehnâme*'yi tanzim ettirmiştir (...). İşte İran'da istikrâr-ı hükûmet hususunda Türk erbâb-ı siyâseti bu yolu tutmuş ve üdebâ-yı Türkî de elhak Acem şuarâsından aşağı kalmak şöyle dursun, bihakkın bir edîb-i Îrânî derecesine çıkmıştır.

Servet-i Fünun'da “Musâhabe-i Edebiyye” sütununa yazmağa başladığı günden itibaren, nazîrecilik Tevfik Fikret'in önemli dikkatlerinden biri olur. Daha ilk musahabesinde²⁴⁷

Hep tanzîr ü taklid neticesi değil midir ki, en çok edebiyat ile iştigal etmiş bir kavmin beş-altı asırdan beri toplanıp gelen âsâr-ı şi'riyyesi içinde küçük-büyük üç-beş cild dîvan istisnâ edildiği hâlde, kalanlar o cevâhir-i san'at ü mârifetin -kimi parlakça, kimi pek donuk- birer sahte nümûnesi olmak şâibesinden kurtulamamış?

diye sorarak bu meseleyi gündeme taşımaya çalışır. Bir sonraki sayıda ele aldığı konu bambaşka olmasına rağmen, yukarıdaki cümlesini tekrar eder ve ileride bu meseleyi ele alan bir başka yazı yayımlayacağını da araya sıkıştırır. “Nazîre-perdazlık” makalesi, işte bu hazırlığın ardından neşredilir.²⁴⁸ Fikret, *nazîreyi* doğru anlamak için, *taklit* ile *intihâl*'in farkına dikkat etmek gerektiği fikrindedir. Ona göre, *taklit* önemli ve gereklidir.²⁴⁹

Her eser-i îcad zuhûr ettiği gibi kalmış olsaydı, âlem-i san'atta ne terakkî görüldü? Bir sâhib-i dehâ birşey îcâd eder; bir diğeri onu görerek başka bir türlü-sünü vücûda getirir. Mûcudin kabataslak hâlinde bıraktığı o şey, mukallidin dest-i tecdîdinde bir derece kesb-i mükemmeliyyet eyler.

247 *Servet-i Fünun Mecmûası*, 25 Kânûn-ı sâni 1311, sy. 256, s. 338.

248 *Servet-i Fünun Mecmûası*, 14 Mart 1312, sy. 263, s. 34. İmzasız olarak yayımlanan “Musâhabe” (*Hazîne-i Fünun Mecmûası*, 14 Kânûn-ı evvel 1311, sy. 27, s. 313-314) ile birlikte okunmalıdır.

249 Taklit hakkında aynı fikirleri daha sonra Hüseyin Cahid (Yalçın) de tekrarlamıştır: “Taklid”, *Servet-i Fünun Mecmûası*, 30 Teşrîn-i evvel 1313, sy. 348, s. 150-151. Ayrıca bkz. İbrahim Cehdi (Süleyman Nazif), “İki Söz Daha”, *Servet-i Fünun Mecmûası*, 12 Mart 1314, sy. 367, s. 40.

Klâsik şiirde nazîrenin aslî görevi, taklit aşamasındaki halefe bir yenilik oluşturma şansı tanımak; selefın eserinden hareketle ve ondan ileride bir noktaya ulaşmasını sağlamaktır. Oysa işın aslı hiç de öyle değildir.

Bizde mâlûm ve mer'î olan tarzıyla nazîre-nüvislik vâkâ intihâl addedilemez ise de -yukarıda beyân ettiğimiz şerâiti hâiz olmadığı için- taklid de sayılamaz. Nazîrelerimiz yek-dîğerinin olsa olsa bâzı noktaları değiştirilmiş ve binâena-leh kıymet-i asliyyesini de kaybetmiş birer nüsha-i sâniyye veya sâlise veya âşiresidir!

Bu iddiasını isbatlamak için, Nef'î'nin bir kasîdesiyle “Nef'î-i zaman” diye tanınan İsmail Paşa-zâde Hakkı Bey'in onu tanzir ettiği bir kasîdesini kıyaslayarak aralarında önemli hiçbir fark olmadığını gösterir. Fikret'i rahatsız eden birkaç şairin birkaç şiiri arasında görülebilecek benzerlikler değildir; o, “edebiyat âleminin hemen her cihetine müstevlî” bir illet hâlini almış nazîrecilikten şikâyetçidir. Fikrince, “edvâr-ı edebiyemizin aktâbı addolunan üç-dört şair-i dâhî aradan çıkarıliverince, bu devirlerden herbirine tesadüf eden şuarâmızın bakışları bir, görüşleri bir, düşünceleri bir, söyleyişleri bir.. velhâsıl, mahsûl-i tabiatleri hep bir şekl ü siyakta, hepsi de o devrin müceddidi olan zâtın eş'ârından tırâşide görünür.” Bir başka söyleyişle, taklit yoluyla gelişmesi amaçlanan şiir, nazîrenin kolaycılığına takılıp kalmıştır.

Fikret Bey'in *Harâbat*'ı karıştırdığı birgün, Ziya Paşa'nın ve metni seçilen şairlerin hatâlarından hareketle kaleme aldığı bir başka musahabesi,²⁵⁰ klâsik şiire ait dikkatleri sebebiyle de okunabilir. Bilhassa, Fuzûlî'nin dili hakkındaki tesbit ilginçtir:

(...) Fuzûlimiz perî-i giryende-mizac-ı eş'ârını Türk vâdilerinden ziyade Acem gülzarlarında gezdirmiş, dolaştırmış; daha doğrusu, o kendi kendine oralarda gezip dolaşmış, oraların hevâ-yı meshûn u muanberiyile perverde olmuştur. Fuzûlî'nin söylediği lisan Âzerbaycan Türkçesidir, her hâlde Türkçedir. Fakat söyleyişinde, düşünüşünde bir edâ vardır ki, işte o Türkçe değil, hattâ o kadar değil ki, gazeliyâtında olsun, kasâyidinde olsun, *Leylâ vü Mecnûn*'unda olsun, bâzı ebyat harfiyen Fârisî'den tercüme edilmiş zannolunur.²⁵¹

Nef'î'nin *Sâkî-nâmesinden* bir mısraa, Fennî, Kelîm, Lem'î, Mezâkî, Muîdî, Meylî gibi şairlerden seçilen beyitlere dair düşünceler de yazının geri kalanını oluşturur. Tefvik Fikret'in Nef'î'ye özel bir muhabbeti vardır; “Âveng-i Tesâvir”

250 “Harâbat'tan Bir Sahîfe”, *Servet-i Fünun Mecmûası*, 24 Eylül 1314, sy. 395, s. 67.

251 Ali Ekrem, tamamen manzum olarak kaleme aldığı *Lisân-ı Osmânî*'de (İstanbul: Zarafet Matb., 1332, s. 20) daha da ileri gider ve

*Yazardı sâhib-i Mevlûd Acem edâstyle
Acem lisanına düşmüştü Yûnus Emre bile*

beytiyle Yûnus'u da aynı kervana dahil eder ki, bu fikre katılmanın imkânı yoktur.

serisinde Fuzûlî, Nedim için olduğu gibi, bir şiir de ona yazmış²⁵² ve şairin kendini övmesini ahlâkî bakımdan doğru bulmadığını söylediği bir yazısında²⁵³ yalnızca onu medhetmiştir:

Fahriye!... Vâkıâ bugün hele o kadar soğuklarını, çirkinlerini, lüzumsuzlarını gördükten sonra, fahriye-serâlığın şairler için affolunmayacak bir kusur adde-dilmesi pek doğru olmakla beraber, Nef'î gibi hassas bir tabiatın arasına tefahüre meylini insan mâzur görmekten kendini alamıyor.

Cenab, klâsik şiir dilinin zamanın akışına ayak uydurmayıp hep aynı kaldığı yolundaki kanaatlere katılmaz:²⁵⁴

Eslâfın metrûkât-ı kalemiyyesini dikkat-i kâfiye ile mütâlâa edenler üslûb-ı ifâdenin asren ba'de'l-asr uğradığı tahavvülâtı bilirler. (...) Her asrın ayrı mazmunları, ayrı mecazları, ayrı kinâyeleri, ayrı istiâreleri, ayrı teşbihleri vardır.

Söylediklerini delillendirmeyişi, sadece belli bir-iki devrede yoğunlaşan örneklerle tesadüf edeceği endişesinden olmalı. Bir başka yazısında,²⁵⁵ klâsik şiirde tabiatın ele alınmadığından, alındığı yerlerde de sun'î ve hakikatten uzak görüldüğünden yakındır. Cenab'a göre, eski şairin problemi, duygularını ifade etmekte yetersiz kaldığı anlarda, tabiate müracaat etmesinde yatar. Şair, kelimelerle karşılığını veremediği duyguyu tabiat üzerinden yapılan teşbihlerle ve artık bir duygu olmaktan çıkıp imgeye dönüşecek şekilde ifade eder. Böylece, varlık sebebinin dışında bir kullanım alanı yaratılan tabiat de şiirde kendisi olarak varlığını sürdüremez.

Süleyman Paşa-zâde Sâmî (nâm-ı diğerle Süleyman Nesib) uzun bir yazısında²⁵⁶ sanatın her dalında ilk aşamayı taklidin teşkil ettiğini, fakat orada çakılıp kalmanın da affedilmez bir hatâ olduğunu hatırlatarak sözü Osmanlı şiirine getirir:

Acem san'at-i edebiyesi bizde hakk-ı galebesini temin edince evvelâ kavâidiyle, sonra bütün hurâfâtıyla, bütün hayâlâtıyla efkârımıza istilâ etmeye başladı. Bir zaman geldi ki, yazdığımız şeyler sırf Acemâne oldu, sırf Fârisî oldu. Bâzi devirlerde mübâlâgatımız, hayâlâtımız Acemleri bile gölgede bıraktı. Nihayet anlaşılmaz, çekilmez şeyler vücûda geldi.

Bu devreye takılıp kalmayan ve nihayet kendi şiirini yazmayı başarabilenlerde "bir sâdıkîyet, bir garîzîyet, velhasıl bir şahsiyet vardır ki, bizim rûh-ı millimizle her zaman hem-âhenktir. Fuzûlî'nin, Bâkî'nin, Şeyh Galib'in, Nef'î'nin, Nedîm'in âsârı gibi..."

252 *Rübâb-ı Şikeste*, 2. bs., Dersâadet: Âlem Matb., 1316, s. 267-269, 272-276 ve 279-281.

253 "Hafta-i Edebi", *Tarik*, 7 Kânûn-ı evvel 1314, sy. 4655.

254 "Esâlib-i Ezmine", *Servet-i Fünun Mecmûası*, 26 Eylül 1312, sy. 291.

255 "Tabiate Karşı Şair", *Servet-i Fünun Mecmûası*, 4 Eylül 1313, sy. 340, s. 18-19.

256 "İki Söz Daha", *Servet-i Fünun Mecmûası*, 30 Nisan 1314, sy. 374, s. 146-157.

Müftüoğlu Ahmed Hikmet ise, taklit meselesine farklı bir zaviyeden bakar.²⁵⁷ Ona göre, Türkün Arap ve Acem şiirini taklidi, Batılı milletlerin Yunan ve Lâtin edebiyatını taklit etmelerine benzer. Aslolan kendi benliğini kaybetmeden bu taklit sürecini en verimli şekilde tamamlamaktır.

Acaba bu edvâr-ı iktibâs u taklidden hâh u nâ-hâh kendini alamayan şu koca koca milletlerden hangi biri üdebâsının temâyülât-ı tabîyyesi, bu bedâhet-i târihiye netîcesinde milliyetlerini, husûsiyyet-i ahlâkıyyelerini, hissiyyât-ı edebiye-i kalemiyyelerini kaybettiler?

Yazarın sorusu henüz bitmemiştir; onlarda tabîi gördüğümüz taklit aşamasını kendimizde niçin doğru bulmadığımızı da ekleyecektir:

Ya niçin her milletin esbâb-ı terakkîyatından biri ve belki birincisi olan bu mes'ele-i iktibâsın bizde de tecellî etmesini nâ-hoş görmek, hiç kimseye benzemek gibi pek beyhûde bir tekellüfle, fazla bir gayrette bulunuyoruz? Ellerin geçtiği köprüden geçmeyip de ne yapacağız?

Gerçi, Hikmet Bey'in soruları şimdi de Batı edebiyatını taklit ediyor oluşumuza bir zemin hazırlamak içindir; lâkin sorularının isabetsiz olduğunu söylemek de mümkün görünmüyor:

Eslâfımız Arap ve Acem mukallidi olmasa, o devre-i tabîyye-i iktibâsı imrâr etmese idiler, acaba edebiyatımız bu mertebeyi bulabilecek miydi?

Ali Ekrem'in (Bolayır), "A(yın). Nâdir" müstearıyla kaleme aldığı bir musahabesinden,²⁵⁸ klâsik şiirin çıkmazını tasavvufî neşvede gördüğü anlaşılır. Bilhassa, aşk temasının tasavvufî irtibatlandırılışı ve bütün hayallerin, mazmunların mistik göndermeler taşıması sebebiyle şiirin büyük bir alan daralması yaşadığını ileri süren Ali Ekrem'in bu tesbitlerinden hareketle mutasavvifâne şiire muhalif olduğu düşünülmemelidir. Onun asıl itirazı, tasavvufî şiire değil, bu şiirin kapsadığı alanın ucu bucağı olmayışına ve profan şiiri dahi kucaklayışınadır. Aynı yazıda eski inşâya da temas edilir ve Fuzûlî'nin *Şikâyet-nâme'si* gibi birkaç örnek hariç, şiir kadar gelişemediği söylenir. Aynı kalem sahibinin bir diğer yazısında²⁵⁹ da klâsik nesir ele alınır. Buna göre, klâsik dönemin nesri hem çok zayıftır hem de fazla süslüdür; Mütercim Âsım Efendi'ye kadar da hep böyle olmuştur.

Târih-i edebîmize atf-ı nazar edersek görürüz ki, nesrimiz nazmımızdan çok geri idi. Eski kitaplarımızın envâ' u âdâdındaki killet şâyân-ı hayrettir! Hele tarz-ı tahrirlerine bakıp da insanların kendilerine en büyük ihsân-ı ilâhî olan hâssa-i nâtıkyyetten bi'l-iltizam bu kadar tebâud etmeye çalıştıklarını anladıkça taaccübden taaccübe düşmemek kabil olmaz. Târih yazmışlar yukarıdan aşağıya müseccâ, hikâye nakletmek istemişler mazmunlarla dolu.

257 "Musâhabe-i Edebiyye", *Servet-i Fünun Mecmûası*, 25 Haziran 1314, sy. 382, s. 278-281.

258 "Musâhabe-i Edebiyye", *Servet-i Fünun Mecmûası*, 11 Temmuz 1312, sy. 280.

259 "Musâhabe-i Edebiyye", *Servet-i Fünun Mecmûası*, 25 Temmuz 1312, sy. 282, s. 338-339.

Edebiyyât-ı Cedîde'nin "H. Nâzım"ı Ahmed Reşid (Rey), "Mesâlik-i Edebiyye" yazısında,²⁶⁰ Osmanlı'nın klâsik edebiyatının devreleri üzerinde durur. Onun tasnifine göre, mükemmellikten uzak, kaba bir taklitçilikten sonra, ancak Bâkî devrinde tekâmülden bahsedilebilir. Ardından gelen Nef'î ve Nâbî devrinde şiir dili daha da incelmış ve bilhassa Farsçaya açılmıştır. Nef'î'den sonra çöküşün başladığı söylenebilir. Bunun temel sebebi, o zamana kadar Osmanlı şiirini besleyen Acem kültürünün gerilemesidir. "Yanlışı anlaşılmasın, maksadımız Nef'î'nin, Nâbî'nin isti'dâd-ı âlî-i şâirânelerini inkâr etmek değil, medeniyet-i müteneffih-i İrânîyyeden başka sermâye-i mârifeti olmayan bir zamanda bu iki büyük dâhî-i şi'rîn edebiyatımızı tezyîn ü telvîn için külliyyât-ı Acemi istiâreden başka birşeye muvaffak olamadıklarını ve olmamalarının tabii olduğunu anlatmaktır." Nedim gibi, Vâsıf gibi şairlerin daha yerli renklerle şiir yazmaları da Acem şiirinden beslenememelerindedir. Yazarın tesbitine göre, gelenekli şiiri hayattan uzaklaştıran ve ölümünü hazırlayan iki etken, "mübâlâğa" ile "sanâyi-i lâfzıyye"dir.

Süleyman Nazif ise, İran edebiyatını taklit devremizin çok daha eski ve çok daha uzun süreli olduğu kanaatindedir²⁶¹. Ona göre, "Fâtih devrinden zamân-ı Abdülhamîd-i Sâni'ye kadar" geçen asırlar boyunca hep Acem mukallidi olunagelmıştır. Nazif Bey, yazısının bir yerinde mazmunları ve tarzları ile ölümsüz olan sadece üç isim sayar ki, bunlar Fuzûlî, Nef'î ve Nedim'dir.

Yahyâlar, Bâkiler, Nâbiler, Râmî ve Râgıb Paşalar, Nâililer, hattâ Galib Dedeler pek büyük şairlerimizden olmakla beraber dehâ ile muttasıf değildir. Çünkü bunlar isimlerini edebiyât-ı Osmâniyye tarihinin en parlak sahîfelerine kaydettirmekle beraber, eserlerini mâzînin hufre-i nisyânına düşmek ihtimâlinde kurtaramamışlardır.

Nef'î, Nazif Bey'in en çok andığı şairdir; hattâ, kendisinin sıkça ona benzetildiği de olur. Fuzûlî ve Nedim için yazdığı müstakil metinler ise, *Utariid Mecmûası*'ndadır.²⁶² Gazel formunun şiir dünyasından yavaş yavaş çekildiği bir sırada kaleme aldığı "Edebiyatımızda Gazel" yazısı,²⁶³ Süleyman Nazif'in gelecekle kurduğu bağın sağlamlığı hakkında da bir fikir verir.

Ahmed Midhat Efendi Edebiyyât-ı Cedîde taraftarlarına "dekadan" sıfatını yakıştırarak onları anlaşılmasız bir sembolizme sapmakla itham ettiğinde, Müftüoğlu Ahmed Hikmet bir yazı kaleme alarak klâsik şiirde de sembolik ifadenin yaygın olduğunu ve özellikle Şeyh Galib'de bu cins örneklere sıkça rastlanabi-

260 *Servet-i Fünun Mecmûası*, 18 Şubat 1314, sy. 416, s. 402-413.

261 "Edebiyyât-ı Kadîme vü Cedîde", *Mâlûmat Mecmûası*, 12 Kânûn-ı sâni 1310, sy. 43, s. 338-339.

262 "Fuzûlî", *Utariid Mecmûası*, 13 Şubat 1335, sy. 6, s. 86-87. Bu yazı, Nazif Bey'in ileride *Servet-i Fünun Mecmûası*'nın 1482-1519 sayıları arasında 10 bölüm tefrika edilecek "Fuzûlî" incelemesinin önhazırlığı gibidir. *Utariid*'in aynı sayısında yayımlanan "Nedim" yazısı (s. 87) ise, olgunlaştırılmamıştır.

263 *Mahfil Mecmûası*, Zilka'de 1340, sy. 25.

leceğini gösterir.²⁶⁴ Böylece, ilk defa olarak sebk-i hindî'nin sembolist ekole benzerliğinden bahsedilir:²⁶⁵

(...) dūçâr-ı ta'riz olan bugünkü tarz-ı tahrîrin bilcümle şubâtını, mehâsinini bir başka neşvede câmi' olan Şeyh Galib merhûmun meslek-i şâiriyyeti ile edebiyât-ı hâzıra beynindeki şu muvâneset ü muvâfakat der-piş edilerek 'dekadan' diye Frenkçe, bî-meâl" bir karşılık bulunacağına, "şâir-i mûmâileyhin nâm-ı muhteremine izafetle bunlara 'Galibûn' demek daha muvâfık olacağı der-miyân edilseydi, tafsîlât-ı sahîfeye nazaran o kadar abes ve bî-mahal bir tevcihte bulunulmuş olmazdı.

Hikmet Bey'in Galib Dede'ye erken yaşlardan itibaren özel bir ilgisi olduğu ve hem dîvânını hem de mesnevîsini defalarca okuduğu biliniyor. *İlâve-i Hak*'taki "Galib Dede Hakkında Efkâr"²⁶⁶ yazısı da bu ilginin önemli bir delilidir. Yazıda, *Hüsn ü Aşk*'tan bahsedilirken "Faust'a yakın ve ondan derin ve nefis bir mevzû" olduğu söylenir ki, sembolizm-sebk-i hindî benzerliğinde olduğu gibi, bu örnek de yazarın her iki medeniyet dünyasını birlikte düşünme gayretini işaretler. Hikmet Bey'in bu yazısı ses getirir, vesîle olur ve para toplanarak Galib'in eserleri ihya edilir.²⁶⁷ Yazı bütün kıymetine rağmen, Köprülü-zâde Fuad Bey'in²⁶⁸ hismına uğrayıp enine boyuna eleştirilecek,²⁶⁹ fakat bu arada, Galib hakkında önemli tesbitlerde de bulunulacaktır.²⁷⁰

264 "Musâhabe-i Edebiyye: Eslâfta Dekadanlık ve Şeyh Galib", *Servet-i Fünun Mecmûası*, 10 Eylül 1314, sy. 393, s. 40-43. Hikmet Bey'in iddiasına imzasız bir itiraz yayımlanır: "İcmâl-i Edebî", *Servet*, 12 Eylül 1314, sy. 103.

265 Burada, istitrad kabilinden olarak şunu da söylemek gerekir ki, dekadan bir sembolizmin sebk-i hindîye benzerliğinden bahseden başkaları da vardır. Sözü'n gelişi, Mehmed Ziver Bey de Bîdil ile Şevket'i İran zemininin dekadanları sayar ("İcmâl-i Edebî", *Mâlûmat Mecmûası*, 14 Temmuz 1898, sy. 141). Yazar, bu iki şairin "mübtelâ-yı beng" oluşları ile dekadanlıkları arasında ilginç bir yakınlık bulur.

266 *Hak (edebî ilâvesi)*, 29 Haziran ve 6 Temmuz 1328, sy. 11-12. sy. 12'de yazının başlığı "Şeyh Galib" olmuştur. Yine 11. sayıda, Veled (İzbudak) Çelebi'nin de "Şeyh Galib Kimdir?" yazısı yayımlanır. Aynı gazetede Tahirü'l-Mevlevî de bir şeyh için Batılı usullerle ihtifâl düzenlemenin yakışsızlığından bahsedecek (*Hak*, 9 Haziran 1328, sy. 101); fakat Şehabeddin Süleyman tarafından sert bir karşılık alacaktır (*Hak*, 13 Haziran 1328, sy. 105).

267 *Türk Yurdu*'nun Ahmed Hikmet Bey'in vefatı üzerine çıkardığı özel sayıda "Şeyh Galib" in yeniden yayımlanması (Haziran 1927, c. V, sy. 30) da yazının önemine ve etkisinin devamına delil olarak gösterilebilir.

268 Fuad Bey'in de edebî kaynakları arasında Galib Dede vardır; 18 yaşında iken yayımladığı ilk şiiri "Şeyh Galib'e" adını taşır (*Mehâsin Mecmûası*, Eylül 1324, sy. 1).

269 "Tetebbuât-ı Edebiyye: Şeyh Galib", *Servet-i Fünun*, 30 Ağustos 1328, sy. 1110; "Şeyh Galib-Hayatu, Tabiati ve Şöhreti", 20 Eylül 1328, sy. 1113; "Şeyh Galib'e Kadar Osmanlı Şiiri", 25 Teşrin-i evvel 1328, sy. 1118; 1 Teşrin-i sâni 1328, sy. 1119. Fuad Bey'in "Şeyh Galib'e Dair" (*Yeni Mecmûa*, 29 Ağustos 1918, sy. 59) yazısına da bakılabilir.

270 Ferid Vecdi'nin "Şeyh Galib" (*Donanma Mecmûası*, 1327, sy. 18) yazısında dede efendiye bir "kasîde-nüvis", bir "gazel-perdaz" olarak önemsemeyişi ve "Hüsn ü Aşk olmasaydı Galib Dede'nin ismi sanduka-i hadrâsının kitabesinden başka yerde görülmezdi" gibi fazlasıyla kes(k)in tesbitlerde bulunuşu, Hikmet Bey'in de dâhil olduğu devrin bir kabûlüdür. Ayrıca bkz. İhtifâli Mehmed Ziya, "Şeyh Galib İhtifâli Münasebetiyle", *İkdam*, 25 Kânûn-ı sâni 1336.

Köprülü-zâde M. Fuad, II. Meşrûtiyet sonrasında şair olarak adını duyurmaya başlarken bir yandan da sağlam edebiyat bilgisi ve araştırmacılığı ile saygı uyandırır. Edebiyat üzerinde düşünceleri, başlarda Edebiyyât-ı Cedîde çizgisindedir; hattâ, nazîrecilik hakkındaki yazısı Fikret'in musâhabesini okşar.²⁷¹ *Tazarru'-nâme'*ye dair uzun makalesi, gerçek tavrını ortaya koyduğu ve geleceğin büyük âlimini haber veren ilk çalışması sayılabilir.²⁷² "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl" makalesi, alanında o zamana kadar yapılmış ilk denemedir ve verdiği metod bilgisinin bugün de önemini koruyan tarafları çoktur.²⁷³ Süleyman Çelebi²⁷⁴ ve *Nefsü'l-emmâre*²⁷⁵ hakkında yazdıkları edebî şahsiyet ve metin taraması için örnek sayılabilecek değerdedir.

M. Fuad Bey, "Edebiyatta Şahsiyet" makalesinde,²⁷⁶ edibin şahsiyetini "tamâmı ile ictimâî bir mahsûl" olarak ele alır. Ona göre, "edebî şahsiyet" diye adlandırılabilir edib, "Herhangi bir milletin muayyen bir zamandaki muayyen bir zümresinin edebî ihtiyaçlarını ilk defa hissederek onları muvaffakiyetle tebliğ muvaffak olan sanatkâr"dır ve "şahsiyetlerin kıymeti, kuvvetleriyle mebsûtan mütenasiptir; en kuvvetli şahsiyet ise en çok 'millî' olandır." Söz gelimi, Bâkî'yi devrinin edebî şahsiyeti yapan da bu vasfıdır.

Fuad Bey'in "Edebiyatta Marazilik" yazısı,²⁷⁷ bir önceki makalenin devamı mahiyetindedir. Bir devirde edebiyatın marazî olmaması, "devir hayatıyla gayet sıkı bir alâkası olması, yani sahte olmayıp 'samimî' ve 'şahsî' bir mahiyette bulunması"na bağlıdır; edebiyat ne kadar samimî ve şahsî ise, o kadar da "normal"dir. Klâsik edebiyata bu dikkatle bakıldığında, görülen manzara şudur:

Eğer Acemlerden almış olduğumuz aruz vezni, Acem teşbih ve istiareleri, klâsik tahassüs ve tefekkür tarzı, ferhenglerden ve kamuslardan gelişigüzel çıkarılan binlerce kelimeler, merkezden muhite yani cemiyetin 'güzîdeler sınıfı'ndan daha aşağı tabakalara intikal edip yayılsaydı, yahut halktan alınan unsurlar yüksek sınıf tarafından yeni medeniyet şekilleri ve kıymetleriyle mezc

271 "Nazîrecilik", *Servet-i Fünun Mecmûası*, 15 Kânûn-ı evvel 1327, sy. 1088.

272 "Tazarru'-nâme-i Sinan Paşa", *Servet-i Fünun Mecmûası*, 15 Eylül, 6 ve 13 Teşrin-i evvel 1327, sy. 1060, 1063-1064.

273 *Bilgi Mecmûası*, Teşrin-i sâni 1329, sy. 1, s. 3-52. Köprülü'nün bazı makaleleri *Edebiyat Araştırmaları* (Ankara: TTK Yay., 1966) adı altında toparlanırken bu yazının yayımlanış tarihi olarak yanlışlıkla "Kasım 1923" gösterildiği için, pekçok yerde de böyle kullanılmıştır.

274 "Süleyman Fakih", *İkdam*, 12 Nisan 1330. Ali Emiri'nin eleştirisi için bkz. *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûası*, 31 Kânûn-ı sâni 1335, sy. 11.

275 "Niksârî-zâde Mehmed Efendi'nin Nefsü'l-emmâre Neşri", *Millî Tettebbu'lar*, 1331, s. 571-576. Martin Hartmann, derginin ilk dört sayısındaki makaleler için bir yazı kaleme alır: "Die Osmanische Zeitschrift der Nationalen Forschungen", *Der Islam*, 1917, c. VII, s. 304-326.

276 *Yeni Mecmûa*, 19 Temmuz 1917, sy. 2, s. 25-28; *Bugünkü Edebiyat*, İstanbul: Cihan Biraderler Matb., 1924, s. 17-29.

277 *Yeni Mecmûa*, 26 Temmuz 1917, sy. 3, s. 45-48; *Bugünkü Edebiyat*, s. 30-39.

olunarak bu sûretle vücuda gelen eserler şahsî bir mahiyet alsaydı, o zaman bizim klâsik edebiyatımız az çok marazî bir şekilde tecellî etmez, tamamıyla şahsî ve binaenaleyh sağlam bir hâl alırdı. Bu itibarla, ümmet edebiyatı Acemlerde ve bizde aynı şekillerde tecellî ettiği hâlde, Acem edebiyatı çok şahsî olduğu için 'normal' ve bizimkini pek az şahsî olduğundan dolayı az çok 'marazî' addedebiliriz.

“Bir Medeniyet Zümresine Mensup Edebiyatlarda Müşterek Kıymetler” anabaşlığı altında incelenen “Şekil” ve “Esas”²⁷⁸ yazıları ise, Fuad Bey’in bir başka meseleye verdiği cevaptır. Medeniyet dairesi değiştiren kavimler, bilhassa Türkler, dâhili oldukları yeni edebiyat kültürünün şekli ve tematik unsurlarını ne kadar alırlar ve alırken kendi geleneklerinden neler katarlar? Yeni form içinde eski konular yahut eski formlar içinde yeni konular işlenebilir mi? Benzeri sorular etrafında, klâsik edebiyatın şekil ve esasları da tartışılır.

Fuad Bey’in mükâleme tarzında tasarladığı “Vezin Meselesi” adlı yazıda,²⁷⁹ muarızına aruz veznini niçin terketmek gerektiğini anlatmağa çalışan bir yazar buluruz. Türk’ün dil özelliklerini aruza uydurabilmek için, “binlerce edebiyat amelesi” asırlarca çalışır; “Ferheng ve kamus sahifelerinden hergün yüzlerce kelime, *Mutavvel*’den yüzlerce kaideler, esaslar” alınır; Acem şiirinin “hemen bütün mahsûlleri” tercüme edilir.

Bu, çok müdhiş ve çok kuvvetli bir moda idi. Şîrâz’ın, eski hâlf nakışlarını andıran gül bahçelerinde kopan bir şeştar nağmesi, pek az zaman sonra, Edirne’nin, Bursa’nın veya İstanbul’un mesîrelerinde dalgalanıyordu. Nihayet, Herat kasırlarında Nevâî, Topkapı dîvanhânelerinde Ahmed Paşa yetiştirdi. (...) Ahmed Paşa’dan beri herkes zannediyor ki, Acem aruzu yavaş yavaş Türkleşmiştir. Yanlış değil, ters bir mütâlâa! Hayır, aruz Türkleşmiyor, belki Türkçe aruzlaşıyor.

Fuad Bey, “Hayat ve Edebiyat” yazısında²⁸⁰ kendisiyle çelişmeyi göze alarak klâsik edebiyatın hayatla olan bağlarının zayıflığından bahseder.

Bozkırların, dağların vahşî ve tasannu’suz seslerini kaval ve kopuzla inleyen edebiyat nasıl doğrudan doğruya hayattan doğmuşsa, bu gazel ve kasîde edebiyatı da o kadar hayattan uzaktır. (...) Zevklerini medrese ve saraylarda Acem şairlerinin dîvanlarıyla terbiye eden eski şairlerimiz, halktan her sûretle ayrılmayı kendilerine büyük bir şeref biliyorlardı. Halkın söylediği bir lisan ve âhengini duyduğu bir vezinle yazı yazmak, onlar için, barbarlıktan başka bir şey sayılmazdı. İşte ‘avâmı hevâmma benzettikleri için’, eski şairler mütema-diyen hayattan uzaklaştılar...

278 *Yeni Mecmûa*, 2 ve 9 Ağustos 1917, sy. 4-5, s. 65-68 ve 84-86; *Bugünkü Edebiyat*, s. 40-62.

279 *Yeni Mecmûa*, 16 Ağustos 1917, sy. 6; *Bugünkü Edebiyat*, s. 98-109.

280 *Yeni Mecmûa*, 11 Teşrin-i evvel 1917, sy. 14, s. 266-268; *Bugünkü Edebiyat*, s. 117-126.

Şeyyad Hamza adının edebiyat tarihine kazandırılmasını ve böyle bir şair-den haberdar olunmasını sağlayan ilk yazı, Fuad Bey'e aittir.²⁸¹ Aynı şekilde, Şeyhî'nin *Har-nâme*'sini de ilim âlemine ilk o tanıtmıştır.²⁸² *Yeni Mecmûa*'da "Harâbat Erenleri" serisini başlatarak²⁸³ Gazâlî,²⁸⁴ Âhî,²⁸⁵ Melîhî,²⁸⁶ Hâverî²⁸⁷ ve Nihâlî²⁸⁸ hakkında denemeler yayımlar. "Bizde Mersiye ve Mersiyecilik" diye bir dizi makale hazırlarsa²⁸⁹ da antikiteden, Batı'nın "elégie"lerinden itibaren başladığı için, ancak Arap ve Acem edebiyatlarına kadar gelebilmiş; Türk edebiyatına geçmeden 5. bölümüyle sona ermiştir. Konusunu doğrudan doğruya şair Nedim oluşturmaya da merkezinde onun yer aldığı üç yazı, III. Ahmed devrine ışık tutar.²⁹⁰ Bâkî hakkındaki iki makalesi,²⁹¹ sonraları şair hakkında yazılan en sağlam ansiklopedi maddelerinden birine dönüşecektir. Aynı şekilde, Mehmed Fuad'ın "lisan ve edebiyattaki müfrit ve muzır Acem nüfuzu"ndan kurtulmak için mücadele vererek "sırf/saf" Türkçe gazeller yazan Tatavlalı Mahremî'yi ve *Mustatraf* mütercimi Esad Efendi'yi tanıttığı "Millî Edebiyatın İlk Mübeşşirleri"²⁹² yazısı da ileride hazırlayacağı *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Dîvân-ı Türkî-i Basit* (İstanbul: Devlet Matb., 1928, 79+83 s.) adlı kitabın nüvesini teşkil edecektir. "Eski İstanbul ve Şairlerimiz" ile "Fâtih Devrinde Edebî Hayat"²⁹³ makaleleri Ali Emiri tarafından uzun uzadıya eleştiri-

281 "Selçukîler Devrindeki Anadolu Şairleri: Şeyyad Hamza", *Dergâh Mecmûası*, 1 Haziran 1337, sy. 4, s. 51. Makalenin Almancası: "Anatolischer Dichter in der Seldschukenzeit-I: Shaiyat Khamzah", *Körösi Csoma Archivum*, Budapeşte, 1922, c. I, s. 183-190. Genişletilmiş Türkçe neşri *Türk Yurdu*'ndadır (Teşrîn-i sânî 1340, c. I, sy. 1, s. 27-34).

282 "Har-nâme", *Yeni Mecmûa*, 4 Teşrîn-i evvel 1917, sy. 13, s. 253-256. Eserden çok şairinin ele alındığı yazıda, tahkiye "tertîp ve îzah itibarıyla" kusursuz, dil ve nazım tekniği bakımlarından kusurlu bulunur.

283 Köprülü önce "Bu tek kelime bizimle İran'ın yüzlerce senelik edebiyat tarihimizi, nihayetsiz bir belâgatle anlatmağa kâfidir" diye başladığı "Harâbat"ı (*Yeni Mecmûa*, 13 Eylül 1917, sy. 10, s. 186-188) yayımlayarak seriye giriş yapar.

284 "Deli Birâder", *Yeni Mecmûa*, 18 Teşrîn-i evvel 1917, sy. 15, s. 285-288. Ahmed Refik (Altınay)'ın da Gazâlî hakkında bir yazısı vardır ("Eski Zenginler: Deli Birader", *İkdam*, 15 Eylül 1918, sy. 7758).

285 "Âhî", *Yeni Mecmûa*, 2 Nisan 1918, sy. 28, s. 25-26.

286 "Melîhî", *Yeni Mecmûa*, 23 Nisan 1918, sy. 31, s. 85-86.

287 "Hâverî", *Yeni Mecmûa*, 30 Nisan 1918, sy. 32, s. 106-107.

288 "Nihâlî", *Yeni Mecmûa*, 14 Mart 1918, sy. 35, s. 185-187.

289 *Yeni Mecmûa*, 25 Teşrîn-i sânî-30 Kânûn-ı evvel 1917, sy. 16-20, s. 305-308, 324-328, 344-348, 364-367 ve 384-386.

290 "Sâdâbad Şairleri", *Yeni Mecmûası*, 7 Mart 1918, sy. 34, s. 146-147; "Ahmed-i Sâlis Devrinde İstanbul'da Bir Âzerî Şairi: Nâmi", *İkdam*, 22 ve 29 Mart 1338; "Osmanlı Tarihinde Nedimler", *İkdam*, 7 Mayıs 1338.

291 "Bâkî, Hayat ve Tabiatı", *Yeni Mecmûa*, 25 Nisan-9 Mayıs 1918, sy. 41-43, s. 288-293 ve 327-331; "Bâkî", *Türk Dünyası (edebî ilâve)*, 1335, sy. 1-7.

292 *Tevhîd-i Efkâr*, 24 Kânûn-ı evvel 1921; *Bugünkü Edebiyat*, s. 77-81.

293 *Yeni Mecmûa*, 30 Mayıs 1918, sy. 46, s. 387-388-389-391.

rilse²⁹⁴ de değerinden pek az şey kaybeder. Adı bilinen en eski Âzerî şairi Hasanoğlu'nun, Âşik Çelebi'nin tezkiresinde aynı nâmla anılan şair olduğu iddiası²⁹⁵ ise, hâlâ tartışılmaktadır. Geçmişte, Türk-Ermeni edebî yakınlaşması hakkında verilen pek az sayıdaki örnek²⁹⁶ bir yana bırakılırsa, Türkçe şiir söyleyen Ermeni şair ve *aşuğ*ları üzerinde ilk ciddi çalışma da Fuad Bey'in kaleminden çıkmış²⁹⁷ ve Kevork Pamukiyan'dan Mirali Seyidov'a, Fikret Türkmen'den İsrail Abbasov'a kadar pekçok araştırmacıya ışık tutmuştur.

Sonraları Sadreddin Mecdi'nin *Sevdiklerimiz*'inde (İstanbul: 1929), klâsik şiire olan düşkünlüğünü belli edecek ve sevdiği şairleri, eserleri uzun uzadıya sıralayacak olan Celâl Sahir, II. Meşrûtiyet'ten sonra kaleme aldığı bir yazısını tamamen gelenekli edebiyata ayırır. Klâsik edebiyatın bellibaşlı eserlerinin ya külliyat hâlinde ya da müntehabat şeklinde düzenlenerek yeniden basılmalarının gereğine dikkat çeker.²⁹⁸ Metinlerin kolaylıkla anlaşılabilmesi için "işârât-ı tenkîtiyye" eklenmeli, "mehcûrû'l-isti'mâl" kelimelerin bugünkü karşılıkları sahife altlarında gösterilmeli, "takdim ve te'hir, iğlâk-ı beyan gibi sebeplerle veyahut bugün için gayr-ı kabil-i tefehhüm telmîhat ile serâhatlerinden kaybeden cümleler" açıklanmalı, eski kelimelerin telâffuz ve imlâsı "şive-i hâzıra"ya yaklaştırılmalı, her cildin başında şairinin "vesâik-ı tercüme-i hâli" ve hakkında "umûmî bir mütâlâa-i tenkîdiyye" bulunmalıdır. "Âsâr-ı eslâf işte ancak bu sûretle ihyâ olunursa, telâkkyât-ı edebiyeye nâmına" ilk önemli adım atılmış olacaktır.

Şöhretini popüler tarihçiliğine borçlu olan Ahmed Refik (Altınay), bilhassa tarihle edebiyatın, edebiyat tarihinin kesişme noktalarına ait hayli yazı kaleme almıştır. Meselâ, Seyyid Lokman'ın *Hüner-nâmesi* etrafında şehnâmecilik geleneğini değerlendirdiği yazısı böyledir.²⁹⁹ 1917'de harp devam ederken yazdığı bir makalesi, şiir-savaş ilişkisi, klâsik şairlerin hamaset edebiyatı, sevgiliden bahsederken bile kaşı yaya, kirpiği oka benzetişlerindeki savaştı ruh üzerine ilginç tesbitler taşır.³⁰⁰ Nedim'i Lâle Devri içinde değerlendiren yazısı³⁰¹ yeni bir-

294 *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûası*, 30 Haziran 1334, sy. 4.

295 "En Eski Türk Azerî Şairi: Hasanoğlu", *Dergâh Mecmûası*, 5 Temmuz 1337, sy. 6, s. 82-83.

296 H. Carrington Bolton, "Turkish and Armenia", *The Counting Out Rhymes of Children*, Nisan-Haziran 1888, c. I, s. 31-37; Enno Littmann, "Ein Türkischer Streitgedicht über die Ehe", *A Volume of Oriental Studies*, Cambridge: Cambridge Üniversitesi Press, 1922.

297 "Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı Üzerinde Tesirleri", *Edebiyat Fakültesi Mecmûası*, Mart 1338, c. II, sy. 1, s. 1-30.

298 "Kaht-ı Edebî", *Servet-i Fünun Mecmûası*, 1325, sy. 927.

299 "Bizde Şehnâmecilik, Seyyid Lokman ve Halefleri", *Yeni Mecmûa*, 6 Eylül 1917, sy. 9.

300 "Harp Edebiyatımız ve Eski Şairlerimiz", *Harb Mecmûası*, 21 Ağustos 1333, sy. 11. Ali Nusret'in "Edebiyatta Askerlik" (*Makalât-ı Târihiyye vü Edebiyye*, İstanbul: Tanin Matb., 1328, s. 139-146), Köprülü-zâde'nin "Edebiyatımızda Ceng-cülük" (*İkdam*, 31 Temmuz-1 Ağustos 1331; *Köprülü'nün Edebî ve Fikrî Makalelerinden Seçmeler*, İstanbul: MEB Yay., 1972, s. 23-32) ve Ömer Seyfeddin'in "Harp Edebiyatı" (*Yeni Mecmûa*, 9 Ağustos 1918, sy. 5) yazısıyla birleşen tarafları vardır.

301 "İstanbul Şairi", *İkdam*, 6 Nisan 1336, sy. 8313.

şey söylemezse de Şeyhülislâm Abdülaziz Efendi'nin şairliği, Azizi mahlâsiyle şiir söylemesi, *Ravzatü'l-ebrâr*, *Mir'âtü's-safâ*, *Süleyman-nâme* ve *Zafer-nâme*-si üzerine yazdıkları emek mahsûlüdür.³⁰²

Ahmed Refik'in Tevfik Fikret'e ithaf ettiği *Lâle Devri* tefrikası³⁰³, sonradan kitap hâline getirilmiş ve defalarca basılmıştır. Sultan III. Ahmed'in saltanatı yıllarına "Lâle Devri" demeye başlayışımız bu çalışmadan sonradır. "Sultan Cem" tefrikası, Cem'in biyografisini tarihî vesika kadar şiirleri üzerinden de kurmak gibi ilginç bir yol takip ettiği için önemlidir.³⁰⁴ 1688'de Viyana'ya İmparator Leopold nezdine elçi olarak gönderilen ve dört yıl orada kalan Zülfikar Efendi'nin sefaretnamesini *Silâhdarağa Tarihi*'ndeki özetten hareketle tanıtır.³⁰⁵

Ali Kemâl, klâsik şiire ilgisini hiç kaybetmemiş bir modern edebiyat tarafdarı olarak şübhesiz ki, ilginç bir portredir. "Memâlik-i Osmâniyye'de Edebiyatın Terakkîsi" yazısı,³⁰⁶ bu yoldaki ilk ciddî çalışmalarından biri sayılabilir. Yazıda

Edebiyyât-ı Osmâniyye ancak ondokuzuncu karn ibtidâlarında, cennet-me-kân Selîm Hân-ı Sâlis devrinde fuzalâ-yı benâmdan Âsım Efendi merhûmun ictihâdât-ı kalemiyyesi sâyesinde ilk defa olarak ribka-i taklîd-i Acemden kurtulabilmiştir.

tesbitinden başlayarak hayli ilginç görüşlere tesadüf edilir. Ali Kemâl *Peyam Gazetesî*'ni çıkarırken bazen *Peyâm-ı Edebî*, bazen de *Peyam'ın edebî ilâvesi* adı altında edebiyat ekleri verir. "Eski Osmanlılar" serisi, gazetenin bu ilâvesinde yayımlanmıştır ve aralarında Koca Râgıb Paşa,³⁰⁷ Şeyhülislâm Yahyâ,³⁰⁸ Zübeyde Fitnat Hanım,³⁰⁹ Bâkî,³¹⁰ Nedim,³¹¹ Fuzûlî³¹² ve Nâilî-i Kadîm³¹³ gibi klâsik şiirin önemli isimlerinin de bulunduğu edibler tanıtılmıştır. Muhtemeldir ki, iki-üç sütuna bir şairi sığdırdığı ve sohbet havası içinde çok birşey anlatmayıp

302 "Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi", *İkdam*, 4, 6, 12 Mayıs 1914, sy. 6178, 6180, 6186. Ahmed Refik'in Seyyid Lokman, Karaçelebi-zâde, Şeyhülislâm Yahya, Nedim, Râşid, İbrahim Müteferrika ve Koca Râgıb Paşa gibi tarih kadar edebiyatın da önemli isimleri hakkındaki muhtelif yazıları Cumhuriyet'ten sonra, *Âlimler ve Sanatkârlar*'da (İstanbul: Orhaniye Matb., 1924, 407 s.) bir araya getirilecektir.

303 "Lâle Devri 1130-1143", *İkdam*, 9 Mart-4 Nisan 1913, sy. 5763-5789. 26 sayı tefrika edilmiştir.

304 *İkdam*, 25 Kânûn-ı evvel 1335-28 Kânûn-ı sâni 1336, sy. 8214-8248. Daha sonra, kitap hâline de getirilmiştir: *Sultan Cem (864-900)*, İstanbul: Orhaniye Matb., 1923, 232 s.

305 "Zülfikar Efendi'nin Sefareti", *İkdam*, 14-15 Kânûn-ı sâni 1336, sy. 8537-8538.

306 *Mâlûmat Mecmûası*, 19 Mayıs 1310, sy. 15, s. 113-114.

307 "Koca Râgıb", *Peyâm-ı Edebî*, 16 Teşrin-i sâni 1329, sy. 1.

308 "Şeyhülislâm Yahyâ Efendi", *Peyam*, 9 Kânûn-ı evvel 1329, sy. 3.

309 "Fitnat Hanım", *Peyam*, 19 Kânûn-ı evvel 1329, sy. 4.

310 "Bâkî", *Peyam*, 2 Kânûn-ı sâni 1329, sy. 6.

311 "Nedim", *Peyâm-ı Edebî*, 16 Kânûn-ı sâni 1329, sy. 10.

312 "Fuzûlî", *Peyâm-ı Edebî*, 5 Haziran 1330, sy. 41.

313 "Üstad Nâilî", *Peyâm-ı Edebî*, 10 Mart 1336-8 Mart 1336, sy. 76/31 ve 77/32.

daha ziyade gösterdiği için eleştirilince, Ali Kemâl de bir yazı neşrederek maksadını açıklar:³¹⁴

Eski Osmanlılar'ı yazmaktan meramımız, ibtidâ-yı emrde edebiyatımızın şöyle böyle bir mâzîsi olduğunu seve seve hatırlatmaktı. Derece-i sâniyyede, bu mâzînin her hâlde nisyan, hattâ ihmâl edilemeyeceğini göstermekti. (...) Mâzîye doğru böyle bir ircâ'-ı nazara, nazar-ı hürmet-i avdete ihtiyacımız vardı.

Kaleme alınış sebepleri “âimme-i Osmâniyyeye, hattâ edebiyat ile hususî bir sûrette meşgul olmayanlarımıza bile o şuarâmızı anlatmak, sevdirmek” olunca, yazıların niteliğini de öğretmek değil, sevdirmek isteği belirlemiştir.³¹⁵

Rıza Tevfik, Sun'ullah Gaybî³¹⁶ ve *Keşfü'l-gıtâ'sı* hakkında³¹⁷ birer yazı neşreder. Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'ye dair kaleme aldığı bir diğer makalesinde³¹⁸ onun felsefesi kadar *Dil-i Dânâ'sı*, kasideleri hakkında da bilgi verilir. Şeyhin “olmağa derler” redifli tasavvufî kasidesi ve Rıza Tevfik'in 28 beyitten 15'ini şerhi *Muhibban*'da yayımlanmış,³¹⁹ derginin kapanması sebebiyle bu neşir yarıda kesilmiştir. Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râzma* dair feylesofun neşrettiği uzun makale³²⁰ ise, vahdet-i vücud felsefesi hakkında önemli yorumlar içerir.

Rıza Tevfik, klâsik edebiyatın³²¹ başlıca özelliği olarak “garâbet-i tasavvur”u ve başlıca kusuru olarak da “mürâat-i nazîr”i gösterir.³²² Ona göre, taze mazmun bulma merakı yüzünden teşbihlerin itidâlini kaybetmesi de bir başka problemdir:

Bittabi bu merak, erbabını dalâlete sevkedince -mâkul olabilmek için bâzı kavâide tâbî' olması lâzım gelen- silsile-i kelâm zıvanadan çıkıyor; sıfat ile mev-suf arasında mutâbakat, müşebbeh ile müşebbehünbih arasında müşâbehet kalmıyor!

314 “İstîzah ve İzah”, *Peyam*, 26 Kânûn-ı evvel 1329, sy. 5.

315 Bahsi geçen yazılar için bkz. Ali Kemâl, *Makaleler: Peyâm-ı Edebî'deki Dil ve Edebiyat Yazıları*, F. Hülya Pala (haz.), İstanbul: Kitabevi, 1997.

316 “Arşî ve Gaybî”, *Peyâm-ı Edebî*, 15 Mayıs 1330, sy. 38.

317 “Keşfü'l-gıtâ”, *Peyâm-ı Sabah*, 12 Mayıs 1338, sy. 1236 (11666).

318 “İbrahim Efendi”, *Peyam Edebî İlâve*, 26 Haziran 1330, sy. 44.

319 “Tasavvuf Hakkında”, *Muhibban*, 14 Temmuz 1334, c. III, sy. 1; “Hikmet-i Sûfiyye”, 22 Ağustos, 28 Teşrin-i sâni 1334, 1 Mayıs, 30 Kânûn-ı sâni 1335, sy. 2, 3, 5, 6.

320 “Gülşen-i Râz Hakkında Tetebbuât-ı Felsefiyye”, *Peyam*, 12, 18, 25 Kânûn-ı evvel 1335, sy. 130 (372), 136 (378), 143 (385); *Peyâm-ı Sabah*, 3 Kânûn-ı sâni, 6 Şubat 1336, sy. 394 (10857), 427 (10857).

321 Yazar, Osmanlı'nın gelenekli edebiyatına “klâsik” denmesi hususunda ısrarlıdır: “Ale'l-ıtlâk Klasizm ve Bizim Esâtize-i Eslâfın Tarz-ı Mümtâzı”, *Peyâm-ı Sabah*, 23 Haziran 1338, sy. 1276 (11706).

322 “Yeni Edebiyatımızla Eskişinin Hakikî Farkı”, *Rûbab Mecmûası*, 2 ve 9 Kânûn-ı sâni 1329, sy. 89-90.

Kasîde hakkında kaleme aldığı bir diğer yazısı³²³ ise, şiiri tamamen tematik nitelikleriyle ele alışı bakımından ilginçtir. Rıza Tevfik, kasîdenin Câhiliye döneminde bir “hamâsi” tür olarak doğduğu ve zamanla bu özelliğini kaybettiği kanaatindedir.

Kasîde kadar natûk ve mânîdar bir şekl-i şiir yoktur ve bu hâsiyetle yani tarihî ve ictimai mânâsiyle -yalnız kıymet-i edebiyesiyle değil- telâkkî ettiğim kasîdenin en mükemmel ve klâsik nümûnesini ancak şuarâ-yı Câhiliyye'nin manzum sözlerinde bulabilirsiniz; ondan sonra söylenen ve yazılanlar şâirâne olabilir, hakîmâne veya vatan-perverâne olabilir, fakat asıl kasîdenin şânı hamâsi (chevaleresque) olmaktır. Ve yalnız bu hâsiyetle o şekl-i nazm Kurûn-ı Vustâ'yı temsil ediyor.

Geçen asırlar kasîdenin bu niteliğini değiştirmiş ve onu “meddahlık yapmak” yahut “para dilenmek” için bir vasıta hâline getirmiştir. Ancak Hacı İlbey gibi, Taşlıcalı Yahya gibi birkaç şâir eski şövalye ruhunu yansıtan kasîdeler yazmayı sürdürmüşlerdir. Klâsik kasîdeye bir örnek verdikten sonra,³²⁴ bizdeki nesiblerin güzelliğine de temas etmeden geçemeyen yazar, “Bu mukaddemâtın bâzıları o kadar garamî (lyrique) bir üslûb ile yazılmıştır ki -alelâde gazel olsun diye söylenen mâhud manzûmeler- onların yanında pek sönük kalır” demekten kendini alamaz.³²⁵ Bâkî'nin bir kasîdesinin nesibini inceleyerek “Ben bu kudrete hayranım... Bunu itiraf etmek bence namus borcudur” der. Söz kasîdeden açılmışken Rıza Tevfik'in bereketli kalemi durmak bilmez ve sonuçta, na't türü için de bir makale ortaya çıkar.³²⁶ Yazar na'tin bildik anlamını kazanmadan evvel, “vasıf” karşılığına geldiğini ve bir kimse hakkında “hattâ sevgilisi hakkında şâir mübâlâğadan vâreste bir tasvir yapsa, farazâ evsâf-ı cismâniyyesi, yüzü, gözü şöyle güzeldir ve böyle dilberdir” dese, na't söylemiş olacağını yazar. Zamanla mana daralmasına uğrayan kelime, Hazret-i Peygamber için söylenmiş kasîdeler için kullanılmağa başlanmıştır.

Hayyam'ın rubaîlerini tercüme eden Rıza Tevfik'in rubaî formu hakkında düşünüp kalem yürütmemiş olması mümkün değildir.³²⁷ Yazara göre rubaî, “tenevvüât-ı arûziyyesiyle sahîhan evzân-ı mâlûme içinde en kibar ve en mümtaz olanıdır” ve İran zemininde, İslâmiyet'ten sonra belirmiştir. Yazar, birkaç kere daha ifade ettiği gibi, mâni ve tuyuğun rubaî ile olan akrabalığına dikkat çeker.

323 “Kasîde Ne İmiş, Ne Olmuş?”, *Peyâm-ı Sabah*, 30 Haziran 1338, sy. 1283 (11713).

324 “Klâsik Kasîdeye Bir Misâl”, *Peyâm-ı Sabah*, 4 Temmuz 1338, sy. 1287 (11717).

325 “Pek Kıymetdar Bir İki Misâl”, *Peyâm-ı Sabah*, 18 Temmuz 1338, sy. 1301 (11731).

326 “Na't”, *Peyâm-ı Sabah*, 14 Temmuz 1338, sy. 1297 (11727).

327 “Rubâiyat Hakkında”, *İctihad Mecmûası*, 17 Temmuz 1330, sy. 115; “Rubaî Vezninin Tenevvüâtı”, *İctihad Mecmûası*, 2 ve 9 Kânûn-ı sâni 1335, sy. 137-138; “Rubaî”, *Peyâm-ı Sabah*, 11 Ağustos 1338, sy. 1323 (11753).

Onda, o kısa dört mısırada bir fikr-i felsefî yahut bir akîde-i mahsûsa veya hâlet-i rûhiyye ve bâzen de bir düstûr-ı ahlâkî tebellür etmiş görülür. Asıl mârifet dahi öyle bir felsefeyi, mu'ciz, sarîh ve muayyen bir düstûr-ı hikmet şeklinde o dört cümleye sıkıştırılmaktadır. Onun için rubaî yazmak güçtür ve hakikaten güzel olanları kıymetdar bir dürdâne gibi nâdirdir.

Birkaç Osmanlı şairi rubaî için mesâî harcamışlarsa da bunların en meşhuru olan Azmî-zâde Hâletî dahi “pek kusurlu, imâleli, zıhıflı ve kıymetsiz” şiirler karalamıştır. Türk edebiyatında en güzel rubaîleri Fuzûlî'ye mâl eden yazar, Mevlânâ ve Nevâyî gibi isimleri de anar.³²⁸

1922 Martında Dârülfünun'da Fuzûlî'ye dair bir konferans veren Rıza Tevfik,³²⁹ “dinî ve millî hisleri rencide edecek tarzda vuku' bulan hareketleri ve sözleri” sebebiyle büyük tepki toplar. Müderrislikten istifasına bile yol açacak bu tepkilerin bir kısmı da Fuzûlî'nin Alevî, Câferî, Bektaşî ve Hurûfî olduğu, Hâfız-ı Şîrâzî'yi taklit ettiği iddiasıdır.³³⁰ Mekteb-i Bahriyye'nin muallimlerinden İbrahim Aşkî (Tanık) *Fuzûlî Hakkında Bir-İki Söz* (İstanbul: Ali Şükrü Matb., 1338, 47 s.) risâlesini bu hadise üzerine kaleme alır. Aşkî Bey diyor ki (s. 22-24):

Şimdi insaf edelim, hakikî ve fitrî bir şair mukallid olur mu? Mukallid, fitrî ve hakikî istidad sahibi olmaz da onun için taklid yolunu tutar. (...) Hâlbuki Fuzûlî ile Hâfız aynı aşk-ı ilâhî ateşiyle yanıp tasfiye edilmiş ve aynı irfân-ı Muhammedî nûruyla parlayıp göklere yükseltilmiş iki şairdir ki meşrebleri, mizacları iki yıldız gibi birbirine benzer; mektupları, kitapları, muallimleri ve ilimleri, velînimetleri ve nimetleri, hâsılı sevgileri, sevdikleri birdir. Bunun için özleri gibi sözleri de kardeşdir.

Ömer Ferid (Kam) da yine *Peyâm-ı Sabah Gazetesi*'nde “Bazı Şairlerimiz Hakkında Tahliîl-İntikadî Mütâlâat” üstbaşlığıyla Fuzûlî,³³¹ Sâbit³³² ve Bâkî'yi³³³ anlatır.³³⁴ Sâbit'i incelerken “tercüme-i hâli ile meşgul olacak değilim.

328 Küçük bir rubaî antolojisi de yayımlar: “Güzel Rubailer”, *Peyâm-ı Sabah*, 22 ve 25 Ağustos 1338, sy. 1333 (11763), 1336 (11766).

329 “Dârülfünun'daki Konferans Hadisesi”, *Peyâm-ı Sabah*, 1 Nisan 1338, sy. 1190 (11625). Ayrıca bkz. Köprülü-zâde M. Fuad, “Fuzûlî'nin Mezhebi”, *Peyâm-ı Sabah*, 11 ve 18 Mart 1338, sy. 1169 (11604) ve 1176 (11611).

330 Rıza Tevfik, “Dârülfünun Talebe Derneği Nâmına Protesto Tertip Edenlere”, *Peyâm-ı Sabah*, 10 Nisan 1338, sy. 1204 (11634). Yıllar sonra aynı iddiasını tekrarlayacak (“Fuzûlî ve Hurûfîlik”, *Yeni Sabah*, 20 İlkteşrin 1944, sy. 2305) ve yine itirazlarla karşılanacaktır.

331 *Peyâm-ı Sabah*, 24-25 Kânûn-ı sâni 1338, sy. 1128-1129.

332 *Peyâm-ı Sabah*, 5, 22, 29 Kânûn-ı sâni, 5, 11 Şubat 1338, sy. 1119, 1126, 1138, 1140, 1146. Abbas Halim Paşa tarafından gönderildiği Avrupa'da müsteşrik Jan Rypka ile tanışan Ömer Ferid Bey, onunla bağlantısını uzun müddet sürdürür. Kam'ın 5 sayı tefrika edilen bu uzun makalesini daha da genişleten Rypka, *Beitrag zur Biographie Charakteristik und Interpretation des Türkischen Dichter Sabit* (Prag, 1924) adlı kitabını yayımlar.

333 *Peyâm-ı Sabah*, 9, 16 Mart 1338, sy. 1173, 1180.

334 Ayrıca bkz. İlhan Öztin, “Bazı Şairlerimiz Hakkında Tahliîl İntikadî Mütâlâat”, Lisans Tezi, İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1982, 50 s.

Yalnız eserlerinden şiir hakkındaki tarz-ı telâkkisini gösteren bazı nümûneler göstereceğim” diyen yazar, bu metodunu Bâkî için de sürdürmek niyetindedir. Sâbit hakkındaki incelemesinden daha uzun bir Bâkî tahlili tasarlanmışken, Ali Kemâl'in gazetede ki siyasî çıkışları sebebiyle tefrikasını yarıda bırakır.

Ali Nusret Bey'in *Makalât-ı Târihiyye ve Edebiyye*'si (İstanbul: Tanin Matb., 1328) içindeki “Cem Sultan” (s. 29-42), “Sabrî-i Şâkir”³³⁵ (s. 163-171) makaleleri dönemi için ciddî kabûl edilebilecek çalışmalardır. Bilhassa Sabrî'yi oturttuğu yer önemlidir:

Kasîdeleri ihtîşâm-ı elfâz ve âheng-i selâsetçe Nef'î-i âteş-feşânın kasîdelerinden pek de dûn olmamakla beraber nezâket ü letâfet-i mânâca hemen hemen onlara fâiktir denilebilir. Hele gazellerinin Nef'î'nin gazellerine fâikiyeti gayr-ı mûnker olduktan başka hem-asrı olan Yahyâ ve aralarında bir asırlık fark-ı zaman bulunan Nedim gazellerine bile şive-i tahaddî gösterecek derecede zarâfet-i mânâ ve rikkat-i hiss ü hayâl ile pîrâyedâr olduğu müsellemdir.

Ali Cânib (Yöntem)'in Nedim hakkındaki yazısı,³³⁶ bilhassa aşktan bahsettiği ve Fuzûlî'nin lâhûtî aşk anlayışını değenlendirdiği yerlerde orijinalleşir. Cânib Bey, Nedîm dîvânının bir vesîka gibi de okunabileceği fikrindedir:

(...) mini mini dîvânını açınız: Yalnız sarayları ve şairin saraylarda gıdalanın ruhunu görürsünüz. Bu noktadan şu küçük dîvan meselâ Râşid ve Küçük Çelebi-zâde Âsım Efendilerin tarihlerinden daha mühim bir vesîkadır, inanırım.

Cânib'in Fitnat³³⁷ ve Leylâ³³⁸ Hanımlara dair yazıları ise, orijinal bilgi vermekten ziyade, şiirlerini tanıtmaya maksadı taşır.

Şehabeddin Süleyman'ın Fuzûlî hakkında kaleme aldığı yazısında³³⁹ edebiyat tarihi yazmayı denemiş birinin ciddî incelemesi yerine, daha romantik, şahsî ve şiirli bir ifade buluruz. Şaire dair tesbitlerinden:

Fuzûlî kendi kâinât-ı rûhiyyesini en küçük zerre-i ihtiyâcına kadar tedkik ve tahlil edebilmiş bir şair, bir müşerrih, bir muhallildir. Bâzen bir şahsın dimâğ ve âsâb ile mahdud hayât-ı rûhiyyesi bütün kâinât-ı hâriciyyenin vüs'at-i intihâ-nâ-pezirine tekabül edebilir. Fuzûlî de bu müstesnâ mevcûdiyyetlerden biridir. Onun umk-ı mevcûdiyyetinde beşeriyet-i umûmiyyenin yegân yegân hissettiği tahassüsât ü ihtisâsâtın hey'et-i mecmûası saf be-saf dizilmişler, birbirleriyle cidâl-i şerer-nâk ve harâret-nisâr içinde bulunurlar. Kendisi de kuvvetinin, kuvve-i şâiriyyetinin bu cidâl-i tahassüsât ve ihtisâsâta merbut bulunduğunu hissetmiş...

335 Edirneli M. Şerif Sabrî'nin, Nâmık Kemâl tarafından “Sabrî-i Şâkir” zannedilen ismi, dîvânı basılırken de hakkında makaleler yazılırken de düzeltilmez.

336 “Nedim”, *Donanma Mecmûası*, 29 Şubat 1915, sy. 83-85.

337 “Zübeyde Fitnat Hanım”, *Yeni Mecmûa*, 31 Kânûn-ı sâni 1917, sy. 30.

338 “Leylâ Hanım”, *İnci Mecmûası*, 1 Ağustos 1336, sy. 19.

339 “Sahâif-i Mensiyye: Fuzûlî”, 29 Mart 1328, sy. 10, s. 82-84.

Şehab Bey'in Nedim'e dair yazdıkları³⁴⁰ da aynı şekilde çok söz-az bilgi taşır. Şairi bazen "Akсарay'ın bir kahvesinde, gecelik entarisiyle abâsına sarılmış, fesini biraz yana atmış, her söze mukabil bir söz, her şiddet ve hiddete bir hinde, her hüsne bir çiçek bulmakla meşgul eski İstanbul beyi"ne bazen bir ressamı benzetir. Nef'î'den bahsederken,³⁴¹ onun şiirlerinde farketdiği ahenge dikkat çeker:

Nef'î bir şair bestekârdır ki, mûsikînin güfteleri kelimâtın birbiriyle imtizâcından, teâkub ve tevâlisinden mütevellid lisân-ı mahsûsun, lisân-ı âhengdârın mevlûdüdür. Nef'î, bu büyük Erzurumlu san'at-i edebiyâtâ dahil olabilecek, vâsıf-ı esâsî-i şî'ri izâle etmeyecek, hudûd-ı mûsikînin haricinde kalabilecek nağmeleri, perdeleri tamamıyla ölçmüş, anlamış, zevk-ı nazmı, hazz-ı eş'ânı muhafaza etmekle beraber neşve-i mûsikîyi de yaşatabilmiştir.

Zeki Mefhari'nin Câhiliye devri Arap edebiyatından başlayıp³⁴² Emevî ve Abbâsî şairlerine kadarki dönemi ele alan³⁴³ yazıları, Şerâfeddin Şuûri³⁴⁴ ve Talib Fâizî-zâde Fehmi'nin³⁴⁵ Harîrî hakkındaki denemeleri klâsik edebiyatımız için de önemsenilecek taraflar taşır. Şerâfeddin (Yaltkaya) imzalı bir yazı³⁴⁶ ise, Arap edebiyatının derlitolu bir değerlendirmesidir.

Mecîdüssaltana Afşar'ın Acem edebiyatı hakkındaki yazısı,³⁴⁷ o topraklardan neş'et etmiş bir kalem sahibi tarafından yayımlandığı için değerlidir. Ömer Ferid (Kam)'in³⁴⁸ ve Alexandre Konekega'nın³⁴⁹ makaleleriyle beraber okunmalıdır. Tahirü'l-Mevlevî'nin Acem edebiyatındaki *ahsenü'l-kasas*ları tanıtip değerlendirdiği önemli bir yazısı vardır.³⁵⁰ Süleyman Nazif'in "İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri" konulu konferans metnini daha sonra, bir periyodikte yayımlar.³⁵¹ Şair, ilk çağlarda şiirin "Hindistan'dan neş'et ederek birçok yer-

340 "Yegâne İstanbul Şairi: Nedim", 19 Nisan 1328, sy. 14, s. 138-140.

341 "Sahâif-i Mensiye: Nef'î-Şî'r-i Âheng", *Rûbab Mecmûası*, 10 Mayıs 1328, sy. 17, s. 174-177.

342 "Antere bin Şeddâd ve Arapların Devr-i Câhiliyetteki Edebiyatı", *Mekteb Mecmûası*, 10 Şubat 1309, c. II, sy. 4, s. 164-169 ve 10 Mart 1310, c. II, sy. 6, s. 252-256.

343 "Hulefâ-yı Emeviyye vü Abbâsiyye Zamanında Zuhûr Eden Meşâhîr-i Ulemâ ve Şuarâ-yı Arab", *Mekteb Mecmûası*, 21 Nisan ve 16 Haziran 1310, sy. 9 ve 13, s. 404-409 ve 579-582.

344 "Sâhib-i Makamat Ebu'l-Kasım el-Harîrî", *Maârif Mecmûası*, 29 Cemâziyelevvel 1309, sy. 19, s. 298-299.

345 "Makamât-ı Harîrî Sahibi ve Meslek-i Edebîsi", *Sabah*, 20 Kânûn-ı sâni 1314.

346 "Arab Edebiyatı", *Bilgi Mecmûası*, 1329, sy. 4, s. 364-397.

347 "İran Edebiyatına Bir Nazar", *Türk Yurdu Mecmûası*, 16 Mart-1 Nisan 1334, c. XIV, sy. 5 (155)-6 (156), s. 4116-4119 ve 4148-4150.

348 "İran Edebiyatı", *Mahfil Mecmûası*, Zilka'de-Zilhicce 1339, sy. 13-14.

349 "Ondokuzuncu Asırda İran Edebiyatı", çev. Köprülü-zâde Ahmed Cemâl, *Dergâh Mecmûası*, 5 Temmuz 1337, sy. 6.

350 "Ahsenü'l-kasas", *Peyâm-ı Sabah (edebî ilâve)*, 12 ve 19 Şubat, 4 ve 10 Mart, 8 Nisan 1338, sy. 27-28, 30-32.

351 *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmûası*, 12 Kânûn-ı sâni-13 Nisan, 15 Haziran 1918, sy. 50-63, 72. 15 sayı süren uzun bir tefrikadır.

lerde âvâre vü bî-karar geşt ü güzâr ettikten sonra” Batı’da Yunan, Doğu’da İran toprağında “temerküz” ettiği fikrindedir. Bir başka söyleyişle, şiirin doğduğu kaynaktan beslenen iki ana koldan biri Acem coğrafyasını sulamıştır. Nazif Bey, İslâm ulemasının Arapça yazarken dahi Farsça düşündüğünü ve hissettiğini ileri sürmekte; “İster beni fikdân-ı ilm, ister noksân-ı hissile itham etsinler, iddia ve ısrar ederim ki, Türklerin edebiyatı ve hattâ tarihi Osmanlılarla başlar” diyerek Türklerin edebiyatını da son birkaç asırdan öncesi olmayan bir yeniyetme olarak göstermektedir. İbnürri’at Sâmih Bey, bu fikirlere şiddetle karşı çıkarak Nazif’in “âdetâ tarihi, millî hislerine feda eden bir İranlı gibi” davrandığını söyler;³⁵² birkaç gün sonra da uzun bir makale neşrederek gerekli cevabı verir.³⁵³ Nazif de İran’dan anladığını lâkin “Tûran meselesi”nden hiç anlamadığını, “ilâ âhirü’l-ömr” de anlayamayacağını bildirir.³⁵⁴ Münakaşa uzayıp Celâl Nûri (İleri), Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Hüseyin Dâniş Beylerin isimleri de karışınca, Rif’at Bey uzun bir tefrika neşrederek İran-Tûran münasebetlerini inceledi³⁵⁵ ve Acem tarihini Türklerle başlattığını, hattâ Zerdüş’tün de Türk olduğunu söyleyiverir. Polemiğin seyri değişip bir millî tarih tartışmasına dönüştüğü için, bundan sonra kaleme alınan yazılar saded haricidir. Tam polemiklerin eski hararetini kaybetmeğe başladığı sıralarda, Cenab Şehabeddin “Edebiyatımızda İran Mukallidliği” tefrikasıyla³⁵⁶ ateşi harlandırınca, aziz dostu Süleyman Nazif de yeniden kaleme sarılıp Örfî hakkında onbir sayı boyunca devam edecek tefrikasını³⁵⁷ hazırlar.

Hasan Âli (Yücel), Dârülfünûn’un kütüphanesinde çalışırken Mevlânâ hakkında bir esere tesadüf eder ve kaynağını araştırır. Mevlânâ’ya dair araştırma ve incelemelerin yerli ve yabancı meraklısı için önemi üzerinde durduğu bir yazısında bu konuyu işler.³⁵⁸

Sonraki yıllarda folklor araştırmalarıyla haklı bir şöhret kazanacak olan Mehmed Hâlid (Bayrı), klâsik edebiyat hakkında kaleme aldığı yazılarından

352 *Âtî*, 22 Kânûn-ı sâni 1334, sy. 26. Peşinden de Ferik Enver Paşa’nın benzer itirazları yayımlanır (*Âtî*, 3 Şubat 1334, sy. 39).

353 “Sühendân-ı Firdevsî-nevaz Süleyman Nazif Beyefendiye”, *Âtî*, 26 Kânûn-ı sâni 1334.

354 “Şâir-i Rakîkû’l-beyan Sâmih Rif’at Beyefendiye”, *Âtî*, 30 Kânûn-ı sâni 1334, sy. 30. Aynı fikirleri daha sonra da tekrar eder: “Şâir-i Bedâiyi’-sâz Sâmih Rif’at Beyefendiye”, *Âtî*, 9 Şubat 1334, sy. 40.

355 “İran Tarihi ve Türkler”, *Âtî*, 18 Şubat 1334-4 Mart 1335, sy. 49-62.

356 *Peyam (edebî ilâve)*, 11 ve 18 Kânûn-ı evvel, 1 ve 8 Kânûn-ı sâni 1335, sy. 18 (61)-19 (62), 21 (64)-22.

357 “Örfî-i Şirâzi”, *Peyam (edebî ilâve)*, 2, 16, 23, 30 Teşrin-i evvel, 6, 13 ve 20 Teşrin-i sâni, 11 ve 18 Kânûn-ı evvel 1335, 1 ve 8 Kânûn-ı sâni 1336, sy. 8 (51), 10 (53)-15 (58), 18 (61), 19 (62), 21 (64), 22.

358 “Hazret-i Mevlânâ Hakkında Garp’ta Tedkikat”, *Dergâh Mecmûası*, 5 Teşrin-i evvel 1338, sy. 36.

pek çoğunu ilk sayısından itibaren *Dergâh*'ta yayımlar. Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatı ve eserleri üzerinde durduğu bir yazısında,³⁵⁹ onu "rûhî cezbenin coşkunuğu itibarıyla bugün bile canlı ve zevkli" bularak Türkçe'nin orijinal şairleri arasında sayar. Hacı Kemâl'in *Câmiu'n-nezâir*'ine dair bir yazısında,³⁶⁰ önce tezkireler hakkında genel bilgi verir; sonra da 260 şairden nazîrelerin yer aldığı eseri tanıtarak onun Türk edebiyatı için önemi üzerinde durur. Necâtî³⁶¹ ve Nedim³⁶² hakkındaki yazıları, tezkirelerdeki bilginin pek de ötesine geçemeyen çalışmalarıdır. Yûnus Emre'nin dîvânını tanıttığı yazısında,³⁶³ Mehmed Hâlid'in doğru bir yol izleyerek onu Asya'dan gelen tasavvuf fikrinin Anadolu'daki ilk büyük gücü diye gördüğü farkedilir. Sehî Bey'le tezkiresini tanıttığı bir diğer yazısı,³⁶⁴ hem tezkireciliğin Osmanlı şiir tarihi için önemini hem de diğerleri arasında Sehî'nin tezkiresinin yerini ele aldığı için nisbeten önemli sayılabilir. Bir başka yazısında³⁶⁵ Âdem Dede'yi, onun Farsça ve Türkçe şiirlerini değerlendiren Mehmed Hâlid, daha çok *Mesnevî* etkisinde şiir verdiği hâlde millî kalabilen şairleri sorguluyor gibidir.

Kilisli Rif'at (Bilge)'in Evliyâ Çelebi ve seyahatnâmesi hakkında kaleme aldığı makale,³⁶⁶ küçük bir kıvılcıktan yazar. Peşinden Mustafa Nihad (Özön)'ün, seyahatnâmesinden hareketle Evliyâ Çelebi'yi tanıttığı yazısı³⁶⁷ ise, yıllar sonra üç cilt hâlinde yayımlayacağı *Seyahatnâme* seçkisinin tarihçesi ve kaynakları hakkında ipucu olur.

Yahya Kemâl'in edebiyattan söz açtığı hemen her yazısının bir tarafı klâsik edebiyata ait bir tesbit, bir yorum, bir örnek içerir. Bu bakımdan, şairin yazdıkları içinde, münhasıran klâsik edebiyattan bahsedenleri tanıtmak büyük haksızlık olur. Sözüün gelişi, edebî lirizmden bahseden bir yazısı,³⁶⁸ hâlde şöyle bir oyalandıktan sonra mâziye döner ve bilhassa Fuzûlî-Nedim mukayesesini için ilginç bir tesbitle güzelleşir:

359 "Eşrefoğlu", *Dergâh Mecmûası*, 15 Nisan-1 Mayıs 1337, sy. 1-2.

360 "Câmiu'n-nezâir", *Dergâh Mecmûası*, 16 Mayıs 1337, sy. 3.

361 "Necâtî'nin Ölümü", *Dergâh Mecmûası*, 1 Haziran 1337, sy. 4; "Necâtî'nin Hayatı", *Dergâh Mecmûası*, 20 Teşrîn-i sâni 1338, sy. 39.

362 "Nedim", *Dergâh Mecmûası*, 5 ve 20 Temmuz 1337, sy. 6-7. Yazının bitiminin hemen ardından, Mustafa Nihad (Özön) de "Nedim, Şahsiyeti ve Eseri" (*Dergâh Mecmûası*, 5 Ağustos 1337, sy. 8) diye bir inceleme yayımlar.

363 "Yûnus Emre Dîvânı", *Dergâh Mecmûası*, 5 Teşrîn-i sâni 1338, sy. 38.

364 "Sehî ve Eseri", *Dergâh Mecmûası*, 5 Kânûn-ı evvel 1338, sy. 40.

365 "Âdem Dede", *Dergâh Mecmûası*, 20 Kânûn-ı evvel 1338, sy. 41.

366 "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'ne Dair", *Dergâh Mecmûası*, 20 Teşrîn-i sâni 1338, sy. 15.

367 "Evliyâ Çelebi", *Dergâh Mecmûası*, 20 Haziran, 20 Temmuz, 5 Ağustos, 20 Eylül 1338, sy. 29, 31, 32, 35.

368 "Aşk (Lirizm)", *Yarın Mecmûası*, 16 Şubat 1338, sy. 18.

Fuzûlî ve Nedim Türk'ün lirizmini iki muhtelif cebheden gösterirler: Fuzûlî suları kalbine çeken kuvvetli bir girdâba benzer, derindir ve içlidir. Nedim bilâkis, fevvâre gibidir, suları havaya atar, şevk içindedir. Keder sevinçten daha derin görüldüğü için, Fuzûlî Nedim'den daha büyük görünür. Fakat bu fark esasen azdır. Dediğim gibi, biri girdab biri fevvâredir. Birinin umkunu göremiyorum, gözlerimiz kararıyor, birini görüyoruz.

Râsih'in "üstüne" redifli meşhur gazeli hakkında yazdıkları,³⁶⁹ Nedim'in "Beşiktaş'a yakın hâne-i vîrânı" için düşündükleri³⁷⁰ yahut Batılıya kendimizi tanıtmak için Fuzûlî'den *Leylâ vü Mecnûn'u*, Şeyh Galib'den *Hüsn ü Aşk'ı*, Nedim'den küçük bir antolojiyi ve içinde nefesler, ilâhiler bulunan bir mecmuayı tercüme etmek gerektiğini söylediği yazısı³⁷¹ da önemli olmakla birlikte, Yahya Kemâl'in klâsik edebiyata dair asıl fikirleri "Sade Bir Görüş"ten³⁷² öğrenilir. Yazıda temel konu, "teceddüd"ün edebiyattan, hayattan göturdükleri olunca, klâsik edebiyat hakkında söylenenler de firaklı bir mersiyeye dönüşür. Rûhunu bütün cemiyetin oluşturduğu bir vücuda benzeyen klâsik edebiyat, bu rûhu diğer sanatlarla da paylaşır. Şairin dîvânını hattat yazar, mücellid ciltler, müzehhib süsler; ondaki şiirleri bestekâr besteler, hânende söyler. Şairin düşürdüğü tarihleri hattat yazar, hakkâk de binaların kitabelerine oyar. "Millî hayatın şahidi mevkiinde" olan şair, devrin ve şahsiyetlerin mevcudiyetini belgelemek gibi önemli bir görev de üstlenmiştir.

Hâsılı şair bütün sanatlara, bütün hayata böyle bağlarla bağlı ve o cemiyetin timsâli idi. Şiirin âletleri, usûlleri, lisanı, zevkî birdi ve her yerde aynı seviyeye hitap ediyordu. Tesalya Yenişehirindeki şairin gazelini Diyarbekir konaklarında, Urfalı şairin kasîdesini Bosna-Saray konaklarında okuyor, anlıyor, coşuyorlardı.

V. Metin neşri

George Jacob, Upsala Kraliyet Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki yazma bir mecmûada ve şuarâ tezkirelerinde bulunduğu 21 şiiri *Der Divan Sultan Mehmeds des Zweiten, des Eroberers von Konstantinopel* (Uppsala, 1904) adı altında yayımlar. Fâtih Sultan Mehmed'in *Dîvân-ı Avnî*'sinin o tarihe kadar mevcut olan yegâne nüshası Ali Emiri Efendi tarafından bulunup tanıtılana kadar,³⁷³ Jacob'un neşri sultanın şairliğine dair bilgi alınabilecek tek kaynak olmayı sürdürmüştür.

369 "Râsih'in Matlai", *Dergâh Mecmûası*, 1 Mayıs 1337, sy. 2.

370 "Nedim'in Evi", *Dergâh Mecmûası*, 16 Mayıs 1337, sy. 3.

371 "Bir Hasbîhâl Münasebetiyle", *Tevhîd-i Efkar*, 25 Şubat 1338.

372 *Dergâh Mecmûası*, 1 Mayıs 1337, sy. 2.

373 *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûası*, 31 Mayıs 1334, sy. 3.

V. Quatrèmre'in *Küllıyyât-ı Nevâî Exraits d'Ali-Schir* (Paris: Typographie de Firmin Didot Frères, 1841, 114 s.) adı altında yaptığı ve *Muhâkemetü'l-lûgateyn*'in notlarla zenginleştirilmesinden ibaret kalan neşri, bütün noksanına rağmen, devrinde önemli bir ilgi toplamıştır. Yıllar sonra, Pavet de Courteille onun eksikliğini tamamlamak azmiyle *el-Lûgatü'n-Nevâiyye ve İstişhâdâtü'l-Çağatâiyye-Dictionaire Turc-oriental*'i yayımlar (Paris: Imprimerie Imperiale, 1870, 562 s.). Osmanlı topraklarında Ali Şir Nevâyî'nin *Muhâkemetü'l-lûgateyn*'inin ilk neşri, Bursa'da Ferâizci-zâde M. Şâkir'in³⁷⁴ çıkardığı *Nilüfer Mecmûası*'nda dört sayı tefrika edilmesiyle olur (1306, sy. 37-40). Peşinden, Ahmed Cevdet tarafından "Kitabhâne-i İkdâm" serisinden yayımlanır (İstanbul: İkdâm Matb., 1315, 104 s.). Kitapta, François A. Belin'in daha önce yayımlanmış bir makalesinin³⁷⁵ Necib Âsım (Yazıksız) tarafından yapılan tercümesini takiben Veled Çelebi (İzbudak)'nin Osmanlı ve Çağatay Türkçesi'yle metin neşirleri gelir. Mevcut bilgilere göre, Nevâyî'nin Osmanlı coğrafyasında basılan ilk kitabı *Mahbûbü'l-kulûb* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289, 207 s.) görünüyor. Kitabı, Belin ile Ahmed Vefik Paşa müştereken hazırlarlar.³⁷⁶ Nevâyî'nin Câmî'den yaptığı manzum *Çihl Hadis* tercümesi Taşkend'de (Matbaa-i Kemin Eski Boryoz, 1893, 24 s.) yayımlandıktan hemen sonra, İstanbul'da da *Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn* (Kasbar Matb., 1311, 24 s.) adıyla basılır.³⁷⁷ Şairin yine Câmî ile müşterek eseri olarak gösterilen *Ziyetü'l-ef'ides*³⁷⁸ de Hafız Mehmed Zühdü Efendi tarafından tercüme edilerek bastırılmıştır (Trabzon: Serasi Matb., 1324, 49 s.).

Carl Brockelmann, adının Ali olduğu bilinen bir şairin *Kıssa-i Yûsuf*'unu yayımlar (*Ali's Qissa'i Jûsuf, der älteste Vorläufer der Osmanischen Literatur*, Berlin, 1917). Eserin özelliği, muhtemelen XIII. asırda yaşamış bir Türk şairinin ka-

374 Mehmed Şâkir, dergisinde *Muhâkemetü'l-lûgateyni* tefrika ettikten sonra, kendisi de aynı yolda *Perseng, Sarf-ı Lisân-ı Âdemî, Şükûfe-nisâr-ı Zebân-ı Umûmî vü Osmânî Grammaire de la langue d'Adam* (1894) adlı bir kitap hazırlayarak Sultan Hamîd'e takdim etmiştir. 363 sahifelik kitapta "Türk dilinin lisân-ı Âdemî, menşe-i zebân-ı umûmî" olduğunu ileri sürerek Güneş-dil teorisini çok önceden haber vermiştir (Millet Ktbh., A. Emiri, lûgat, 128). TDK Kütüphanesi'nde bulunan nüshasının (Yz. A 244/I) Ferâizci-zâde Habîb'e ait gösterilmesi yanlıştır.

375 "Notice biographique et littéraire sur Mir Ali-Chir Névaî", *Journal Asiatique*, 1861, Seri V, XVII, s. 175-256 ve 281-357.

376 Bu basımda hazırlayanın adı anılmasa da Ahmed Vefik Paşa'nın yardımcıları olduğu bilgisi için bkz. Fevziye A. Tansel, "Ahmed Vefik Paşa'nın Eserleri", *Belleter*, Nisan 1964, c. XXVIII, sy. 110, s. 282, not 50.

377 Yıllar sonra, Necib Âsım'ın "Erbaîn Hadis Tercümeleri" (*Millî Tetebbu'lar Mecmûası*, 1331, sy. 4, s. 149-155) makalesinde yeni bir neşri daha olacaktır.

378 Günay Kut'un kaleme aldığı "Ali Şir Nevâî" maddesinde de (*TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, c. II, s. 450-453), Ömer Okumuş'un "Câmî, Abdurrahman" maddesinde de (İstanbul, 1993, c. VII, s. 97-99) böyle bir eserin varlığına işaret edilmemiştir.

leminden çıkmış ilk *Yûsuf u Züleyhâ* olması, bir mesnevî konusunu aktarmasına rağmen dörtlüklerle yazılması ve Hârezm sahasındaki Oğuz izlerini yansıtan bir dil kullanılmasıdır. Brockelmann, kitabın başına eklediği kısa girişte (s. 5-8), metni Eski Anadolu Türkçesinde yazılmış olarak gösterir.³⁷⁹ Utuz İmanı'nın *Kıssa-i Yûsuf* neşrini (Kazan, 1841) ise, araştırmacılar bile çoğu zaman hatırlamazlar.

İlk iki cildini R. J. von Hammer'ın tercüme ettiği *Evliyâ Çelebi Seyahatnâme-si*, masrafları Oriental Translation Fund tarafından karşılanarak basılmıştır: *Narrative of travels in Europe, Asia and Africa, in the seventeenth Century by Evliya Efendi*, 2 cilt, Londra: Johnson Reprint Co., 1834-1850. Imre Karacson da Macaristan'dan bahseden VI. cildi tercüme eder: *Evliya Cslebi török vilagutazo magyarorszagi utazasai 1660-1664*, 2 cilt, Budapeşte: 1904-1908. A. H. Lybyer ise, seyahatnâme-yi tercümeleriyle tanıtan bir yazı kaleme alır.³⁸⁰

Seydi Ali Reis'in meşhur seyahatnâmesi *Mir'âtü'l-memâlik*'in Topkapı Sarayı'ndaki nüshasını esas alan Necib Âsım (Yazıksız), kitabı basıma hazırlar ve eser Ahmed Cevdet'in himmetiyle "Kitabhâne-i İkdâm"dan basılır (İstanbul: İkdâm Matb., 1313, 99 s.). Birkaç yıl sonra da Vambery'nin metni İngilizceye *The Travels and Adventures of the Turkish Admiral Sidi Ali Reis, in India, Afghanistan, Central Asia, and Persia, during the years 1553-1556* (Londra, 1899, xvi+123 s.) nâmıyla tercüme ettiği öğrenilir.

Keykâvus'un oğlu için Farsça olarak kaleme aldığı *Kabus-nâme* Türk edebiyatının bir eseri değilse de beş defa tercüme edilerek erken dönemlerden itibaren Türk saray muhitinde okunması ve okutulması sebebiyle yerleştiği söylenebilir. H. F. Diez'in Nazmî-zâde Murtazâ'nın tercümesinden de yararlanarak 1811'de Almancaya tercümesinden sonra, A. Querry'nin Fransızca *Le Cabous Nâmè, ou Livre de Cabous'u* (Paris, 1886, 455 s.) basılır. Kazan Türklerinden Abdülkayyum Molla Nâsır'ın kısaltılmış tercümesi iki defa yayımlanır (1882 ve 1898, 140 s.). Kontes Olğa de Lebedev'in (nâm-ı diğer "Gülzar Hanım"), 1886'da Rusçaya çevirdiği metin de budur. Bunca rağbet bulmuş bir eserin Osmanlı sahasında yayımlandığını gösteren bir işarete rastlanamayışı ilginçtir.

Aslı Hintçe olmasına rağmen, *Kelile ve Dimne* de *Hümâyün-nâme* adıyla tercüme edildikten sonra, Türk edebiyatına mâl olan eserlerdendir. XVI. asırda Alâeddin Ali Çelebi'nin yaptığı tercüme, aslının da Farsçasının da önüne geçmiş ve Batı'da defalarca yayımlanmıştır. Galland'ın 1724'te basılan tercümesi, başka dillerde yeniden neşredilmiştir. Diez'in 1811'deki incelemesi de bir siya-

³⁷⁹ Gyula Németh'in neşir hakkındaki yazısı için bkz. *Abhandlange der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang-1916*, Berlin, 1917, s. 109-112.

³⁸⁰ "The Travels of Evliya Effendi", *JAOS*, 1917, c. XXXVI, s. 224 vd.

setnâme olarak metnin önemini ortaya koymuştur.³⁸¹ *Hümâyün-nâme*'nin sıradan okura hitap etmeyen külfetli dili her asırda bir kere sadeleştirilir. Metin, XVII. asırda Şeyhülislâm Yahya, bir sonraki asırda Osman-zâde Taib ve XIX. asırda da Sultan Hamîd'in emriyle Ahmed Midhat Efendi tarafından daha kısa ve daha basit hâle getirilmiştir: *Hulâsa-i Hümâyün-nâme*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1304, 600 s. Ahmed Midhat, "bu kitâb-ı celîlin nâmını tecdid ve fevâidini tâmim için" yola çıkmış ve eserin saray nüshasını kullanarak kendi özetini hazırlamıştır. Metnin sonunda, "sinîn ü a'sârın mürûruylan lisân-ı Osmâniyyemizin yine nâil-i teceddüdü olmuş bulunacağı bir zaman geldikte (...) teceddüdden teceddüd nâil olagideceği"ni söylemesi, Ahmed Midhat'ın ileri görüşlülüğünün işaretidir.³⁸² Diğer taraftan, Taib'in muhtasar metnini Abdünnâfi İffet *Kitâb-ı Nâfi'u'l-âsâr Nevbâve-i Simâri'l-esmâr* (İstanbul: Dârü't-tubâati'l-âmire, 1268, 166 s.) adıyla nazma çeker.³⁸³

Caldecott, Lohn Leyden ile W. Erskine'in Farsçadan yaptıkları müşterek tercümelerini özetleyerek *Life of Baber, Abridged from the Memoires of Zehir-ed-din Muhammed Baber* (Londra, 1844) adlı kitabı hazırlar. N. İllinski metnin Çağatay Türkçesiyle olan aslından tercümesini *Baber-Nameh Džagataice, ad fidem codicis Petropolitani edidit N. İllinski* (Kazan: Kazan Ünivirsititi'nin Tab'hânesi, 1857, 508 s.) yapınca, Pavet de Courteille de 1871'de Türkçesinden tercüme eder: *Mémoires de Baber (Zahir-ed-din Mohammed), Fondateur de la dynastie mongole dans l'Hindoustân. Traduits pour la première fois sur le texte džagatai* (2 cilt, Paris, 1871). F. G. Talbot, *Memoirs of Baber, Emperor of India, First of the Great Moghuls* (Londra, 1909) adıyla metnin yeni bir tercümesini bastırır. Sir Lucas King, Leyden ve Erskine'in tercümelerini açıklayıcı notlar ekleyerek *Memoirs of Zehir-ed-din Muhammed Bâbur, Emperor of Hindustan* (Oxford, 1921) nâmiyle bastırır. Annette S. Beveridge hâtratin Haydarâbad nüshasının faksimilesini *The Bâbar-Nameh, being the autobiography of the emperor Bâbar, the founder of the Moghul dynasty in India, written in Chaghatây Turkish* (Leiden-Londra, 1905, 187+385 s.) adıyla neşrettikten sonra, yirmi yıldır üstünde çalıştığı *Babur-nâma in English, Memoirs of Bâbur*'u dört cilt olarak bastırır (c. I, Fergana, 1912; c. II, Kabil, 1914; c. III, Hindustan, 1917; c. IV,

381 Adrien Royer de "Fragments du Humaïoun-nameh" (*Journal Asiatique*, Seri IV, 1848, s. 381-416) adı altında eserin bazı bölümlerini tercüme etti.

382 Hulâsa'nın aralarına kendi "mütâlâa"larını ekleyen Ahmed Midhat, muhtemelen böyle ara yere sıkıştırdığı cümleleri sebebiyle zor günler yaşar. Kitap daha Matbaa-i Âmire'de iken imha edilir. O sebeptendir ki, bugüne ulaşmış pek az nüshası vardır. Metnin yeni harflerle ve hatâli okumaları çokça bir neşrini M. Atâ Çatıkkaş yapmıştır [*Ahmet Midhat'ın Kelile ve Dimne Tercümesi (Hulâsa-i Hümâyunnâme)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1999, 323 s.].

383 *Kelile ve Dimne* tercümeleleri için Zehra Toska'nın doktora tezine ve hassaten "Kelile ve Dimne'nin Türkçe Tercümeleleri" makalesine (*Journal of Turkish Studies, Fahir İz Armağanı-II*, 1993, sy. 15, s. 355-380) bakılabilir.

Londra, 1921; 2. bs., 2 cilt, Londra, 1922) ki, en ilmî ve en eksiksiz tercüme olarak kabûl edilir.³⁸⁴

Rudolf Dvořák, Bâkî dîvânının Leiden, Leipzig ve Münih nüshalarından faydalanarak *Dîvân-ı Bâkî / Baki's Diwan, Ghazalijjatı* (2 cilt, Leiden, 1908-1911, 666 s.) hazırlar; 7 sahîfelik bir de inceleme ekler. Metnin harekeli olarak verilmiş olmasına rağmen, özellikle Türkçe kelimelerin okunuşunda sık ve büyük hatalar yapılmıştır. Daha çok, Hammer'ın *Baki's des groesten türkischen Lyrikers Divan* (Viyana, 1825) çalışmasından faydalanılmış gibidir.

Uzun Firdevsî'nin *Silâhşor-nâmesi* M. Wickerhauser tarafından Türkçe olarak yayımlandıktan sonra (Viyana, 21 s.), Almancaya tercümesini de Schlechta-Wssehrd üstlenmiştir (*Zeitschrift der Deutschen des Morgenländischen Gesellschaft*, 1863, sy. XVII, s. 1-38). Daha sonra, L. Bonelli tarafından yapılmış Türkçe bir neşri daha vardır (*Reodiconi dell'Academie dei Lincei*, Roma, 1892, Seri V, c. I, s. 435-454). Firdevsî-i Rûmî'nin *Şatranç-nâmesi* ise, A. V. D. Linde eliyle yayımlanmıştır (*Quellenstudien zur Geschichte des Schachspiels*, Berlin, 1881, s. 398 vd.).

Yavuz Sultan Selim'in dîvan kâtibi Hayder Çelebi'nin kaleme aldığı ruznâmesinden parçaları Dr. Halil Edhem (Eldem) Almancaya çevirir ve Deutsche Orient-Bücherei'nin XX. cildi olarak yayımlar: *Tagebuch des aegyptischen Feldzuges Sultan Selims*, Weimar, 1916.

Cevrî'nin 145 beyitlik *Hilye-i Çehâr-yâr-i Güzîn*'i (İstanbul: İstikbâl Matb., 1293, 15 s.) bir dergide de yayımlanmıştır.³⁸⁵ Kitabın ikinci baskısında, Tâhirü'l-Mevlevî'nin bir tanıtma yazısı da yer alır (İstanbul: Karabet Matb., 1317, 24 s.).

Bursalı Beliğ'in *Târih-i Bursa, Güldeste-i Riyâz-ı İrfan ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*'ı (Bursa: Hudâvendigâr Vilâyeti Matb., 1302, 543 s.) Eşref bin Ali Bey tarafından yayımlanır.

V. von Rosenzweig-Schwanau, Osmanlı dönemi şair tezkirelerinin büyük kısmını Almancaya tercüme etmiştir. Konsular Akademie'de duran yazmalarından anlaşıldığına göre, tercümelerin hepsi de kısaltılmış, hatta özetlenmiş hâldedir. Meselâ, *Sehî Tezkiresi*'nden (14 v.), Ahdî'nin *Gülşen-i Şuarâ*'sından (15 v.), Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü'ş-şuarâ*'sından (58 v.) ve Riyazî'nin *Riyâzü'ş-şuarâ*'sından (20 v.) yaptığı tercümelerin toplamı 120 varak bile etmez.³⁸⁶ *İkdam Gazetesî*'nin sahibi Ahmed Cevdet *Tezkire-i Lâtîfî*'yi (İstanbul:

384 *Bâbur-nâme*'ye dair makalelerin tama en yakın bibliyografyası, Ö. Faruk Akün'ün hazırladığı ansiklopedi maddesindedir (*TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul, 1991, s. 408). Ayrıca, Köprülü-zâde M. Fuad Bey'in yarım kalan "Zâhirüddin Muhammed Bâbür Şâh'ın Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi ve Şiirleri" (*Millî Tettebbu'lar Mecmûası*, 1331, s. 113-124, 235-256, 464-480 ve 308-326) yazısına da müracaat edilebilir.

385 *Mekteb Mecmûası*, 30 Kânûn-ı evvel-13 Kânûn-ı sâni 1309, sy. 1-2.

386 Bu tercüme hakkında bkz. *Zeitschrift der Deutschen des Morgenländischen Gesellschaft*, 1866, c. XX, sy. 1-5, s. 439.

İkdam Matb., 1314, 381 s.),³⁸⁷ *Tezkire-i Sâlim*'i (İstanbul: İkdam Matb., 1315, 727 s.)³⁸⁸ ve *Tezkire-i Rızâ*'yı (İstanbul: İkdam Matb., 1316) bastırırken *Âmid Gazetes*'nin sahibi Mehmed Şükrü de *Âsâr-ı Eslâftan Tezkire-i Sehî*'yi (İstanbul: Matbaa-i Âmidî, 1315, 144 s.) yayımlar. E. G. Browne *Dawlatshah: Tadhki-ratu'sh-shu'arâ* (Londra ve Leiden, 1901) ile bir başka eksigi tamamlar.

E. J. W. Gibb, Giridî Aziz Efendi'nin *Muhayyelât*'ından "hayâl-i sâni"yi *The Story of Jewad; a Romance by Ali Aziz Efendi, the Cretan* (Glasgow, 1884, 238 s.; 2. bs., New York: W. S. Gottsberger, 1888) adıyla tercüme etmiştir.³⁸⁹ Kitabın sözbaşında yazdığına göre, tercüme için bütün kitaptan bu hayâli seçmesinin sebebi, üç hikâyenin en ilginç olması, Osmanlı'nın sihre bakışını yansıtması, Şark mistisizmine dair zengin malzeme içermesi ve XVIII. asır sonunda İstanbul'un sosyal hayatını tanıtmasıdır (s. ix-x).³⁹⁰

1721'de İran'a sefir olarak gönderilen Dürrî Efendi'nin sefaretnâmesi Fransızca'da iki defa basılmıştır. *Relation de Dourri Effendi* (Paris, 1810) adıyla tercüme edildikten sonra, *Dürrî Mehmed Efendi'nin İran Sefaret-nâmesi* (Paris: Imprimerie Lithographique de C. Motte, 1820, 32 s.) nâmı altında ve "mağribî bir yazı ile istinsah edilmiş" Türkçe metni de litografya marifetiyle basılmıştır. Sonraları, Bağdadlı Ahmed Vâsıf Efendi'nin Madrid'e elçi olarak gönderildiğinde yazdığı sefaretnâme Barbier de Meynard tarafından "Ambassade de l'Historien turc Vaçif Efendi en Espagne (1787-1788), traduit sur la reduction originale" adıyla tercüme edilerek *Journal Asiatique*'te (1864, Seri V, c. XIX, s. 505-523) yayımlanmıştır. Derviş Mehmed Efendi'nin Rusya elçiliğine ait sefaretnâme Fransızca'ya J. du Moret eliyle özetlenerek çevrilmiştir: "Relation de l'Ambassade du Dervich Méhemmed Efendi à Pétersbourg en 1168 de l'Hégire (J.-C. 1754), extraite des annales de l'empire ottoman de Vassif Efendi", *Journal Asiatique*, C. VIII, Février 1826, s. 118-125. Abdürrahim Muhib Efendi'nin Paris'te elçi olarak bulunduğu zaman kaleme aldığı sefaretnâmesi ise, aynı yıl içinde iki kere basılmıştır: Bertrand Bareilles, *Un Turc à Paris, 1806-1811*, Paris, 1920; *Relation de Voyage et de Mission de Mouhibb Effendi: Ambassadeur Extraordinaire du Sultan Selim III*, Paris: Éditions Bossard, 1920, 106 s.

387 Tezkirenin özetlenerek yapılmış ilk neşri: Theodor V. Chabert, *Latifi, oder Biographische Nachrichten von Vorzüglichten Türkischen Dichtern, nebst einer Blumenlese aus Ihren Werken*, Zürih, 1800.

388 Ağâh S. Levend, bu baskıya "yazma nüshalarda bulunan şairlerden 20 kadarı"nın alınmadığını ve yanlışlar bulunduğunu yazar (*Türk Edebiyatı Tarihi*, c. I, s. 316).

389 Cemal Kutay, bir yazısında ("Giridî Ali Aziz Efendi'nin Hayâl Âlemindeki Ayrı Dünya", *Tarih Sohbetleri*, Nisan 1966, sy. 1, s. 123-135), yazarın vasiyetine uyularak *Muhayyelât*'ın 1801'de Berlin'de basıldığını söylese de bu bilgiyi teyid edecek hiçbir ipucuna ulaşamadı.

390 Gibb, bu tercümesi biter bitmez, *Hikâye-i Kırk Vezir*'in tercümesine başlayacak ve *The History of the Forty Vezirs or the Story of the Forty Morns and Eves Written in Turkish by Sheykh-Zada* (Londra: Redway, 1886) adıyla yayımlayacaktır.

Müverrih Sürûrî'nin mecmûası Keçeci-zâde İzzet Molla'dan Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'e, ondan da Vak'anüvis Esad Efendi'ye intikal etmiş; müsveddeyi uhdesinde bulunduran her kişinin ilâveleriyle zenginleşmişken "sonraları kûşe-i nisyanda kalıp üzerinde örümcekler yuva yapmıştır. Mukaddemâ vak'anüvislik mülâbesesiyle ele geçirilen evrâk-ı perîşan içinde" bu mecmûaya tesadüf eden Ahmed Cevdet Paşa, yazmanın kaybolup gideceğinden korkarak aynen yayımlamıştır: *Sürûrî Mecmûası*, İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1299, 109 s.³⁹¹

Pavet de Courteille Nâbî'nin *Hayriyye*'sini tercüme etmek niyetindedir. O sıralarda Paris'te bulunan ve mütercimim "ustam" diye andığı İbrahim Şinasi'nin de yardımları ve yönlendirmesiyle bu işe soyunur ve neticede tercümesini bitirip aslıyla birlikte *Les Conseils de Nabi Efendi* (Paris: Imprimerie Imperiale, 1857, 100+68 s.) adı altında bastırır.

Enderunlu Fâzıl'ın *Zenan-nâme*'si, J. A. Decourdemanche tarafından Fransızcaya çevrilir (Paris, 1879). Bazı tercüme ve anlamlandırma hataları için Abdülhalim Memduh ile Edmond Fazy'nin müştereken derledikleri *Anthologie de l'amour Turc*'e (Paris: Mercure de France, 1905, s. 273-274) bakılabilir.

Faik Reşad, "İhyâ-yı Âsâr" başlığı altında metin neşirleri yapar: *Dîvançe-i Vecdî* (İstanbul: Kasbar Matb., 1308, 64 s.), Âzerî İbrahim Çelebi'nin *Nakş-ı Hayâl*'i (İstanbul: Kasbar Matb., 1313, 84 s.) ve *Fuzûlî'nin Gayr-ı Matbû Eş'ârı* (İstanbul, 1314, 48 s.) birbirini peşisıra yayımlanmamış olsa da aynı serinin kitaplarıdır. Ayrıca, *Sehî Tezkiresi*'nin basılması sebebiyle yazdığı incelemesi (*Âsâr-ı Eslâftan Tezkire-i Sehî*, İstanbul: Âmidî Matb., 1325, s. 141-144) ile *Lâtîfî Tezkiresi*'nin neşri üzerine kaleme aldığı "Cevdet Beyefendiye" yazısı (*Tezkire-i Lâtîfî*, İstanbul: İkdâm Matb., 1314, s. 375-381) da Reşad Bey'in dikkate değer çalışmalarıdır.

Ebuzziyâ Tevfik daha Matbaa-i Ebuzziyâ'yı dahi kurmadan, bir seri kitap yayımlama kararını almıştır.³⁹² Bu seri üç gözlü olacaktır; ilk gözde matbû nüshası olmayan eski telifler, ikinci gözde kendi eserleri, üçüncüsünde de "müellefât-ı ecnebiyye" den tercümeler. Sonraları "Kitabhâne-i Ebuzziyâ" nâmını alacak seri işte böyle doğar. 110 kitap yayımlanmış seriden konumuz gereği, bizi ilgilendirenler ilk göze ait olanlardır. Bu gözde yayımlanan kitapların büyük kısmının hazırlayanı kaydedilmemiş; lâkin, gereken -hattâ, bazen hiç de gerekemeyen yerlerine- "li't-tâbi'" imzasıyla dipnotlar eklenmiştir. Genel kanaat, bu notların Ebuzziyâ eliyle düşüldüğüdür. Şayet, bu hususta hemfikir kalınabilirse, bahsi geçen kitapları da onun hanesine kaydetmek gerekecektir. Serinin ilgili gözünde yayımlanan cep kitapları şunlardır:

391 Ayrıca bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmâniyye*, 2. bs., İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1299, s. 185-198.

392 "Ebuzziyâ Kitabhânesi", *Muharrir*, 1 Cemâziyelevvel 1293, Cüz 5.

Zafer-nâme-i Sâbit (1299, 46 s.; 2. bs., 1311, 57 s.),³⁹³ *Koçi Bey Risâlesi* (1303, 124 s.),³⁹⁴ *Sefâret-nâme-i Ahmed Resmî* (1303, 68 s.),³⁹⁵ *Sefâret-nâme-i Ahmed Azmî* (1303, 72 s.),³⁹⁶ *Sâdî-i Şîrâzî, Cidâl-i Sâdî bâ-müddeî* (çev. Üsküdarlı Sâfi, 1303, 31 s.), Şeyh İnâyetullah Han, *Bahâr-ı Dâniş* (çev. Nâmık Kemâl, 2. bs., 1303, 48 s.; 3. bs., 1311, 56 s.),³⁹⁷ *Rûhî-i Bağdâdî, Tercî'-i Bend-i Rûhî İle Sâmî ve Ziyâ Paşa'nın Nazîreleri* (1304, 48 s.), Seyyid M. Vahîd, *Fransa Sefâret-nâmesi* (1304, 118 s.),³⁹⁸ Ahmed Resmî Efendi, *Viyana Sefâret-nâmesi* (1304, 36 s.),³⁹⁹ Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk* (1304, 266 s.), *Tazarruât-ı Sinan Paşa* (1305, 54 s.; 2. bs., 1309, 56 s.),⁴⁰⁰ Yirmisekiz Çelebi Mehmed, *Paris Sefâret-nâmesi* (1306, 151 s.),⁴⁰¹ Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-Hak fi İhtiyâri'l-ehak* (1306, 155 s.), *Hayriyye-i Nâ-*

393 Yeni harfli neşri Turgut Karacan tarafından yapılmıştır (*Sabit, Zafername*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay., 1991, 98 s.) ve içinde Ebuzziyâ baskısı anılmamaktadır. Araştırmacının aynı yıl çıkan bir başka kitabında bu baskıdan bahsedilirken “iki baskısı da iyi bir nüshaya dayanmadığından eksik ve hatalıdır” denmesi (*Bosnalı Alaeddin Sabit, Divan*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay., 1991, s. 48), anılmama sebebi değil, olsa olsa kullanılmama sebebi olabilir.

394 Metnin önceki baskısı 1277/1861'de Londra'daki Britanya İncil Cemiyeti tarafından Mr. Watts Tab'hânesi'nde yapılmıştır (32 s.). Metni yayıma Ahmed Vefik (Paşa) hazırlamıştır (*Journal Asiatique*, 1863, c. II, sy. 134). Ebuzziyâ risaleyi tekrar yayımlarken bu basımı esas almış olmasına rağmen, kaynağını göstermemiştir. Risâlenin Leyden baskısı üzerine W. F. A. Behrnauer'ın bir yazısı vardır: “Kogabeg's Abhandlung über den Verfall des osmanischen Staatsgebâudes seit Sultan Süleiman dem Grossen”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 1861, c. XV, s. 272-332. Metni Macarcaya J. Thury çevirmiştir (*Török történetirok*, Budapeşte, 1896, c. II, s. 406-415).

395 *Sefâret-nâme-i Prusya*'dır. Ayrıca bkz. *Das Türkische Gesândten Resmi Ahmed Efendi Gesandtschaftliche Berichte von Berlin im Jahre 1763*, Berlin, 1809 (2. bs., Berlin, 1983); Willy-Bolland'ın tercüme ettiği “Ahmed Resmî Effendi, Eine türkische Botschaft an Friedrich den Grossen”, İstanbul'da çıkan *Mitteilungen des Deutsche Exkursions-Klubs in Konstantinopel*'in 6. sayısı olarak 1903'te yayımlanır. J. J. S. Sekowski de Lehçeye tercüme eder: “Prodroz Resmi Ahmed Afendego do Polski poseltwo jego du Prus 1177”, *Collectanea z Dziejopisow Turkeckich*, Varşova, 1825, c. II, s. 222-289.

396 Otto-Müller'in *Azmi Efendis Gesandtschachtsreise an den preussischen Hof: Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen Preussens zur Hohen Pforte unter Friedrich Wilhelm II*, (Berlin: Mayer und Müller, 1918, 113 s.) kitabı Türkische Bibliothek'in 19. kitabı olarak yayımlanmıştır.

397 Tercümenin ilk baskısı 1290'da Mekteb-i Sanâyi Matbaası'nda yapılmıştır.

398 Daha önce, Fransa'da, Doğu Dilleri Okulu tarafından *Relation de l'ambassade de Mohammed Se'id Wahid Effendi (Texte turk)* adıyla yayımlanmıştır (Paris, 1843, 58 s.).

399 Hammer tarafından tercüme edilmiştir: *Gesandtschaftliche Berichte von seinen Gesandtschaften in Wien im Jahre 1757 und in Berlin im Jahre 1763. Aus dem türkischen Originale übersetzt von einem ungenannten Mitarbeiter der Allgemeinen Literatur Zeitung*, Berlin, 1809. Hakkında bkz. Ahmed Refik (Altınay), “Berlin'de İlk Osmanlı Elçisi”, *İkdam*, 4 Kânûn-ı sâni 1917, sy. 7147.

400 Çalışmanın nüvesi, “Sinan Paşa Hakkında Mütâlâa” (*Muharrir Mecmûası*, 1293, Cüz 1, s. 30-31) yazısıdır.

401 P. A. Jaubert'in Paris'teki Doğu Dilleri Okulu'ndaki öğrenciler için hazırladığı *Relation de l'ambassade de Mohammed Efendi (Texte turk) à l'usage des élèves de L'Ecole royale et spéciale des langues orientales vivantes*'inden (Paris, 1841, 80 s.) sonra, *Sefâret-nâme-i Mehmed* ✍

bî (1307, 80 s.), Ahmed Resmî Efendi, *Hulâsatü'l-itibar* (1307, 120 s.). Ayrıca, *Terâfât-ı Lebib* ile *Hilye-i Hakanî*'nin de neşredileceği haber verilmiş,⁴⁰² fakat bu bir türlü gerçekleştirilememiştir.

Şemseddin Sâmî için, *Bâki'nin Eş'âr-ı Müntahabesi* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1317, 112 s.) bir tecrübe gibidir. Nitekim kitabın 20 Şâban 1316 tarihli giriş yazısından da bunu hissetmek mümkündür. Anlaşılan o ki, Mahmud Bey Matbaası da bir "Kütübhâne-i Müntehabat" serisi başlatmakta ve devamı için Sâmî Bey'e güvenmektedir. Yazar, metinleri "elsine-i selâsede şâyân-ı mütâlâa ve bâis-i istifâde olacak bir hayli âsâr" arasından seçecek; tercümesini, şerhini ve nihayet neşrini yapacaktır. Seçme iki şekilde olacaktır: "Evvelâ, âsâr-ı eslâf içinde en ziyade şâyân-ı neşr olanları seçilecek, sâniyen uzun ve ihtisâra muhtac olan bâzı âsâr-ı müntehabenin de en iyi kısımları alınacaktır." Bâki de bu anlayışla seçilmiş ve Sâmî Bey'e göre "en iyi kısımları" alınmıştır. İki sahifeyi zor bulan biyografik bilgiden sonra seçilen şiirler sıralanmış; bazı kelimelerin Türkçesi dipnot olarak verilmiştir. İhtimal ki, hakettiği ilgisizlik sebebiyle⁴⁰³ serinin arkası gelmemiştir.

İbnülemin Mahmud Kemâl Bey'in Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi tarafından neşredilmesi için hazırladığı ve baş tarafına da genişçe bir etüd eklediği (s. 3-65) *Dîvân-ı Yahyâ* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334, 334 s.) Ali Emiri Efendi'nin gazap oklarıyla delik deşik edilir. Emiri, Şeyhülislâm Yahya'nın şiirlerinin eksik bırakıldığı iddiasıyla başlayıp hep o merkezde kalamayan bir dizi yazı ile İbnülemin'i, Âsâr-ı Müfide Kütüphanesi'nin sair çalışanlarını topa tutar. *İkdam Gazetesî*'nde tam on sayı devam eden yazılarını (29 Teşrîn-i evvel-7 Teşrîn-i sâni 1332, sy. 7094-7103) da "kemâl-i itinâ ile" bir deftere yapııştırıp saklar (Millet Ktbh., A. Emiri, edb. 523, 24 s.).

Bilenler, Ali Emiri'nin bu abartılı öfkesinin gerçek sebebini, daha evvel kendi neşrettiği bazı metinlerin başına cılız ve iddiasız tanıtma yazıları ekleyi-

Efendi adıyla iki kere basılmıştır. İstanbul'daki baskısından (1283, Matbaa-i İlmiyye-i Osmâniyye, 83 s.) farklı olarak Paris baskısında (*Tacryr ou Relation de Mohemmed Effendi*, 1288, Victor Goupy Matb., 48 s.) Ali Süâvi'nin eklediği güzel bir mukaddeme ve 24 not vardır. D'Aubigny'nin "Un ambassadeur turc à Paris sous la régence-Ambassade de Mehmet-Effendi en France, d'après la relation écrite lui même et des documents inédits" adıyla yaptığı tercüme parçalar *Revue d'histoire diplomatique*'te (1889, c. III, sy. 1-2, s. 78-91 ve 200-235) yayımlanmıştır. John Seeker de *Voyage d'un ministre ottoman (Mehemet-Effendi)*'de (Monpellier, 1874) sefaretnameden hayli metin çevirmiştir. Çelebinin oğlu Mehmed Said Efendi ve sefaretî hakkında önemli bir yazı Ahmed Refik (Altınay) tarafından kaleme alınmıştır: "Yirmisekiz-zâde Said Mehmed Efendi", *Sabah*, 23 ve 27 Haziran 1913, sy. 8538, 8541. Yazar, Paris'e elçi olarak gelmiş dört isim (Müteferrika Süleyman Ağa, Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Said Efendi, Esseyyid Ali Efendi) hakkında daha önce periyodiklerde yayımladığı makalelerini *Târihi Simâlar*'a (İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, 1331, 136 s.) da almıştır.

402 *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 1 Şâban 1315, Cüz 75.

403 Kitabın ciddi ve haklı bir eleştirisi için bkz. M. Nûri Şeydâ, "Musâhabe-i Edebiyye", *Musavver Mâlûmat Mecmûası*, 23 Mart 1316, sy. 230, s. 767-768.

şinden duyduğu pişmanlığı bastırma isteğinde bulurlar. Gerçekte de efendi hazretlerinin yayıma hazırladığı birkaç eserin bu bakımdan hayli şanssız olduğu açıktır. Sözün gelişi, Matbaa-i Âmidî'nin sahibi Şükrü Bey, Lûtfi Paşa'nın Türkçe olarak telif edilmiş ilk siyaset-nâme olan *Âsaf-nâme*'sini (İstanbul: Matbaa-i Âmidî, 1326, 26 s.) neşre hazırlanırken⁴⁰⁴ Emiri'den bir takriz istemiş; o da altı sahîfelik bir yazı kaleme almıştır. Metinle bundan öte bir münasebeti olmamasına rağmen, *Âsaf-nâme*'yi kendi neşri imiş gibi göstermeye başlayan efendi hazretleri, kitapları arasında onu da anmayı ihmâl etmez.⁴⁰⁵ Babinger'in şübheye düşerek *Âsaf-nâme*'yi bir yerde Şükrü Bey'in, bir başka yerde Emiri'nin neşri sayması da bundandır.⁴⁰⁶ Hoca Gıyâseddin en-Nakkaş'ın Küçükçelevi-zâde Âsım tarafından tercüme edilen *Acâibü'l-letâif*'ini Akçahisar'da bulup istinsah eden Emiri (Millet Ktbh., A. Emiri, Trh. 828/ I), başına 2,5 sahîfelik bir giriş yazısı ekleyerek bastırır: *Acâibü'l-letâif İsmiyle Hitay Sefaret-nâmesi* (İstanbul: 1331, Kader Matb., 48 s.).⁴⁰⁷ Aynı şekilde, Hasan bin Mahmud Beyâtî'nin *Câm-ı Cem-âyin*'ine (İstanbul: Kader Matb., 1331, 55 s.)⁴⁰⁸ 7, Kâtib Ferdî'nin *Mardin Mülûk-i Artukıyye Tarihi ve Kitabeleri ve Sâir Vesâik-i Mühimmesine* (İstanbul: Kader Matb., 1331, 72 s.) de 10 sahîfelik girişler yazar. Jean Deny, Ali Emiri ile şahsen görüştüktan sonra kaleme aldığı bir yazısında, onun iki kitabın daha yayımlanmasını sağladığını söyler;⁴⁰⁹ Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın *Nizâmü'd-düvel*'i ve Kadıasker M. Esad Efendi'nin *Târih-i Tunus*'u. Gelgelelim, Emiri bu kitapları yayıma hazırlamışsa bile, basturamamıştır.⁴¹⁰ Ahmed Refik de Emiri'nin Kırşehir'de bulunduğu sıralarda Merzifon-

404 Aynı sıralarda Dr. Rudolf Tschudi de metnin Almanca baskısını hazırlamaktadır: *Das Asaf-name des Lutfi Pascha nach den Handschriften zu Wien, Dresden und Konstantinopel zum ersten Male Herausgegeben und ins Deutsche Übertragen*, Berlin, 1910, 38+45 s. Neşir hakkında, F. Giese'nin bir tanıtma yazısı vardır (*Der Islam*, 1911, sy. 2, s. 293-294). Eserin Türkçe ve Almanca baskılarını gören J. H. Mordtmann, Ali Emiri neşrini yeğlediğini söyler (*Zeitschrift des Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 1911, c. LXV, s. 602). Eserin P. L. Cheikho tarafından Arapçaya tercümesi de peşinden gelir: *Loufî Pacha, Code du Grand Vizirat*, Beyrut, 1911 (*Maşrik*'tan ayınbasım).

405 Meselâ bkz. *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûası*, 31 Mart 1336, sy. 25, s. 643.

406 *Die Geschichtschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig: Otto-Harrassowitz, 1927, s. 81 ve 404.

407 Köprülü-zâde M. Fuad Bey'in bu neşir hakkında yayımladığı yazı ("Acâibü'l-letâif Hitay Seyahat-nâmesi", *Millî Tettebbu'lar Mecmûası*, 1332, s. 351-368), Ali Emiri'nin *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûası*'nı "Fuad-nâme"ye dönüştürmesine ve her sayıda Köprülü'ye hücum edecek bir konu bulmasına sebep olacaktır.

408 Metni sadeleştirerek yeni harflere aktaran Fahrettin Kırzioğlu, Emiri'nin yazısıyla birlikte neşreder (*Osmanlı Tarihleri*, İstanbul: Türkiye Yay., 1949, s. 371-403).

409 "Ali Emiri Efendi", *Journal Asiatique*, 1924, sy. 204, s. 378.

410 Bu kitapları "Nevâdir-i Eslâf" serisinden basturmayı düşünüp gerçekleştirmediğini Emiri de söylüyor (*Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûası*, 31 Mayıs 1334 ve 31 Mart 1336, sy. 3 ve 25, s. 60 ve 643). Babinger de Deny'yi tashih eder (*a.g.e.*, s. 237 ve 303, not 2).

lu İsmail Efendi ile beraber *Kitâbü'l-Egânî*'yi tercüme ettiğini söyler; lâkin tahkik edilememiştir.⁴¹¹

Dârülfünûn'un Edebiyat Şûbesi kurulduğunda, öğrencilere okutulacak kaynakların yetersizliğini derinden hisseden müderrisler kendi ders kitaplarını, edebiyat tarihlerini, nazariyat çalışmalarını, metin şerhlerini telif etmeğe; ders takrirlerini kitaplaştırmağa ve örnek metinler neşrine başlarlar. Üniversitenin özel litografya tezgâhında basılan bu kitaplar, öğrencinin temel ihtiyaçlarını karşılar. Büyük kısmı kaybolup giden ve muhtemelen üniversite kitaplığında da tamamını bulmanın artık mümkün olmadığı bu yayınların arasında, tesbit edebildiğim kadarıyla iki tanesi de "chrestomathy" türünden antolojik metin neşridir. Bunlardan ilki *Şeyh Galib, Dîvan ve Hüsn ü Aşkından Müntehab Parçalar* (İstanbul: Dârülfünun Matb., 1336, 48 s.),⁴¹² diğeri ise, *Bursalı Ahmed Paşa Dîvânından Bazı Parçalar*'dır (İstanbul: Dârülfünun Matb., 1336, 79 s.). Her iki kitabın üzerinde de hazırlayanın adı yoktur; lâkin, basım yılları dikkate alındığında, bu neşirlerin Ömer Ferid (Kam) Bey'e ait olduğu söylenebilir.⁴¹³

Amerikan Lisan Mektebi muallimlerinden Prof. L. Levonyan İngiltere'ye gittiğinde, British Museum'da Kadı Bürhâneddin'e ait divandan bazı şiirleri istinsah eder ve dönüşünde bunları mektep müdürü F. Fredfield Godsell'e verir. Godsell'in neşre hazırladığı *Dîvân-ı Kadı Bürhâneddin, Gazel ve Rubâiyâtından Bir Kısmı ve Tuyuglar* (İstanbul: Matbaa-i Âmire 1338, 61 s.) adlı kitap, bu malzeme üstüne kuruludur ve Dr. Halil Edhem (Eldem)'in küçük neşrinden sonra,⁴¹⁴ bizde şair hakkında yapılan ilk ciddî yayındır.⁴¹⁵ Muhtemelen, Dârülfünûn'un Târih-i Osmânî müderrisi ve Tedkikat-ı Lisâniyye Encümeni'nin âzâsı olmak sıfatıyla böyle bir kitabın başına Cenab Şehabeddin'in giriş yazması gerektiği düşünülmüştür. Kitaba "Kadı Bürhâneddin, Hayatı ve Sanatı" başlığıyla dokuz sahifelik bir giriş yazan Cenab, burada ne şairi ne de metni doğru anlatabilmiştir. Kadı Bürhâneddin için,

411 Ahmed Refik (Altunay), "Ali Emiri Efendi, Hayatı ve Âsân", *İkdam*, 24 Kânûn-ı sâni 1340, sy. 9631.

412 Tahirü'l-Mevlevî (Olgun)'nin de bir *Hüsn ü Aşk* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1341, 104 s.) baskısı vardır ki, *Mahfel Mecmûası*'nın neşriyatındandır.

413 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun bir yazısından ("Prof. Ömer Ferid Kam ve Galib Dede'nin Mehtab Kasidesi", *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1944) ve Halil Çeltik'in *Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiyye Tetkikatı*'ndan (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1998, s. 9) sonra, Galib'in şiirlerini Ömer Ferid'in bastırıldığı bir ihtimâl olmaktan çıkıp kesinleşir. Ahmed Paşa'nın şiirlerinin Galib'le aynı sıralarda neşri, onu da Kam'ın hazırladığı fikrini kuvvetlendiriyor.

414 *Sivas Sultanı Kadı Bürhâneddin Nâmına Kayseriye'de Bir Kitâbe*, İstanbul, 1328, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matb., 8 s. (*Târih-i Osmanî Encümeni Mecmûası*, c. III, sy. 16'dan ayrıbasım).

415 Dîvânın tek nüshası Londra'da, British Museum'da OR. 4126 numara ile kayıtlıdır ve ilk defa P. Melioranski tarafından tanıtılmıştır ("Otrivki iz divana Achmeda Burhan eddina Sirasskogo", *Voctocnyja Zametki*, Petersburg, 1895, s. 131-152).

Eş'ârı, mestî-i şarab ve mestî-i muhabbet ile terennüm edilmiş ilhâmât-ı kalbdir. Edebiyat hürmetine Kadı'nın sefâhetini affedelim

gibi indî hükümler sıralamış; dîvanda “ق”ların “خ” olarak yazılmasını istinsah hatâsı sanmıştır.⁴¹⁶

Halil Nihad (Boztepe), Nedîm'in dîvânının 27 nüshasını elden geçirerek *Nedim Dîvânı*'nı basıma hazırlar (İstanbul: İkdâm Matb., 1338, 373 s.). Bu, o zamana kadar yapılan en titiz ve kapsamlı dîvan neşridir. Kitabın baş tarafına “Nedîm'in Hayâtı”nı Ahmed Refik (Altınay), “Nedîm'in Şiirleri”ni de Köprülü-zâde M. Fuad yazar. Şairle hayatları ve şiirleri sıkça karıştırılan Nedîm-i Kadîm'in dîvançesi de arkaya eklenmiştir.⁴¹⁷

VI. Derleme ve Antolojiler

Academie Française'in âzâsından M. Edouard Servan de Sugny, *La Muse Ottoman au chefs-d'oeuvre de la Poésie Turque* (Paris: Librairie Editeur, 1853, 394 s.; Paris: Joel Cherbuliez, 1855, 394 s.) adlı bir antoloji hazırlayarak Fransız okuru Türk şiiri ile tanıştırmaya çalışır. Servan de Sugny, kitabın başına eklediği “Türk Şiirinin Kısa Tarihi”nde⁴¹⁸ ilginç bir tesbitte bulunur:

Beni hayrete düşüren ve daima düşürecek olan şey, Türkiye'ye daha büyük bir despotizm hükmettikçe, şiir daha da fazla gelişmiş ve Avrupa medeniyetiyle olan iletişim içinde, gelenek ve görenekler güç kaybettiği ölçüde, şiire olan hayranlık da yozlaşmaya başlamıştır. Öyleyse zihinlerinin en yüksek seviyeye ulaşması için insanların mutsuz olması gerektiği doğru mudur? Bunu düşünmek çok üzücü olurdu.

Antolojide yer alan ve Âşık Paşa'dan itibaren doğru seçilmiş otuzaltı şairden tercüme edilen şiirler, Fransızcaya da manzum olarak çevrildiklerinden, bazı yerlerde lüzumsuz kelime ilâveleri yapmak, bazı yerlerde de serbest nazma müracaat etmek gerekmiştir.

Epiphanius Wilson, *Turkish Literature, Comprising Fables, Belles-lettres and Sacred Traditions*, New York: The Colonial Press, 1901, 462 s. Kitabın hemen başına “translated into English for the first time” notu konduğuna göre, daha ön-

416 Cenab'ın *Peyâm-ı Sabah Gazetes'i*ndeki iki yazısı (“Kadı Bürhâneddin, Mechûl Bir Türk Şairi”, 30 Kânûn-ı sâni 1338, sy. 1134 [11564]; “Kadı Bürhâneddin, Şiiri ve Dîvânı”, 2 Şubat 1338, sy. 1137 [11567]) ile Köprülü-zâde M. Fuad'ın eleştirileri (“Dîvân-ı Kadı Bürhâneddin Münasebetiyle”, *İkdâm*, 3 Temmuz 1338; “Kadı Bürhâneddin”, *Dergâh Mecmûası*, 5 Teşrin-i evvel 1337, c. II, sy. 12) de bu bu şartların kalem mahsûlleridir. Fevzi Lûtfi'nin yazısı da burada anılmalıdır: “Kadı Bürhâneddin”, *Dergâh Mecmûası*, 5 Temmuz 1338, sy. 30.

417 Yahya Kemâl, “Sönmüş Meş'ale”, *Tevhîd-i Efkâr*, 8 Mart 1338; Muhsin Macit, “Aynasında Nedîm'i Gören Şair: Halil Nihat Boztepe”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, Aralık 2002, sy. 344, s. 36-37.

418 Boğaç Babür Turna tarafından yapılan tercümesi için bkz. *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Mehmet Kalpaklı (haz.), İstanbul: YKY, 1999, s. 35-40.

ce Amerika'da benzer bir tercüme yayımlanmamış olmalı. Kitap bu özelliğiyle, Charles Wells'in *Literature of Turks, A Turkish Chrestomathy*'sinin (Londra, 1891, 272 s.)⁴¹⁹ İngiltere'deki etkisini tekrarlar gibidir.

Abdülhalim Memduh ile Edmond Fazy'nin müşterek derlemesi olan *Anthologie de l'amour Turc*'te (Paris: Mercure de France, 1905, 282 s.) şairler Asyatik ve Avrupaî olarak iki ekole ayrıldığı için, şiirler de buna göre tasnif edilir. Eski şairler Asyatik ekole mensuptur ve Şark'ın klâsik formlarını, Acem işi klişelerini kullanırlar. Gerçek mânâsıyla Türk ve millî olan ise, Avrupaî ekole mensup şairlerdir (s. 7). Memduh'un edebiyat tarihindeki sıra, aşağı-yukarı hiç bozulmadan antolojisinde de tekrarlanır ve klâsik döneme Fuzûlî ile başlanıp Endünlü Fâzıl'la sonlandırılır. Bu bölüme dahil edilen sekiz şair arasında en geniş yer -açıklanmayan, açıklansa da anlaşılamayacak bir sebeple- Fâzıl'a ve onun *Zenan-nâme*'sine ayrılmıştır (s. 81-111; ayrıca s. 271).

Hans Bethge, *Das türkische Liederbuch nach Dichtungen türkischer Lyrik*'i (Berlin: Morawe und Scheffelt, 1913) hazırlarken Abdülhalim Memduh ile Edmond Fazy'nin kitabından da istifade ettiğini gizlemez (s. 117). Şiir antolojisinin yenilerde ikinci baskısı da yapılmıştır (Kelkheim: YinYang Media Verlag, 2002, 122 s.).

E. J. Wilkinson Gibb, Türkçe'yi şiir üzerinden öğrenmeye çalışmış ve 1882'ye kadar İngilizceye tercüme ettiği şiirleri toparlayarak *Ottoman Poems Translated into English Verse in the Original Forms* (Londra: Trubner and Co., 1882, 272 s.) adlı müstakil bir kitap hazırlamış; antolojisini meşhur sözlükçü J. William Redhouse'a ithaf etmiştir. Bu tercümelerin tercüme olmaktan ötede, başka anlamları vardır. Gibb şiirleri çevirirken İngilizcede nasıl karşılanabileceğini değil, Türkçesinin nasıl olup da bozulmadan aktarılabilceğini, aruzun İngiliz kulağına nasıl tanıtılabileceğini düşündüğü için, ortaya çıkan tercüme İngilizlerin şiir zevkini tatminden uzaktır. "İngilizce kelimelerle Doğu şiiri yazmak" düsturu ve "Türkçe bilmeyen vatandaşlarıyla Türk şiirinin heyecanını paylaşmak" hevesi, gününde hayli yadırganmış olmalı.⁴²⁰ Antoloji, Gibb'in ölümünün

419 Kitabın girişinden bir bölümü Hüseyin Çelik tercüme etmiş (*Türk Dostu, İngiliz Türkolog Charles Wells: Hayatı, Eserleri ve Osmanlı Türkleri İle İlgili Düşünceleri*, Ankara, 1996, s. 38-43) ve ondan naklen *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler* (s. 51-53) adlı derlemeye de alınmıştır.

420 Gibb, 6 Nisan 1881'de Ebuzziyâ Tefvik'a yazdığı mektuba kitabının bir nüshasını da ekler ("Sâhib-i Gayret Tahir Beyefendiye", *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 1 Cemâziyelevvel 1302, Cüz 45, s. 1427-1430). Konu hakkında Menemenli-zâde Tahir Bey'le Ebuzziyâ'nın karşılıklı cevapları yayımlanır ("Tezkire", "Cevap", *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 15 Cemâziyelevvel 1302, Cüz 46, s. 1458-1463 ve 1465-1466; "Saâdetlû Abdülhak Hâmid Beyefendi Hazretlerinin İrsâl Buyurdıkları Mektuptur", *Gayret Mecmûası*, 16 Mayıs 1302, sy. 20, s. 78; 30 Mayıs 1302, sy. 22, s. 85-87). Abdülhak Hâmid ise, devrin Maârif Nâzırı Münif Paşa'nın, Gibb'i "nişân ile taltîf" etmesi yolunda ikazını gerekli görür (*Mektublar*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334, c. II, s. 20).

ardından Amerika'da da basılır: *Ottoman Literature, the poets and poetry of Turkey*, Washington: M. W. Dunne, 1901, 351 s.

Ruznâmçeci-zâde M. Lebîb Efendi'nin kıssa ve anekdotlardan oluşan *Cevâhir-i Mültekate* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1286, 745 s.) adlı derlemesi⁴²¹ daha sonra, Giridli Mustafa Nûri Efendi tarafından tezyil edilir: *Dürer-i Mültekate-Zeyl-i Cevâhir-i Mültekate* (İstanbul, 1288)

“Mir'atçı” nâmiyle tanınan Mustafa Refik Bey'in *Letâif-i İnşâ'sı* (İstanbul: Tercümân-ı Ahvâl Matb., 1281, c. I, 133 s.) devri için önemli bir antolojidir. Refik'in amacı, “bâzısı ashâbının nâmı gibi mukayyed varak-pâre-i nisyân ve bâzısı dahi kayıtsızlıktan nâşî perîşân” olan yazışma örneklerini bulup neşretmektir. Elinde böyle önemli ve unutulmuş metin bulunanların yollaması hâlinde, onları da değerlendirmeyi düşünmektedir. Antolojide Fuzûlî, Veysî, Nâbî, Koca Râgıb Paşa, Kânî, Sünbül-zâde Vehbî, Pertev Paşa gibi şair-nâsirlerin mektupları, tezkere ve takrirleri yer alır. Seçkinin sonraki cildi de (İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matb., 1282, c. II, 143 s.) Kanûnî'nin Şehzâde Mustafa'ya yolladığı vesâyâ-nâme ile başlar ve benzer kıymette, ilginçlikte metinlerle devam eder. Refik Bey'in 1282'deki kolera salgınında ölmesinden sonra, eldeki malzemeyi Mehmed Tevfik değerlendirir ve üç cilt de o neşreder (Tasvîr-i Efkâr Matb., 1285, c. III-V, 82+96+79 s.).⁴²²

Abdülhamid Ziya Bey Avrupa'dan döndükten sonra, büyük boyda üç ciltlik bir klâsik şiir antolojisi hazırlayarak adını da *Harâbat* koyar (c. I, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1291, 25+285 s.; c. II, 1292, 506 s.; c. III, 1292, 436 s.). Antolojide Arap ve Fars şiiri yanında Türk edebiyatının Çağatay sahası da dikkate alınmıştır. Her cilt şairlerin mahlâslarına göre alfabetik yapılmıştır; lâkin Arap şairlerin isimlerinin verilmesi alfabetik sıralamaya uyulan her metinde olduğu gibi, bu defa da problem yarattığı için, onların sıraya uymaları istenmemiştir. Şairlerden seçilen metinler ise, kendi içinde redif yahut revî harfi sırasına sokulmuştur. Ciltler formlara göre paylaştırılmış ve ilk cilt kasidelere, sonuncu cilt mesnevîlere, ikinci cilt ise, sair formlara ayrılmıştır. Birinci ciltte 22 Türkçe, 38 Farsça ve 37 Arapça kaside yer alır. İkinci ciltte 393 Türkçe, 374 Farsça ve 345 Arapça şiir bulunur. Sonuncu cilt ise, 17'si Türkçe, 36'sı Farsça olan 53 mesnevî varken, Arap şairlerinden örnek alınmamıştır. Antoloji, bir yandan dâhil edilmeyen önemli şairler ve şiirler olduğu için mihengi sağlam olmamakla bir yandan da dâhil edilen çağdaş şairlerin bazısında tarafgir davranılmakla itham edilir. Yenilik taraftarları ise, kitabı ölmüş bir edebiyatı hortlatma gayreti olarak algıla-

421 İlâni için bkz. *Hakayku'l-vekeyi*, 4 Receb 1288, sy. 364.

422 Faik Reşad'ın klâsik ve yeni nesir örneklerini toparlayan derlemesi *Yeni Letâif-i İnşâ Yahud Muharrerât-ı Nâdire* (2. bs., Dersâdet: Kasbar Matb., 1307, 217 s.), Mustafa Refik'in eserine sadece ismen benzemez; ondan alınan pekçok metni de aynen içerir. Derlemeci, “Kârîne” hitap eden giriş yazısında, “Şinasi'nin mekteb-i irfânı sebekhanlarından” saydığı Refik'in metnini yağmada hiçbir mahzur görmemiştir.

arak eleştirirler. Mehmed Tevfik'in *Tahrîc-i Harâbât'ı* (Kostantuniye, Matbaa-i Ebuzziyâ, 1300, 48 s.) ise, antolojiye alınması gerekirken alınmamış isimler ve eserleri içeren bir zeyl olur.

Çaylak adlı bir gazete çıkardığı için, "Çaylak Tevfik" nâmiyle de anılan Mehmed Tevfik, özellikle mizah edebiyatımıza hizmet etmiş; *Letâif-i Âsâr*, *Geveze*, *Terakkî* gibi periyodikleri de mizah aşkıyla çıkarmıştır. Bazen "Nevâdirü'z-zurefâ" adıyla de tanınan *Nevâdirü'l-üdebâ ve Âsârü'z-zurefâ'sı* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1299, 288 s.) modern mizah ile gelenekli kıssa ve anekdot aktarımcılığının kesişme noktasında ortaya çıkmış önemli bir derlemedir. Tevfik'in *Letâif-i Nasreddin* (İstanbul: Vakit Matb., 1299, 8 s.), *Hazîne-i Letâif* (İstanbul: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1302, 302 s.), *Bû Âdem* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1310, 190 s.)⁴²³ adları altında topladığı 200 civarında Nasreddin Hoca fıkrası⁴²⁴ ve muhtelif kıssalar ise, mizah tarihimiz adına bir değerdir.⁴²⁵

Ebuzziyâ Tevfik Rodos'ta sürgün iken, bir seçki projesi oluşturacak; muhtemelen, daha kitap şekli, hacmi kazanmağa başlamadan giriş yazısını da kaleme alacaktır. 1292'de Şövalye Kulesi'nde "Ashâb-ı Mütâlâaya" hitaben kaleme aldığı bu metinde

Ecdâdımıza bakmalı da, ne olmaklığımız lâzım geldiğini ondan anlamalı. Yoksa yazdığımız şeylere Veysilerin* filânların âsârı mihek addolunursa edebiyatımızın istikbâli emin olamaz

diyerek böyle bir çalışmaya niçin ihtiyaç duyduğunu açıklayacaktır. Antoloji birkaç yıl sonra basılır: *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* (İstanbul: 1296, Mihran Matb., 512 s.; temsîl-i sâdis,⁴²⁶ Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1330, 544

423 Pekçok kaynakta, yanlış olarak "Bu Adam" olarak geçer. Almancaya tercümesi: Theodor Menzel, "Mehmed Tewfiq's Bu adem Schwänke", *Münchner orientalische Gesellschaft, Jahrbuch Beiträge zur Kenntnis der Orients*, 1911, c. IX, s. 124-159.

424 Önemli olmasına rağmen, ne Kavafyan'ın [*Nasreddin Hoca'nın (Tuhaf) Lâtîfeleri*, Âsitâne, 1871, 1873, 1875, 1886, 1914], ne de Köprülü-zâde M. Fuad'ın (*Nasreddin Hoca*, İstanbul: Kanâat Ktbh., 1918, 238 s.) neşirleri, Veled Çelebi (İzbudak)'nin "Bahâî" imzasıyla yayımladığı *Letâif-i Hoca Nasreddin Rahmetullahi aleyh* (İstanbul: Hilâl Matb., 1327, 225 s.) kadar şöhret kazanmıştır. Çelebinin derlemesi değişik tarihlerde beş kere basılmış; çocuklar için müstakil basımı da yapılmıştır.

425 Âhî'nin *Hüsn ü Dil* mesnevisini neşre hazırlayarak *Asır Gazetesi*'nde tefrika ettirdikten sonra yeniden bastıran da Mehmed Tevfik'tir (İstanbul: Asır Gazetesi Matb., 1287, 243 s.). Tevfik, "Bu kitabı tâ evâil-i hâlimde bir şevk-ı vicdanî ile kesret üzere mütâlâa eder ve hattâ tab' u neşrini aşırı arzû eylerdim" (*Kafîle-i Şuarâ*, s. 21) diye yazıyor.

* "Tasfiye-i lisan" hareketi başladığında Süleyman Nazif'le müştereken bir "Açık Mektup" (Yeni Tasvir-i Efkâr, 16 Eylül 1909, sy. 108) yayımlayan Ebuzziyâ, orada Nergisi gibi Veysî'yi de "müceddid" sayar. Bir çelişki mi, fikir değiştirme mi yoksa Nazif'e ayak uydurma gayreti mi, bilinmez.

426 Antolojinin altı baskısı olmasına rağmen, İbrahim Necmi (Dilmen) yedi kere basıldığını (*Tarih-i Edebiyyat Dersleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338, c. II, s. 224); Şahap Nazmi Coşkunlar ise, sadece dört baskısı bulunduğunu ("Ebuzziya Tevfik, Hayatı ve Eserleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 1957, c. VI, sy. 4, s. 67) yazarlar.

s.). Beşyüz küsur sahifelik antolojiye sadece 18 isimden metin seçilmiştir ki, bunların 11 tanesi, XIX. asırdan evvel yaşamış veya şöhretini Tanzîmat'tan evvel kazanmış nâsirlerdir. Buna rağmen, ilk on isme ayrılan yer, geriye kalanlara ayrılan yerin üçtebiri kadardır.

Ebuzziyâ, Osmanlı edebiyatını Fâtih devrinden, nesrini de *Tazarru'-nâme*'den başlatmak kararında olduğu için,⁴²⁷ antolojisine de ilk isim olarak Sinan Paşa'yı seçmiş ve onu "edebiyât-ı Osmâniyyenin müessis-i evveli" saymıştır. Onu Fuzûlî, Koçi Bey, Naîmâ, Nedim, Kânî, Mehmed Hakkı Paşa, İsmet Bey,⁴²⁸ Koca Sekbanbaşı, Mütercim Âsım ve Âkif Paşa izlemektedir. Nâsirler hakkında söylenenler ciddîdir, biyografilerinde eksikler varsa da büyük ekseriyeti doğrudur, "yenilik" in gözlüğüyle değerlendirildikleri unutulmadan okunursa, tesbitleri de isabetli bulunur. Yerli-yersiz anlatılan fıkralar, kıssalar görölmez. Bu özellikleri ile *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'nin ilk edebiyat tarihlerimizin pekçoğundan daha sağlam bilgiler verdiği söylenebilir. Nitekim onu "bizde yazılmış ilk târih-i edebiyat gibidir" diye nitelendirenler⁴²⁹ çok da haksız sayılmazlar.⁴³⁰

Antolojisinin ilk basımının yapıldığı sıralarda, Ebuzziyâ'nın niyeti *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'nin bir de nazım cildini çıkarmaktır. Bu hususta fikrini almak için, Midilli'deki Nâmık Kemâl'e bir mektup yazar. Kemâl, 24 Cemâziyelâhir 1296 tarihli cevabıyla⁴³¹ bu cildin muhteviyâtını belirler. Antoloji Sultan Veled'le başlamalı, Kadı-zâde Fâzıl ve Süleyman Çelebi onu izlemelidir. Fâtih devrine gelindiğinde, Ahmed Paşa ile Kastamonulu Nizâmî'den şiirler alınmalıdır. Ali Şîr Nevâyî ile Hüseyin Baykara'nın şiirlerini de "ufacık bir islâh ile Türkçemize benzetmek mümkün olacak"tır. Fâtih'ten de şiir almalıdır ama, "Fâtih asrı da şiir için bizlerce terakkî-i edebiyat gösterir bir zaman değildir". Sultan II. Bayezıd'ın Farsça'ya meyli sebebiyle, devrinde Necâtî'den başka Türk şairi yok gibidir. Yavuz Sultan Selim "asrının en büyük şairidir; hattâ İbni Kemâl'e dahi müreccattır. (...) Bilmem ne hikmettir ki, hilâfeti İstanbul'a kadar getirmeğe muktedir olan Sultan Selim, edebiyatı kendi milletinin lisanına nakletmek istemedi, ihtimâl ki hatırına gelmemiştir".

427 "Târih-i Edebiyyâtımız Hakkında Bir Mütâlâacık", *Muharrir*, 1293, Cüz 1.

428 Antolojinin sonuncu baskısında adı çıkarılan iki isimden biri Ahmed Cevdet Paşa, diğeri de İsmet Bey'dir.

429 İsmail Habib (Sevük), *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340, s. 416. Ayrıca bkz. Nurullah Çetin, "Tanzîmat Dönemindeki Bazı Biyografi ve Antolojilerde Edebiyat Tarihi Özellikleri", *AÜ OTAM Dergisi*, 1996, sy. 7.

430 Bu antoloji, türkolog Clément Huart'ın bir tanıtma yazısında da "edebiyat tarihi" olarak takdim edilir ["Numouné-i Edébiyyat (Modèle de Littérature Turque)", *Journal Asiatique*, Série VII, Tome XVIII, Août-Septembre 1881, s. 267-279]. Aynı kaynaktan öğrenildiğine göre, Paris'teki Ecole Spéciale des Langues Orientales Vivantes, antolojiyi ikinci sınıf öğrencilerinin ders programına da eklemiştir.

431 *Namık Kemal'in Husûsi Mektupları*, F. A. Tansel (haz.), Ankara: 1969, TTK Yay., c. II, s. 434-442.

Ebuzziyâ'nın Osmanlı şiirini Fâtih asrından başlatma isteğine mukabil, Kemâl "Şi'ren devr-i edebimiz, Sultan Süleyman zamanından başlıyor" iddiasındadır. Bu devirden Fuzûlî, Bâkî, Rûhî-i Bağdâdî, Yahyâ Bey, Ebussuud, Şehzâde Mustafa antolojiye dahil edilmelidir. Nef'î hakkında bir biyografi yazmayı da kuran Kemâl'in "Benim gördüğüm âsâra nazaran Bâkî zamanından tâ Nef'î'ye kadar şiir yok demektir" tesbiti ilginç... Sonra Nâilî, Fehim, Cevrî, Âlî, Neşâtî, Mezâkî, Nâbî, Hâmî-i Âmidî, Azmî ve Hâletî, Nâdirî, Riyâzî, Şeyhülislâm Yahyâ ve Bahâî, Seyyid Vehbî, Râgıb Paşa, Rahmî-i Kırımî, Kelîm, Sâmi, Râsîh, Tâlib gelmelidir. Kemâl, "lisanımızın en büyük şairi" dediği Nedîm'e ayrılacak bölümü yazmaya, şiirlerini seçmeye taliptir. Ardından antolojiye Nevres, Haşmet, Sünbül-zâde Vehbî, Fasîh Dede, Hulûsî Dede, Şâmî-zâde, Sâkıb Dede dâhil edilmelidir. III. Selim devrinden Galib, Pertev, İzzet Bey, Sürûrî, Neş'et; II. Mahmud devrinden de İzzet Molla, Vâsîf, Âkîf Paşa, Câvid Bey, Dâniş, Fâzıl Bey, Pertev Paşa, Şeyhülislâm Hikmet Bey, Tahir Selâm Bey seçilecek isimlerdir. Kemâl, mektubunun bundan sonrasında da kendi devrinin şairlerini sayar.

Ebuzziyâ, açıklanması gereken tarafları sorup itirazlarını sıraladığı bir cevap yazmış olmalı ki, Kemâl'in 17 Receb 1296 tarihli mektubu daha belirleyicidir.⁴³² Meselâ Zâtî, Halim Giray, Münif, Belîğ isimlerini bu mektupla listesine ekler. Ebuzziyâ'nın itirazını haklı bularak Süleyman Çelebi'yi taslaktan çıkarır. Necâtî'yi "eş'ârî çekilir belâlardan olmayan mahlûkattan" sayan Ebuzziyâ'yı aydınlatır; onun eklemek istediği Cem Sultan için ise, "Şair değildir, onu geç!" de-yiverir. *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'yi Ebuzziyâ daha bir antoloji kılığında tasarlamakta; Kemâl ise, "edebiyatımızın tarihine *Nümûne*'nin gerçekten bir nümûne olması"nı amaçlamaktadır. Büyük heveslerle başlanan, titizlikle plânlanan bu ikinci cilt neşredilemez. Ebuzziyâ da Kemâl de antolojinin manzum kısmından bir daha bahsetmezler. Sebebi mechûl...

Ebuzziyâ Tefvîk'in "Kitabhâne-i Ebuzziyâ"sı gibi, Mihran Efendi de bir "Cep Kütüphanesi" kurmuş ve otuziki kitap basmıştır ki, bunların onikisi Şemseddin Sâmi'ye aittir. Sâmi Bey'in cep kitapları serisinden çıkan iki metni de derlemedir. Bunlardan ilki *Emsâl* (İstanbul: Mihran Matb., 1296, 511 s.), ikincisi ise *Letâif* (2 cüz, İstanbul: Mihran Matb., 1300-1301, 1-128+129-224 s.). Şemseddin Sâmi, *Emsâl*'in 7 Şâban 1296 tarihli "İfâde-i Meram"ında, *Sabah ve Tercümân-ı Şark* gazetelerinin sermuharrirliğini yürüttüğü sıralarda kaleme aldığı "Şundan Bundan" köşesindeki⁴³³ "hikemiyyât kabîlinden" vecîze, fıkra ve kıssaları toplayıp kitap yapmayı düşündüğünü anlatır. Bunlar Doğu ve Batı dillerinden, meşhur edib ve feylesoflardan tercüme edilmiş, aralara telif parçalar da katılmıştır. Kitapta 2919 metin vardır. *Letâif*'te ise, aynı gaze-

432 A.g.e., s. 460-464.

433 Ö. Faruk Akün, Sâmi Bey'in "Şundan Bundan başlığı altında yazdığı fıkralar yüzünden 'şundan bundancı' diye" anıldığını yazar (*İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB, 1979, c. XI, s. 412).

te köşesinde yayımlanan, fakat “hikâyât-ı mudhike” sayılabilecek 436 fıkra toplanmıştır. Ayrıca, basılmamış kitapları arasında, 1297 tarihini taşıyan *Müntehabât-ı Arabiyye* adlı derleme bir metin daha vardır ki, Arapça “emsâl ve hikâyât” toparlanmıştır.⁴³⁴

V. D. Smirnof, *Mecmûa-i Müntehabât-ı Âsâr-ı Osmâniyye* (St. Petersburg: R. Toliki Matb., 1308/1893, 511 s.) adlı Türkçe bir derleme yayımlayarak seçme kıssaları ve anekdotları meraklısına aktarır.

Ali Emiri Efendi'nin *Cevâhirü'l-mülûk* (İstanbul: Asır Matb., 1319, 60 s.) nâmı altında tertip ettiği antoloji, Sultan II: Abdülhamîd'e varıncaya kadar, Osmanlı hükümdarlarına yazılmış manzum ve mensur medhiyeleri, sultanların ve şehzâdelerin kaleme aldıkları şiirleri biraraya getirmeyi amaçlarsa da sadece ilk cüzü yayımlanabilir.⁴³⁵ Emiri, *Levâmiu'l-Hamîdiyye*'sinin arka kapağında, *Mevâhibü's-sülûk* adlı bir başka antolojisinin basıma hazırlandığını duyurur. 1000 sahife gibi inanılmaz bir hacme ulaşan kitap, Osman Gazî'nin oğlu Alâaddin Paşa'dan başlayarak onüç şehzâdenin şiirlerini ve onlara söylenen nazîreleri içermektedir. Emiri'nin pekçok projesi gibi, bu derlemenin âkıbeti de meçhûl... Mümkündür ki, bu defa da bir nazîre antolojisi hazırlamağa soyunduğu için yarıda terkedilmiştir. Emiri, dergisinde *Mecmau'n-nezâir*'den ilk bahsettiğinde yıl 1918'dir.⁴³⁶ İki sene sonra, çalışmasının ulaştığı yer hakkında bilgi verir:⁴³⁷ Antolojinin“”harfi bitmiş ve birkaç bin şairden onbin civarında beyit toplanmıştır. Böyle giderse, derlemesi tamamlandığında otuz cildi bulacaktır. Bu hacimde bir antolojiyi tamamlamaya ömrü vefa etmez ise, başkalarının sürdürmesi vasiyetidir. *Tarih ve Edebiyat Mecmûası* yayımlanmağa başlandığında (31 Ağustos 1338, sy. 1), okura bir sürpriz yapıldığı ve antolojinin de derginin eki olarak sekiz sahifelik fasiküller hâlinde verildiği görülür. Gelgelelim, derlemenin ismi değişmiş ve *Vesâiku'l-âsâr* olmuştur; zîrâ, antoloji artık bir nazîre güldestesi olmaktan çıkıp güzel beyitler seçkisine dönüşmüştür. Yine de sadece üç sayı (1, 4, 5) ve toplam 24 sahifelik fasikül verilebilir. Antolojinin epeyce bir yer kapladığı düşünülen müsveddeleri hâlen bulunamamıştır.

Kanûnî devri şair ve müderrislerinden olup “Sarı Memi” diye de anılan Edirneli Mehmed Hıfzî Efendi'nin *Manzûme-i Durûb-ı Emsâl*'i (İstanbul, taşbasma,

434 Ağâh S. Levend, *Şemsettin Sami*, Ankara: TDK Tanıtma yay., 1969, s. 99. Faik Esad (Andelib) da “Arapların Hikâyât-ı Şuarâsı” başlıklı bir yazısında aynı malzemeyi kullandıktan (*Mekteb Mecmûası*, 13 Kânûn-ı sâni 1309, c. II, sy. 2, s. 67-68) kısa bir süre sonra kitaplaştırır: *Arapların Hikâyât-ı Şâirâneleri*, İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1312, 32 s.

435 Millet Kütüphanesi'nde Ali Emiri'nin kitapları arasında rastlanan *Yavuz Sultan Selim Han Gazî Hazretlerinin Eş'âr-ı Şâhânelerinin Tasdîsât ve Tahmîsâtı* (Mnz. 532) zaman zaman müstakil bir risale zannedilmekte ise de *Cevâhirü'l-mülûk*'ten müstahreddir.

436 “Muazzam Bir Eser Teşebbüs”, *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûası*, 31 Ağustos 1334, sy. 6., s. 118-119.

437 “Bir Eser-i Muazzam”, *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûası*, 28 Şubat 1336, sy. 24, s. 610-612.

1272, 25 s.) Tanzimat sonrasında basılan ilk atalarsözü kitabıdır. Onun yolundan giden Vâcid Efendi'nin *Durûb-ı Emsâl*'i (İstanbul: Âşır Efendi Matb., 1275, 31 s.) ise, bu ilginin genç nesle aktarılmasını sağlar.⁴³⁸ Vâcid'in dostu ve Meclis-i Maarif'ten mesâî arkadaşı olan İbrahim Şinasi, Paris'te iken hazırladığı *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye*'yi dönünce bastırır (İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matb., 1280, 229 s.).⁴³⁹ Şinasi, atalarsözü örneklerini derlerken “Durûb-ı emsâl ki, hikmetü'l-avamdır; lisanından sâdır olduğu milletin mâhiyyet-i efkârına delâlet eder” fikrini aklından çıkarmadığı için, bir folklor araştırmacısından ziyade, bir kültür tarihçisi gibi davranır ve hem her atalarsözünün Arapçada, Farsçada, Fransızcada bir mukabili olup olmadığını araştırır hem de klâsik şairlerin o darb-ı meseli andıkları örnekleri gösterir. Eseri, yer yer deyimlere ve fıkralara da rastlanmasına rağmen, 1500 kadar maddeyi içerir. Birkaç yıl sonra, kitabının genişletilmiş bir basımını hazırlaması da Şinasi'nin bu konuda çalışmayı sürdürdüğünü gösteriyor (2. bs., İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matb., 1287, 329 s.). Sonraları, Ebuzziya Tevfik kitaba -kendi ifadesiyle- “ikibin mesel daha” ilâve ederek⁴⁴⁰ yeniden yayımlar (3. bs., İstanbul: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1302, 510 s.).⁴⁴¹ Ebuzziyâ'nın daha 1293'te, Bosna Vilâyeti'ne mektupcu olmasından sonra, özellikle Boşnakların dilinde dolaşan 148 atalarsözünü toplayıp neşretmesi⁴⁴², bu alana olan ilgisinin eskiliğini gösteriyor. Bu sözlerden 25'i, daha sonra, Şinasi'nin derlemesine eklenecek olan meseller arasında yer alır.⁴⁴³ Ahmed Vefik Paşa, *Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl Atalarsözü*'nü [(Bursa): (Hudâvendigâr Vilâyeti Matb.), (1288 ?), 303 s.],⁴⁴⁴ paşanın damadı olarak onun çalışmalarını takip etme şansını bulduğu düşünülebilecek Teke-zâde M. Said de *Cümel-i Müntehabe-i Türkiye Yahut Atalarsözü*'nü (İstanbul: Kasbar Matb., 1312, 384 s.) hazırlarlar. Said Bey kitabını yayımlarken “Durûb-ı emsâlden herbiri ahlâk-ı beşeriyye ve fezâil-i tabîiyye nokta-i nazarından bakılır ise, bir düstûr-ı ibrettir” diyerek yaptığı işin önemine dikkat çeker. Derlemede, Arapça ve Farsça mısralar, kelâm-ı kibarlar da bulunur; ama merkezde Türkçe ve Türk kaynaklı atasözleri durur. Ahmed Midhat,

438 Ayrıca bkz. Adnan Ötügen, “Darb-ı Mesel Mecmûaları Kitabiyatı”, *Atsız Mecmûa*, 15 Nisan 1932, sy. 12. Gerçi, daha önce Tayyar-zâde Atâ Bey'in bir atalarsözü derleme çalışması olduğunu biliyorsak da (*Târih-i Atâ*, İstanbul, 1293, c. V, s. 432) *Gülşen-i Her-hisâl Ravza-i Durûb-ı Emsâl* adlı bu eser yayımlanamamıştır.

439 Derleme Süreyya Beyzadeoğlu tarafından yeni harflere çevrilerek bastırılmıştır (İstanbul, 2003).

440 Âlim Gür atasözlerini “teker teker” saymış ve 2000 değil, sadece 1602 tanesinin Ebuzziyâ'da ait olduğunu tesbit etmiştir (*a.g.e.*, s. 81, not 221).

441 Mustafa Baydar, bir de dördüncü baskıdan bahseder ki, doğru değildir (*Ahmet Mithat*, İstanbul: Varlık Yay., 1954, s. 25).

442 “Boşnakların Durûb-ı Emsâli”, *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 15 Zilka'de 1297, sy. 5, s. 155-160.

443 Fevziye A. Tansel, “Atalar Sözü'nün Araştırma Kaynak ve Metodları, Ebuzziyâ Tevfik'in Bosna'da Derlediği Atalar Sözü”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1986, c. II, s. 365-386.

444 Bu bilgi, Abdurrahman Âdil (Eren)'in “Tevsik-ı Târih: Ahmed Vefik Paşa” (*İkdam*, 27 Temmuz 1338, sy. 9110) yazısından alınmıştır.

atalarsözü hakkında iki kitap yayımlamıştır. Bunlardan biri, Şinasi'nin kitabındaki bazı atalarsözünün hangi durumlarda kullanıldığını öğretmek için kaleme aldığı hikâyelerden ibaret *Durûb-ı Emsâl Osmâniyye Hikemiyâtının Ahvâlini Tasvir*'dir (İstanbul: Kırkanbar Matb., 1288, 224 s.),⁴⁴⁵ diğeri de içinde 4300 civarında atalarsözü barındıran *Türki Durûb-ı Emsâl*'dir (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1295, 268 s.).⁴⁴⁶ Ali Emiri'nin darb-ı meselleri topladığı ve herbirinin manzum örneğini eski kaynaklardan bulup verdiği üç ciltlik bir çalışması vardır (Millet Ktbh., A. Emiri, Edb. 282-284, 85+58+60 v.). Derlemede alfabetik sıra gözetilmiş; ilk cilt “ث” ye, ikincisi “ق” a kadar gelmiş, sonuncusu da takip eden harflerle başlayan atalarsözüne ayrılmıştır. Bazı atalarsözü örneklenemeyip karşısı boş bırakıldığı için tamamlanmış bir çalışma sayılamazsa da klâsik şiirin gelenekten faydalanma çabasını bir kere daha ortaya koyduğu için önemlidir. Muallim Nâci'nin, daha önce *Saadet Gazetes*'inde yayımladığı (sy. 365-771) 330 Arap atalar-sözü tercümesinden 300'ünü bir araya getirdiği *Sânihâtü'l-Arab* (Kostantınıye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1303, 448 s.) da bu meyanda sayılabilir.*

Faik Reşad'ın *Gencine-i Letâif* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1299, 144 s.) ve onun zeyli olarak düşünülmüş *Mecmûa-i Letâif* (İstanbul: Asır Matb., 1315, 49 s.) adlı iki fıkra kitabı varsa da *Külliyât-ı Letâif* (2 cilt, İstanbul: Sancakçıyan Matb., 1328, 960 s.) nâmını verdiği ve gerçek bir külliyyat özelliği gösteren derlemesi onlardan çok daha kıymetlidir. Kitabın başındaki “İfâde-i Meram” da söylediğine göre, *Külliyât-ı Letâif*'i eski-yeni yirmiden fazla kaynaktan yararlanarak hazırlamıştır. Eski letâif kitaplarında tesadüf edilemeyecek bir yol izlenerek lâtîfelerin tasnifi yapılmıştır. Derlemeci, kitabında yer alan 1596 lâtîfeyi “otuz bu kadar fasla tefrik” ettiğini söylerse de fihristinde sadece yirmiyedi fasıl görünmektedir. Muhtemelen, kitaba dahil edilemeyen bölümler olmuştur. *Külliyât-ı Letâif*'i bilinen letâif-nâmelerden ayıran ve bizim için önemli görünen

445 Atalarsözü için uydurulmuş bu hikâyelerden birkaçı yeni harflere de aktarılmıştır: Şevket Rado, *Ahmet Mithat Efendi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1986, s. 165-220. Şimdilerde yayımlanan ve deyimlerin, atasözlerinin nereden geldiklerini araştırmak iddiasında bulunan bazı kitaplarda Ahmed Mîdhat'ın olduğu bilinmeden kaydedilen hikâyelere rastlamak da mümkündür. Ebuzziyâ'nın da Konya'da sürgün iken atalarsözü şerhine teşebbüs ettiği anlaşılıyor: “Defter-i Hâtırâtımdan: Bazı Durûb-ı Emsâlin Şerhi”, *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, 16-23 Zilhicce 1329, sy. 124-125, s. 253-256 ve 284-287.

446 Bu kitaba, yazarın hiçbir bibliyografyasında rastlanmamaktadır. Adnan Ötügen, bu kitabın Londra'da, Davis tarafından h. 1315'te yapılmış bir neşrini daha görmüştür. Bu kitabın aslının fotoğraftan alınmış klişeleri çıkarılarak basılan 401 sahifelik bir kitaptır (Ayдын Oy'un bu basıma ait şüpheleri için bkz. “Tanzîmat Yazarları ve Atasözleri”, *Türk Dili Der-gisi*, 1 Haziran 1959, sy. 93, s. 502, not 7). Bu neşirden önce de Viyana Şarkiyat Akademya-sı tarafından *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye* (Viyana, 1281, Devlet-i İmparatoriyye Matb., 180 s.) adlı bir kitabın yayımlandığını biliyoruz. Ayrıca bkz. L. Victor Letellier, *Türk Dilinde Gü-zîde Meseller*, Paris, Dondey-Dupré Matb., 116 s.; N. M. H., *Durûb-ı Emsâl*, Londra: Mat-baa-i Terakkî, 1303/1886, 21 s.

* Yeni harflerle de basılmıştır: *Arap Edebiyatında Deyimler ve Atasözleri-Sânihâtü'l-Arab*, Ö. Hakan Özalp (haz.), İstanbul, 2002;

özelliği, bütün bölümleri içinde en geniş olan üçüncü faslının ediblere ve kalemşörlere ayrılmış olmasıdır (c. I, s. 111-189). Bu bölümde Arap, Fars ve Türk ediblerinin seçkin nükteleri, edebiyatın bazı meselelerine dair esprili yorumları yer alır.⁴⁴⁷

Bursalı Mehmed Tahir Bey'in *Müntehabât-ı Mesârî' u Ebyat* (İstanbul: Necm-i İstikbâl Matb., 1328, 191 s.) derlemesi, Balkan Harbi yıllarının hercümerci içinde kötü bir kâğıda, az sayıda basılmış ve pek de dikkat çekmeden unutulup gitmiştir. Çok sonraları, O. Kemal Tavukçu tarafından yeni harflere çevirilerek bastırılmış (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1997, 204 s.); lâkin bu kere de yayımlandığını pek fark eden çıkmamıştır.

Müstecâbî-zâde İsmet Bey, yıllar yılı okudukları, dinledikleri arasından hoşuna giden kıssaları, Doğu'nun ve Batı'nın meşhur isimlerinin lakonik değer taşıyan cümlelerini bir tarafa kaydeder ve sonunda *Şükûfe-çin* (İzmir: Âhenk Matb., 1327, 89 s.) adını verdiği bir kitapta toparlar. Kısacık "İfade"sinden, "hem faydalı hem eğlenceli cümel ü fikarâttan müteşekkil" olan bu kitabın rağbet bulması hâlinde, "aksâm-ı sâire"nin de yayımlanacağı öğrenildiğine göre, eldeki malzeme bastırılabilenden çok daha fazladır. Derlemede Arap, Fars ve Türk şairlerinin de epeyce hikâyesi bulunduğu için ayrıca önemlidir.

Rûsûmat Emaneti Muhasebe Kalemi kâtiplerinden Vâsıf Efendi'nin tertip ettiği ve mukaddemesinden yüz forma kadar bir hacmi olacağı haber verilen *Mecmûa-i Medâiyih-i Hazret-i Mevlânâ*'nın sadece yedi forması basılmıştır (1. ks., İstanbul: Âlem Matb., 1315, 80 s.; 2. ks., İstanbul: Asır Matb., 1316, 32 s.). Bir kısmı tercüme edilmek, bir kısmı da Türk şairlerinden seçilmek sûretiyle Mevlânâ hakkındaki şiirlerin önemlilerini biraraya getiren bu antolojinin basılmayan kısımlar için, iki yazma nüshasına müracaat edilebilir (İÜ Ktbh., TY. 1186; Konya Mevlânâ Müzesi Ktbh., Nu. 2163).

Hammâmî-zâde İhsan Bey'in Türk şairleri arasından rubâî söyleyenleri tanıttığı, şiirlerinden örnekler verdiği *Türk Rubâileri* ile eslâftan kimi şairlerin kısa biyografilerinden sonra şiirlerinden seçmeler eklediği *Müntehabât*'ı yayımlanmamıştır.⁴⁴⁸

VII. Tercümeleler

Ahmed Cevdet Paşa'yı yetiştiren ocaklardan biri Murad Molla'nın Çarşamba Pazarı'ndaki dergâhı ise, diğeri de Süleyman Fehim Efendi'nin Karagümrük'teki konağıdır. Fehim Efendi'den "Cevdet" mahlâsını almasına rağmen, onun şairliğinden çok Farsçasından istifade eden Cevdet Paşa, Şevket ve Örfî

⁴⁴⁷ Ahmet Özalp tarafından yeni harflerle de yayımlanan *Külliyât-ı Letâif* (İstanbul: Kitabevi, 1995, 638 s.) belki de en büyük eksigi, bir indeks ilâve edilmemiş olmasıdır.

⁴⁴⁸ *Son Asır Türk Şairleri*, s. 692.

divanlarını bu konakta okumuştur. Fehim'in 13 Mart 1846'da vefat etmezden evvel tamamlamaya çalıştığı son meşgalesi, *Dîvân-ı Sâib*'in şerhli tercümesi- dir; lâkin sonunu getirmeye ömrü vefa etmez. Ölümü üzerine, ailesi gazeli- yât'ta "kafiye-i kaf" a kadar gelebilen tercüme-yi paşaya vererek metni tamamlama- sını rica ederler. Cevdet Paşa, hocasına hürmeten *Dîvân-ı Sâib Şerhinin Te- timmesi*'ni (Veliyyüddin Ef. Ktbh., Cevdet Paşa Vakfı, Nu. 5) bitirir. Böylece, Fe- him'in kızkardeşine ve hemşire-zâdelerine mütevâzı bir maaş bağlanması mümkün olur.

Muallim Nâci, Arapça ve Farsçadan epeyce metin tercüme etmiştir. Bunla- rın içinde, Fahreddîn-i Râzî'nin *Mefâtiühü'l-gayb*'ı gibi hiç elinden düşürmediği ve ara ara tercüme-ler yapıp yayımladığı, parça parça kitaplaştırdığı dinî metin- ler hiç de az değildir. Edebî tercüme-leri ise, farklı amaçlar taşır. Bir vesileyle yazdığı şu cümleler önemlidir:⁴⁴⁹

Üdebâ-yı Arab ü Acem'in nefâis-i âsârını nesren ve nazmen tercüme-yeye mukte- dir olan ediblerimiz bu yolda tezyîn-i sahâif etmekte devam buyursalar, edebi- yatımıza hakikaten hizmet ve edebiyât-ı sahihayı münhasıran âsâr-ı Garbiy- yede aramakta olan bazı erbâb-ı şebâbın bir dereceye kadar olsun tashîh-i ef- kârına himmet etmiş olurlardı.

Arap ve Acem âsârında öyle nefis şeyler vardır ki, tercüme olunup da Garp üdebâsından birine isnad ile meydana konulacak olsa, genç beylerimizin de mazhar-ı takdir-i fevkalâdesi olacağından şübhe edilemez.

Nâci, yalnızca kendine yakın hissettiği için değil, hızla Batıcı bir nitelik ka- zanmaya başlayan edebiyatın gelenekli değerlerini hatırlatmak ve her iki dün- yanın edebiyat kültürleri arasında bir kıyaslama yapabilecek nesli oluşturmak için de bu tercüme-leri gerekli bulur. *Hurde-fîruş*, Nâci'nin bu yoldaki ilk adı- mıdır. İlk cildi Farsçadan (İstanbul, 1302, 48 s.), ikincisi Arapçadan (İstanbul, 1302, 64 s.) yapılan tercümelere ayrılan kitap, bu gelenekli yakınlığın muhafa- zası ve mümkünse, geliştirilmesi için hazırlanmış gibidir. Nâci, Hamîdiye Kü- tüphanesi'nde bazı Arapça, Farsça kitaplar bulur. Bunları karıştırırken ekâbire dair anekdotlar ilgisini çektiğinden tercüme edip *Saadet Gazetesi*'nin "kısım-ı edebî"sinde parça parça yayımlar (3 Kânûn-ı evvel-25 Şubat 1886, sy. 282- 344); sonra da bu kıssaları ve fıkraları, *Nevâdirü'l-ekâbir* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1303, 63 s.) adıyla kitaplaştırır. Muallimin "Mukadde- me"de yazdığına göre, ileride vakit bulursa, "böyle birçok fıkârât daha tercü- me ederek yine bu unvân altında" yayımlamayı düşünmektedir. Kitapta sade- ce ekâbire değil, adsız-sansız insanlara dair kıssalar da vardır. Ayrıca, "Müteal-

449 *Tercümân-ı Hakikat*, 31 Ağustos 1883, sy. 1571. Nâci, aynı konuya defalarca döner. Bir de- fasında da "Mösyö Jön Türk"lerden bir muhatabına o can alıcı soruyu yöneltir: "Ne Şark'ı ne de Garb'ı anlamayan bir bey, âsâr-ı şarkıyye vü garbiyyeden hangisinin râcih olduğuna ne ile hükmedecek?" (*Mütercem*, İstanbul: Arakel Matb., 1304, s. 17-23).

lim" imzalı bir-iki mektuba da rastlanır. Etrafındaki şair dostlarına unvan dağıtmasıyla tanınan Nâci, bu kitaptan sonra kendine de "Nâşir-i Cevâhir" nâmını verir.

Acem şiirinin güçlü isimlerinden Hakîm Senâyî'nin *Hadîkatü'l-hakika ve Şeriatü't-tarîka*'sından 15 beytin tercüme ve şerhini *Yâdigâr-ı Avnî* [İstanbul, ts., 48 s.] adıyla neşreden⁴⁵⁰ Nâci, Sâib-i Tebrizî'nin "nâshâne" 7 beytinin tercüme ve şerhini de *İmdâdü'l-midad*'da tefrika ettikten⁴⁵¹ sonra *Sâib'de Söz* (İstanbul: Matbaa-i A. K. Tuzluyan, 1303, 64 s.) adıyla kitaplaştırdı.⁴⁵² Sonra, aynı tarz bir çalışma sonucunda iki cüzlük *Sânihâtü'l-Acem*'i yayımlar. Kitabın ilk cüzü (Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1304, 40 s.) Hâfız-ı Şîrâzî'ye, ikinci cüzü (Kostantuniye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1304, 47 s.) ise Kelim-i Hemedânî'ye ayrılmıştır. Bu iki şairden seçilen mısra ve beyitler numaralanıp herbirinin altına Türkçesi yazılmış; bazen de notlar, fıkralar konmuştur.⁴⁵³ *Mütercem* (İstanbul: Arakel Matb., 1304, 160 s.), Nâci'nin Arapça, Farsça ve Fransızcadan o zamana kadar yaptığı ve kimileri kitaplaşmış, kimileri gazete köşelerinde kalmış tercümelerinin toplamıdır. *Mütercem*, klâsik şiirin Şarklı kaynaklarını hatırlattığı ve modern şiirin Garplı örneklerini tanıttığı için, Nâci'nin gerçekleştirmek istediği terkinin önemli bir aşamasıdır. *Nümüne-i Sühan* (İstanbul: Âlem Matb., 1307, 56 s.) nâmı altında hazırladığı ve bir Acem şiiri antolojisi sayılabilecek çalışması, Nâci'nin şiir tercümesinde izlediği yolu bir kere daha hatırlatır. Şiirin aslından sonra tercümesi, ardından tefsiri ve yazılış sebebi, değeri, başka kimlerin benzer şiirleri olduğu anlatılır.

1302 yılında Muallim Nâci'nin *Hurde-füruş*'unun yayımlanmasının hemen ardından, Şemseddin Sâmî de Acem'in şuarâ tezkirelerinden 29 metin çevirip altlarına birer "mütâlâa" ekleyerek *Hurde-çîn* (İstanbul: Mihran Matb., 1302, 56 s.) adıyla neşreder. Aslına bakılırsa, Sâmî Bey'in *Alî bin Ebi Talib kerremallahü vechehu ve radiyallahü anhü Efendimizin Eş'âr-ı Müntehabeleri ve Şerh ve Tercümesi* (İstanbul: Bâbîâlî Caddesi'nde 52 Numaralı Matb., 1318, 125 s.) kitabının⁴⁵⁴ yayımlanmasında da Nâci'nin *Emsâl-i Alî*'sinin (İstanbul: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1305, 39 s.; 3. bs., 1328, 32 s.) gördüğü rağbetin payı bulundu-

450 Benzer bir çalışma için bkz. *Hakîm Senâyî'nin Fârisiyyü'l-ibâre Münâcâtının Tahmîsinin Tercümesidir*, İstanbul, ts., s. 16.

451 *İmdâdü'l-midad*, s. 65-80, 113-128, 161-176 ve 209-224. Onbeşer sahifelik dört bölüm hâlinde yayımlanan tercümenin klişeleri kitapta da aynen kullanılmış olmalı.

452 Sonraları, aynı yolda Hafız Hasan Efendi-zâde M. Hulûsi'nin tercüme ettiği *Mücevherât-ı Sâib-i Tebrizî*si (İstanbul: Ahmed Kâmil Matb., 1331, 64 s.) yayımlanacaktır.

453 *Sânihâtü'l-Acem, Hâfız ve Kelim'den Darbimesel ve Hikmetler*, Mehmet Atalay (haz.), Erzurum, 2004, 61 s.

454 Sâmî Bey'in bu tercümesinin Mustafa Vehbi'nin *Mahsûl-i Alî fî Şerhi Kelimâti Alî, Şerh-i Kasîde-i Hayderî*si (İstanbul: Tab'hâne-i Âmire, 1288, 66 s.) ve Ali Râşid tarafından hazırlanan *Düstûr-ı Ahlâki-Müntehabât-ı Eş'âr-ı Alî kerremallahü vechehu Tercümesi* (İstanbul: Metin Matb., 1327, 22 s.) ile mukayesesi ilginç olacaktır.

ğundan söz edilebilir.⁴⁵⁵ Sâmi Bey, kitabının başına eklediği 24 Ramazan 1317 tarihli “İfâde-i Meram”da, önce tercüme hakkındaki fikrini söyler; sonra da çalışma tarzını tanıtarak 113 parça şiirin aslını, tercümesini ve şerhini sıralar. Ayrıca, yazarın ölümünden sonra ardında kalan evrakı arasında *Kitâbı Muallâkatü's-seb'a* adlı bir müsveddeye rastlanmış olmasına rağmen, mahiyeti anlaşılamamıştır.⁴⁵⁶ Muhtemelen, Abdullah Hasib'den ve İsmail-i Ankaravî'den Hersekli Mehmed Kâmil'in *Tercüme-i Muallâkat-ı Seb'a*sına (1. cüz, İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1305, 160 s.) uzanan zincirin bir başka halkasını oluşturmak istemişti.

Eyyub Sabri Paşa'nın *Azîzü'l-âsâr, Şerh-i Kasîde-i Bâneti* (İstanbul: Şeyh Yahya Efendi Matb., 1291, 283 s.) ilgili çevrede hürmetle karşılanmış; Esad'ın *Bânet Suad Şerhi*'nin Necib tarafından yapılan tercümesi Hicaz'da yayımlanmıştır (Mekke: Hicaz Vilâyet Matb., 1314, s. 1-96). Şeyhülislâm Muhtar Ahmed Molla Bey'in *Şerh-i Kasîde-i Bânet Suad*'ının da matbû olduğu bilinmektedir; lâkin bu çalışma için araştırıldığında bulunamadı. Diğer taraftan, Elhac Mehmed Fevzi Efendi'nin *Miftâhü'n-necat fî Teflîsi'l-lûgat ve Tahmîsü'l-Kasîdetü'l-Bürde li-medhi Seyyid-i Sâdât*'ı (İstanbul: Elhac Muharrem Efendi Taş Destgâhı, 1284, 88 s.), Abbas Feyzî-i Dağüstânî'nin *Enîsü'l-vahde Tahmîsü'l-Bürde*'si (İstanbul: Ahmed Efendi Matb., 1300, 37 s.) gibi musammat tecrübeleri ve Rusçuklu Hayri Bey'in *Hediye-Kasîde-i Bürde Şerhi* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1299, 151 s.) gibi, Osman Tefvik'in *Şerh-i Kasîde-i Bürde Tercüme-i Mücmel'i* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1300, 182 s.), Hasan Fehmi'nin *Şerh-i Kasîde-i Bürde*'si (İstanbul: Mekteb-i Sanayi-i Osmâni Matb., 1328, 434 s.) gibi yahut Prevezeli Âbidin Paşa'nın *Tercüme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde*'si (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1307, 204 s.; 2. bs., İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1324, 168 s.)⁴⁵⁷ gibi şerh tecrübeleri de yapılmıştır.

Kudsi-zâde Kadri Efendi'nin *Kasîde-i Bür'e Tercümesi* (İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1302, 10 s.) ile Kenan Rifâî'nin *Tuhfe-i Ken'an, 340 Ehâdisin Meânî-si, Kasîde-i Bür'e'nin Nazmen Tercümesi* (İstanbul, 1327, 127 s.) içindeki *Kasîde-i Bür'e* tercümesi, basıldığı bilinenlerdir. Şâban Kâmî-i Âmidî'nin hem bir *Kasîde-i Bür'e* şerhinin hem de ona nazîre olarak yazdığı 201 beyit *Kasîde-i Kamîsiyye*'sinin matbû olduğu söylenirse⁴⁵⁸ de görülemedi. Aynı şekilde, Âgâh Pa-

455 Nâci, Hazret-i Ali'nin *Nesrü'l-leâlî* adıyla derlenmiş ve geçmişte pekçok kere Türkçeye tercüme edilmiş olan vecizelerinden 290 kadarını bir kere de kendi çevirerek alfabetik sıraya dizer ve yeni çağın okuruna tanıtır: Teferruat için bkz. Âdem Ceyhan, “Muallim Nâci'nin Emsâl-i Ali Tercümesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2001, sy. 9, s. 277-325.

456 H. Turhan Dağhoğlu, *Şemsettin Sami Bey: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Resimli Ay Matb., 1934, s. 31.

457 Ö. Faruk Harman tarafından tıpkıbasımı ve sadeleştirilmiş metniyle birlikte yeniden yayımlandı (İstanbul, 1977).

458 *Son Asır Türk Şairleri*, s. 774.

şa-zâde İsmail Hakkı Bey'in *Kasîde-i Bürde'yi Hatîbü'r-ravza Tahmîsü'l-Bürde* adıyla tahmis ettikten sonra Türkçeye de yine kendisinin çevirdiği bilinmesine rağmen, bulunamamıştır. "Kasîde-i Bür'e şârihi" olarak tanınan Ömer Naîmî Efendi'nin oğlu Elhac Abdülhamid Hamdi Efendi *Kasîde-i Münferice'yi* yine Arapça olarak tahmis eder; oğlu Mehmed Kemâleddîn-i Harputî de babasının tahmisini tercüme ve şerh eder (*Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Beraber Türkçe Şerhidir*, Elâziz: Mâmûretü'l-aziz Vilâyet Matb., 1317, 123 s.).⁴⁵⁹

Şîrvânî Ahmed Hamdi'nin *Makamât-ı Harîrî Tercümesi*'ni (2 cilt, İstanbul: Yahya Efendi Matb., 1290, s. 1-214+215-450)⁴⁶⁰ İbrahim Halil'in *Kitâbi'l-Makamâtü'l-Harîrî ve Şerhi* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1316, 10 s.) takip eder. Münif Paşa'nın birinci makameyi tercümesinden sonra,⁴⁶¹ Zeynelâbidin Reşid de *Makamât-ı San'âiyye* tercümesine başlar ki, mukaddemesinde Münif Paşa kadar iyi çeviremediğinden yakınacaktır.⁴⁶² Yine de ne paşanın ne Reşid Bey'in tercümesi tamamlanıp yayımlanabilmiştir. Hâşim Veli, *Makamât-ı Harîrî ve Makamelerin Tercümesi* ile (İstanbul: Bekir Efendi-Karagöz Matb., 1326, 28 s.), Rizeli Osman Nûri *Makametü'l-hâdiyetü ve'l-işrînü'r-râziyye* ile (1325, 16 s.) kitabın küçük birer parçasını neşrederler. Tahir Selâmi Bey'in "erbâbı anlayacak gibi" tercüme ettiği *Makamât-ı Harîrî* ile Manastırlı Ahmed Dâniş Efendi'nin "tahlîlât-ı lûgaviyye"si de olan *Tercüme-i Makamât-ı Harîrî*si basılamamıştır.⁴⁶³

İzmir'de çıkan *Âhenk Gazetes*'nin sahibi Ali Nazmi Bey'in küçük kardeşi Yanyalı-zâde Mahmud Celâleddin Efendi, henüz 22 yaşında iken vefat etmiş; geride Arapçadan tercüme ettiği şiirlerden ibaret, eksik bir antoloji bırakmıştır. "İkmâline muvaffak olmadan terk-i meşgale-i cihân-ı fânî" eylediği⁴⁶⁴ tercümesi, Kasım 1896-Mart 1897 arasında *Âhenk*'te tefrika edildikten sonra, kitap hâline de getirilir.⁴⁶⁵ *Tercüme-i Müntehabât-ı Mecâniyü'l-edeb fî Hadâiku'l-Arab*, 1. cüz, İzmir: Âhenk Matb., 1314, 32 s.

Ahmed Kemâl Paşa'nın, sonuna bir de lûgatçe eklediği *Müntehabât-ı Şeh-nâme*'si (İstanbul: taşbaskı, 1281, 94 s.) yol gösterici olur ve Yozgadlı Hasan Hayri Paşa-zâde Yusuf Ziyâ'nın da sonunda lûgatçesi bulunan bir *Müntehabât-*

459 Kemâleddin Efendi'nin periyodiklerde yayımlandığı bilinen "Kasîde-i Tantarâniyye Şerhi", "Hamriyye-i İbni Fâriz Şerhi Olan Levâmî'-i Câmî Şerhi" ve "Kasîde-i Ferîde Tercümesi" de vardır.

460 Takrîzi için bkz. *Mecmûa-i Âsâr*, 1300, sy. 12, s. 363-364.

461 *Hazîne-i Evrak*, 1297, sy. 14, s. 209-213.

462 *Tercümân-ı Hakikat*, 25 Ramazan 1298, sy. 950.

463 *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1684; *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 310. Sonraları *Makamât*'i (İstanbul: MEB Yay., 1952, s. 12) çeviren Sabri Sebsebil, bu zâtların tercümeleri hakkında da bilgi verir.

464 *Âhenk*, 5 Teşrîn-i sâni 1311, sy. 71.

465 *Âhenk*, 18 Mart 1313, sy. 208.

ı *Şehnâme-i Firdevsî-i Tûsî'si* (İstanbul: Kasbar Matb., 1306, 223 s.) yayımlanır. Efendi-zâde Reşid Bey'in *Şehnâme-i Firdevsî'den Ata ve Oğul Rüstem ve Sührab Hikâyesi* (Tiflis: Gayret Matb., 1324, 56 s.) ise, *Şehnâme*'nin Âzerî coğrafyasındaki özel yerini de gösteren müfrez bir neşirdir.

Muhtemeldir ki, Osmanlı sahasında Sâdî'den basılmış ilk kitap olan *Külliyât-ı Sâdî* (İstanbul: Tab'hâne-i Âmire, 1258, 84 s.), iddialı bir isim taşımasına rağmen, şairini tanıtmaktan uzaktır. Mehmed Said'in tercüme ettiği *Gülîstan ve Tercümesi Mülîstan* (İstanbul, 1291, 220 s.) bu manada önemli bir boşluğu doldurur. Bayezid Devlet Kütüphanesi'nin cümle kapısı üstündeki tarih kıt'asını da yazmış olan Ahmed Saib Efendi, *Tercüme-i Gülîstân-ı Sâdî* (İstanbul: Yahya Efendi Matb., 1292, 227 s.) adlı kitabıyla onu takip eder. E. R. imzasını kullanan birinin seçtiği kısımlardan oluşan *Gülîstan* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1294, 280 s.; İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1302, 208 s.) ise, daha çok Farsça öğrenmeye hevesi olanları tatmin eder. Cafer Tayyar'ın tercüme ve şerhettiği *Rehber-i Gülîstan* (İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmire, 1308, 459 s.) ile dönemin tanımış Farsça öğretmenlerinden M. Ali Nazîmâ'nın tercüme ettiği *Yeni Münte-habât-ı Gülîstan* (İstanbul: Bâbîâlî Caddesi'nde 25 Numaralı Matb., 1310, 152 s.; 2. bs., İstanbul: Kasbar Matb., 1312, 152 s.) da aynı yola hizmet ederler.

Üsküdarlı Sâfi, *Gülîstan*'daki "Cidâl-i Sâdî bâ-Müddeî" bölümünü manzum olarak Türkçeye aktarır ve yine aynı adla bastırır (İstanbul: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1303, 31 s.). Muallim Nâci, *Ukkâz-ı Osmâni*'den dostu olan şairin kitabı için kaleme aldığı takrizde

Sâfi Efendi herkesin mâlûmu olacak derecede şöhret almış bir şair olmadığı hâlde, suarâ-yı meşhûremizden çoğuna tab'an ve iktidaren tefavvuk etmiş bir gençtir. (...) İtikad-ı âcizânemize göre, Cidâl-i Sâdî'yi o kadar dil-nişin bir sûrette silk-i nazma çekmiştir ki, sinnen akranı olanlar değil, kibren kendisini şuarâdan saymamak isteyenler dahi güçlük çekerler

diyor. Meşhur mesnevîhan Gelibolulu Hoca Tahir Efendi'den *Mesnevî*, Câmî ve Hâfız dîvanları okuyan Şeyh Vasfi, Sâdî'den seçtiği felsefî kıssaları *Hikemiyyât-ı İslâmiyye* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1304, 64 s.) adıyla yayımladıktan sonra, Sâdî ve Mevlânâ'dan yaptığı bir seçmeyi de *Reyâhin* (İstanbul: Mihran Matb., 1305, 70 s.) nâmı altında toplar. Efendi hazretlerini Şark'ın büyük ediblerinden tercüme yapmaya sevkeden sebebi *Cezebât*'ın (İstanbul: Mihran Matb., 1302, 48 s.) baş tarafından öğreniriz:

Hüsn-i tabîate mâlik olan bir Osmanlı eş'âr-ı Arab ü Acem'i anlayacak kadar hâiz-i kemâl bulunmalıdır ki, tam bir şair olabilsin. Böyle bir iktidar-ı edebîyi hâiz olmayıp da yalnız hüsn-i tabîate mâlik olanlar güzel söz bulsalar da doğru yazamazlar.

Arap ve Fars dillerini bilmenin Türkçeyi doğru yazmaya ne gibi bir faydası olduğu sorusu uzun yıllar tartışılmış olsa da Vasfi Efendi, fikrinde ısrarlıdır.

“Edib geçinen bâzı heveskârân”ın Batı edebiyatı ile münasebete geçtikten sonra ortaya koydukları ürünler “terekküb-i kelimât cihetiyle doğru olmak şöyle dursun, şîve-i lisân-ı Osmânîye muvafık bile değildir”. Bu gençler “edebiyât-ı garbiyye ile ülfetleri kadar kütüb-i edebiyeye-i İslâmiyyenin yabancı olması elbette mükemmel olurlardı”. Bu cümlelerinden, Vasfi Efendi'nin Batı dillerine ve edebiyatlarına muhalif olduğu gibi bir netice çıkarmamak gerek. Nitekim, böyle düşünenlere “Mutavassıtın” den bir şair olarak şeyhin cevabı hazırır: “Elbette Arabî, Fârisî gibi zengin iki lisanın edebiyatına vâkıf olan bir Osmanlı şairi âsâr-ı garbiyyeye de âşinâ olursa, değil Türklerde, Frenklerde bile misli az bulunur”. Anlaşılan o ki, Vasfi Efendi her iki şiir kültüründen de nasiplenmiş bir şair nesli yetiştirmek için bu tercümelere yönelmiştir. *Cezebât*'ın öncesindeki tercümeleri kadar, sonrakileri de bu yolda bir hizmet kasdı taşır. Sadece nesir kısmı yayımlanabilen *Feyz-âbâd*'da “*büleğa-yı İslâmiyyeden*” bazılarının mensur ve manzum eserlerini tanıtmaya gayreti, hattâ Yavuz Sultan Selim'in Farsça şiirlerinden bir kısmının tercümelerini *Bârîka* (İstanbul: 1308, Şirket-i Mürettibiyye Matb., 67 s.) nâmıyla kitaplaştırması aynı anlayışın ürünleridir.

Şemseddin Sâmî'nin ağabeyi olan M. Naim Bey (Fraşeri), Arnavutluk'un millî şahsiyetlerinden biri diye tanındığı için olsa gerek, Farsçaya ve Türkçeye olan vukufu ısrarla görmezlikten gelinir. Bu sebepledir ki, Türkçe eserlerini tesbit etmek hayli zordur. En son yazılmış biyografilerinde dahi⁴⁶⁶ ne Arnavutlara Türkçe öğretmek için kaleme aldığı *Kavâid-i Osmâniyyesi* (İstanbul, 1884, 160 s.) ne de *Kavâid-i Fikhiyyesi* (taşbaskı, ts., 17 v.) anılır. Böyle gözden kaçan eserlerinden biri de *Tertib-i Cedid Müntehabât-ı Gülistan*'dır (İstanbul: Karabet Matb., 1321, 101 s.; İstanbul: Kasbar Matb., 1326, 48 s.). Osman Fâik'in tercümesi *Güzide-i Gülistan* (İstanbul: Kasbar Matb., 1307, 351 s.) ile Ahmed Hilmî'nin Sâdî'den tercüme ettiği *Tercüme-i Hikâye-i Müştzen* (İstanbul: Cemâl Efendi Matb., 1314, 29 s.) ise, hızla eskiyen kitaplar olurlar.

Vizeli Rıza bin Mehmed (Kaykçıoğlu)'in Farsça, Türkçe ve İngilizce olarak hazırladığı *Pend-nâme-i Şeyh Sâdî - İlm-i Ahlâktan Hulâsa (Pandnama of Sykh Sadee)* (Lefkoşa: Phone Tes Kypron Matb., 1907, 26 s.), daha sonra, *Pend-nâme-i Şeyh Sâdî* (İstanbul: Hacı Hüseyin Efendi Matb., 1328, 15 s.) ismi altında da yayımlanır. Hammâmî-zâde İhsan Bey'in basılmayan kitapları arasında, *Sevgi ve Gençlik* adını taşımasına rağmen, *Gülistân*'ın V. bâbının manzum-mensur karışık tercümesinden ibaret bir çalışma da vardır.⁴⁶⁷

Mehmed Şükrü'nün *Müntehabât-ı Mesnevî* (İstanbul: Şems Matb., 1328, 147 s.) tercümesi, sıradan okurun önemli bir ihtiyacına cevap olur. Veled Çelebi (İzbudak), Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr*'inden seçtiği ikibin beyti tercüme et-

466 Muhammed Aruçi, “Fraşeri, Naim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XIII, İstanbul, 1996, s. 197.

467 *Son Asır Türk Şairleri*, s. 692.

miş ve 12 defter dolduran bu çalışmasını bastıramamıştır. Tercüme, Feridun N. Uzluk'un kitaplığına intikal etmiştir.⁴⁶⁸ Aynı şekilde, *Fethiyyât-ı Dîvân-ı Kebir Tercümesi* de yayımlanamamıştır.⁴⁶⁹ İzbudak'ın *Dîvân-ı Kebir* üstündeki çalışmalarından sadece biri, eserdeki rubâileri derleyip müstakil bir kitap olarak tertibi hayata geçirilebilmiştir: *Rubâiyyât-ı Hazret-i Mevlânâ*, İstanbul: Ahter Matb., 1312, 400 s. Feridun Mecdüddîn'in *Menâkıb-ı Hazret-i Mevlânâ Celâled-din-i Rûmî'sini* Ahmed Avni tercüme etmiştir (İstanbul: Arşak Garoyan Matb., 1331, 144 s.). Ahmed Remzi Dede'nin *Mesnevî*'den seçtiği beyitlerle meydana getirdiği *Münâcât-ı Hazret-i Mevlânâ'nın*⁴⁷⁰ tercümesini Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun) yapar: *Münâcât-ı Hazret-i Mevlânâ Tercümesi* (Millet Ktbh., A. Emiri, şer'îye 1320. Basımında tarih belirtilmemiştir: İstanbul, 16 s.).

Mehmed Emin Yümni Efendi (d. 1845), *Dîvân-ı Hâfız*'ı yine Farsça olarak tahmis etmişse de *Kitâb-ı Cezbe-i Aşk* adını verdiği bu eser bulunamadı. Kahireli Mehmed Sadık Efendi'nin (d. 1884) de *Hâfız'da Etvâr-ı Sülûk*'ü ile Kandıyeli İbrahim Rahmi Efendi'nin *Dîvân-ı Hâfız* şerhi olan *Ferâidü'l-fevâid*'i de basılmamıştır.⁴⁷¹ Emin Osman'ın Hâfız dîvânından yaptığı manzum tercüme-ler⁴⁷² de kitaplaştırılmamıştır.

Molla Câmi'nin Sâdî'yi ve *Gülistân*'ı örnek alarak yazdığı *Bahâristâ*'nın tercüme ve şerhi Mehmed Salih tarafından (*Bahâristan*, İstanbul: Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyün Matb., 1288, 196), sadece tercümesi ise, Filibe Müderrisi Hızır-zâde Mehmed Fevzi tarafından (*Bahâristan Tercümesi*, İstanbul: Şirket-i Sahhâfiyye-i Osmâniyye Matb., 1327, 88 s.) yapılır. Her iki metin arasında, aynı eserin tercümesi olmaktan ötede benzeşen taraflar vardır. Maraşlı Mustafa Kâmil Efendi'nin, muhtemelen Câfer Tayyar'ın *Zübde-i Gülistân*'ına (İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmire, 1299, 355 s.; İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1301, 355 s.; İstanbul: Kasbar Matb., 1307, 351 s.) benzeterek hazırladığı *Zübde-i Bahâristan*'ı ise, bastırılmamıştır.⁴⁷³ Mehmed Behcet'in *Güzîde-i Bahâristan berây-i Nevhevesân*'ı (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1305, 15 s.) ise, belli bir yaş grubu için, önemini uzun zaman korumuştur. Halil Edib'in *Bahâristan*'dan tercüme ettiği hikâyeler uzun süre yayımlanmışsa⁴⁷⁴ da kitaplaştırılmamıştır. Gençliğinde Tahirü'l-Mevlevî (Olgun), *Bahâristân*'ın "Yedinci ravza"sında bahsi geçen kırk şairin biyografilerini yazıp *Şükûfe-i Bahâristan* adıyla kitaplaştır-

468 Feridun N. Uzluk, "Veled Çelebi", *Selâmet Dergisi*, Mayıs 1962, sy. 2.

469 Veled İzbudak, *Canlı Tarihler: Hatıralarım*, İstanbul: Türkiye Yay., 1946, s. 70.

470 Hakkında bkz. *Mahfil Mecmûası*, Safer 1339, sy. 4.

471 İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1999, 2186, 1343.

472 *Bağçe Mecmûası* kapanana kadar 8 sayı yayımlanmıştır (1, 8, 15, 22 Mayıs, 5, 12, 19 Haziran, 10 Temmuz 1297, sy. 30-33, 35-37, 40, s. 237, 246, 254, 263, 279, 288, 296, 320).

473 Hüseyin Avni, *İzmir Şairleri Antolojisi*, 1. kt., İzmir: Cumhuriyet Matb., 1934, s. 102.

474 *Hamîyet Mecmûası*, 1-15 Mayıs 1302, sy. 2-3, s. 12, 19; 15-31 Temmuz 1302, sy. 7-8, s. 50, 55, 58; 15 Teşrin-i sânî 1302, sy. 15, s. 117-118; 15 Kânûn-ı evvel 1302, sy. 17, s. 136.

mağâ teşebbüs etmiş; fakat sansür heyeti tarafından müsveddesinin sağının solunun çizildiğini görünce vazgeçmiştir. Çalışma, Meşrûtiyet'in ilânından sonra, bir dergide tefrika edilmiştir.⁴⁷⁵

Câmî'nin *Heft Evreng'*inden *Yûsuf u Züleyhâ*'nın tercümesi (*Tercüme-i Yûsuf u Züleyhâ*, İstanbul: Şeyh-zâde Fehmi Efendi Matb., 1290, 16 s.) ile *Şerh-i Kasîde-i Mevlânâ Câmî sırrahû's-sâmî* (İstanbul: Hadîka Matb., 1290, 12 s.) Sâlih Re'fet'in emeğidir.⁴⁷⁶ Arab-zâde Mehmed Alî-i Edirnevî'nin *Şerh-i Gazel-i Mevlânâ Abdurrahman Câmî'sini* (İstanbul: Tab'hâne-i Âmire, 1272, s. 132-136) Re'fet Efendi'den sonra Elhac Ahmed Reşid ve onun *Tercüme-i Manzûme-i Lüceti'l-esrar maa-aslihi* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1315, 35 s.) adı altında yaptığı tercümesi sürdürecektir. *Lüceti'l-esrâr*'ın biri Mehmed Sâlih tarafından *Mühceti'l-ebrâr* (İstanbul: Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun Matb., 1288, 196 s.), diğeri Feyzi tarafından *Lüceti'l-esrar* (İstanbul, 1316, 15 s.), sonuncusu da Develioğlu Abdullah tarafından *Hücceti'l-ahrâr* (İstanbul: Er-ciyes Matb., 1322, 108 s.) adıyla yapılmış üç tercümesi daha vardır. Câmî'nin *Aruz* risâlesinin Seyyid Ahmed Sâfi'nin tercümesinden (*Câm-ı Muzaffer-Şerh-i Aruz*, Kahire: Bulak Matb., 1267, 158 s.) sonra, Mustafa Reşid tarafından *Zübde-tü'l-aruz* (İstanbul: Tab'hâne-i Âmire, 1293, 92 s.) adıyla yapılan yeni bir tercümesi daha vardır. Derviş Abdülkadir-i İzmirî, Câmî'den çevirdiği *Pendnâme*'yi önce *Terbiye-i Nevresidegân* (İzmir: Aydın Vilâyet Matb., 1306, 81 s.), sonra da *İlâveli Pendnâme Tercümesi* (İzmir: Hâfız Nûri Efendi Matb., 1307, 116 s.) adıyla yayımlar. Ayrıca, Câmî'nin *Mirâciyye'sini* de *Dürerü'l-mirac* (İzmir: Âhenk Matb., 1318, 134 s.)⁴⁷⁷ nâmı altında tercüme ve şerh eder. Rusçuklu Mehmed Nûri'nin yine İzmir'de bastırıldığı *Gece Mütâlâaları* (İzmir: Aydın Vilâyet Matb., ts., 40 s.) da Câmî'den tercümedir.

Mehmed Nâzım Paşa, Molla Câmî'nin ayak izlerine basarak⁴⁷⁸ İbnü'l-Fâriz Ömer'den önce *Şerh-i Kasîde-i Yâiyye li-Cenâbi İbnü'l-Fâriz*'i (Beyrut: Beyrut Cerîdesi Matb., 1312, 56 s.)⁴⁷⁹ sonra da *İbni Fâriz Hazretlerinin Yâiyye, Mîmiyye ve Râiyye Kasidelerinin Şerhidir* (İstanbul: Şems Matb., 1328, 160 s.) adlı kitabı neşreder. Nâzım Paşa, “edebî irfânı mezc ü tevhîd etmek kudret-i hârika-nesi” sebebiyle İbnü'l-Fâriz'in kasîdelerini şerh ettiğini söyler. Tercümede, geleceğin de sıkça müracaat ettiği bir metodu tekrarlar. Önce orijinal beyti veya

475 Tefrikanın başlangıcı: *Beyânü'l-hak Mecmûası*, 12 Temmuz 1326, sy. 70.

476 Hâfız Şem'i de Mevlânâ'nın bir gazelini şerh eder: “Mevlânâ Hazretlerinin Bir Gazel-i Mürşidâneleri”, *Mekteb Mecmûası*, 26 Kânûn-ı sâni 1311, c. IV, sy. 20, s. 311-312.

477 Tanıtımı için bkz. *İzmir*, 9 Haziran 1902, sy. 285-300.

478 Câmî'nin *Şerh-i Mîmiyye-i Hamriyye-i Fâriziyye* ve *Şerh-i Kasîde-i Tâiyyesi* Osmanlı geleceğinde de hüsn-i kabûl görmüş şerhlerdendir.

479 Fevziye A. Tansel bu baskıdan habersizdir: “Bir Mevlevî Nâşir ve Şâiri: Mehmed Nâzım Paşa, Basılı Eserleri ve Yazma Şiir Mecmûası”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1966, c. XIV, s. 164.

beyitleri vermek, sonra bunlarda geçen kelimeleri anlamlandırmak, nihayet “mahsûl-i beyt” başlığı altında da metnin Türkçesini mensur olarak kaydetmek yolunu yeğler.⁴⁸⁰ Aynı izlerden ilerleyen ve Mevlevî dergâhlarında ölene kadar meraklısına Fatih Camii’nde İbnü’l-Fâriz şerheden Selânikli Mehmed Esad De de de onun “Kasîde-i Tâiyye”sinden ilk birkaç beytin “şerh-i mufassal”ını, 53 beytin de “şerh-i mücmel”ini yapmıştır. Muhtemelen Yenikapı Mevlevîhânesi’ndeki yangında, diğer kitaplarıyla birlikte bu müsveddesi de yanmıştır.⁴⁸¹ Alâiyevi Mustafa Hulûsi Efendi’nin *Lemeât-ı Berkıyye fî Şerhi Kasîdetü’l-mîmiyye’si* (İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1310, 61 s.) bastırılabilmiş iken, *Kasîde-i Tâiyye Şerh’i* nin müsveddelerine ne olduğu da bilinmiyor. Elhac Mehmed Fevzi Efendi ise, *Gülîstan ve Bahâristân’a nazîre* olarak bir *Sünbülîstan* yazmışsa da basılmamıştır.⁴⁸²

Mekteb-i Sultanî’nin Farsça muallimi Ahmed Feyzi Efendi, *Müntehabât-ı Fârisiyye* adıyla hacimli bir antoloji hazırlamış; lâkin uzun yıllar üstünde çalıştığı bu eseri Cihangir’de Karadut Çeşmesi’ndeki eviyle birlikte yanmıştır. Kitabın Hayyâm’a ait kısmı, bu felâketten beş yıl kadar önce, *Hayyam, Tercüme-i Hâliyle Rubâiyyât-ı Müntehabesini Hâvîdir* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1303, 103 s.) adıyla basılmıştır.

Müstecâbî-zâde İsmet Bey’in *Rubâiyyât-ı Hayyam Müntehabâtı Tercümele-ri* basılamamış; en son Suud Yavsi’de olduğu haber verilmiştir.⁴⁸³ Abdullah Cevdet *Rubâiyyât-ı Hayyam ve Türkçe’ye Tercümeleri’ni* (İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şüreâsı, 1330, 286 s.) hazırlar.⁴⁸⁴ Rıza Tevfik, Hüseyin Dâniş (Pedram) ile müştereken *Rubâiyyât-ı Ömer Hayyam’ı* (İstanbul: Evkaf Matb., 1340, 368 s.) neşreder. Kitapta şairin biyografisini Dâniş Bey, felsefesini de feylesof yazmıştır. Rıza Tevfik’in Hayyâm’ın “itikadât-ı felsefiyye”sini “birçok meşâhîr-i şuarânın efkâr-ı felsefiyyesi ile kıyas” ederek yazdığı bu bölüm (s. 60-154) bilhassa önemlidir.⁴⁸⁵ Kitaptaki 396 rubâî Dâniş Bey’in tercümesi olarak görünmektedir. Hammâmî-zâde İhsan Bey de *Hayyam’dan Rubâî Vezniyle Tercümeler* adı altında 300 kadar rubâî çevirmişse de basılmamıştır.⁴⁸⁶

480 Nâzım Paşa, sonraları Abdülkadir-i Belhî’nin *Esrâr-ı Tevhid*’inden 12 manzûmeyi de bu şekilde tercüme eder: *Esrâr-ı Tevhid ve Tercümesi*, İstanbul: Şems Matb., 1331, 28 s.

481 İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 327-328. Bursalı M. Tahir, onun İbnü’l-Fâriz’den yaptığı *Hamriyye* şerhinin basıldığını söylese de bulunamadı (*Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 87).

482 *Son Asır Türk Şairleri*, s. 414.

483 *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 345.

484 Z(iynetullah). N(üşirevan)., “Hayyam Rubâilerinin Türkçeye Tercümesi”, *Türk Yurdu Mecmûası*, 28 Kânûn-ı sâni 1331, c. IX, sy. 11, s. 2911-2915.

485 Köprülü-zâde M. Fuad, kitap hakkında kaleme aldığı bir yazısında, eski hasmı Hüseyin Dâniş’e yönelik eleştirilerini sıralar (*Bugünkü Edebiyat*, s. 271-286).

486 *Son Asır Türk Şairleri*, s. 692.

Hâfız Murâd-ı Nakşbendî (ö. 1264), *Kitâbi mâ-hâzar Şerhi alâ Pend-i Attar*'ın ilk neşrini Tanzîmat'tan kısa bir süre evvel yapmış (İstanbul: Tab'hâne-i Âmire, 1252, 267 s.) olsa da II. Meşrûtiyet'e kadar on kereden daha basıldığı için, şerhi konumuz dahilindedir (İstanbul: Tab'hâne-i Âmire, 1255, 267 s.; 1260, 267 s.; 1274, 267 s.; İstanbul: Dârü't-tübâati'l-âmire, 1285, 267 s.; 1286, 256 s.; İstanbul: Elhac İzzet Efendi Matb., 1287, 448 s.; İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1304, 504 s.; İstanbul: Şirket-i Sahhâfiyye-i Osmâniyye Matb., 1311, 400 s.; İstanbul: Uhuvvet Matb., 1328, 406 s.). Manastırlı Sâlih Nâilî'nin *Pend-i Attar Şerhi-Kenz-i Nesâyihî* (Kahire: Bulak Matb., 1294, 280 s.) ise, pekçok bakımdan özeldir. Pendnâme'nin her beyti, Türkçe beş beyitle taştir edilerek yazılan şerh, sadece beş ayda kaleme alınmıştır. Nâilî Efendi, kitabın sonundaki "Târih tamam şoden in manzûme" başlıklı bir târih kıt'asında, metnin yazılış hikâyesini anlatır:

*Bin ikiyüz doksaniki sâlinin
Şehr-i gufrânı olan mâh-ı sıyam
Meymenet-bahş oldu bu manzûmeye
Oldu onda avn-i Bârî'yle tamam
Şeyh Attâr-ı Ferîdüddîn'den
Ettim istimdâd her bir vâfk-ı meram
Pendinin her beytini beş beytile
Eyledim Türkçe şerhe ihtimam
Hazret-i Mevlâ inâyet eyledi
Oldu beş ayda pezîrâ-yı hitam*

.....

*Maksadım arz-ı hüner etmek değil
Bir eserle etmedir ibka-yı nam
Hak teâlâdan niyâzım Nâilî
Feyz-i rahmettir alâ-yevmi'l-kıyam
Hakk'a şükrettim dedim târihini
Şerh-i nev Kenz-i Nesâyih oldu tam*

"Kenz-i Nesâyih" terkininin de gösterdiği gibi, şerh 1292'de tamamlanmış ve ancak, şairin ölümünden bir yıl sonra yayımlanabilmiştir. Küçükfilibeli M. Âsım Bey'in de *Pend-i Attâr*'ı manzum olarak tercüme ettiği biliniyorsa⁴⁸⁷ da eser basılmamıştır.

Ruznâmçeci-zâde M. Lebib Efendi, Tuğraî'nin meşhur kasîdesini *Şerh-i Lâmiyetü'l-Acem* (İstanbul: Tab'hâne-i Âmire, 1271, 114 s.) adıyla tercüme ve şerh

487 Osmanlı Müellifleri, c. II, s. 338.

eder. Fuzûlî'nin *Sihhat ü Maraz*'ını tercüme ederse de sağlığında tercümesi basılamaz⁴⁸⁸ ve sonraları, Galata Gümrüğü Tahrîrat Başkâtibi Elhac Mehmed Râgıb Bey tarafından yayımlanır (*Risâle-i Sihhat ü Maraz*, İstanbul, 1282, 37 s.). Tercümenin sadeleştirilmiş bir baskısını da Trabzon Gümrük Başmüdüğü Usta-zâde Nazmi hazırlar: *Sihhat ü Maraz Risâlesi*, Trabzon: Serasi Matb., 1327.

Musacalı-zâde Mehmed Said Efendi'nin Muhteşem-i Kâşânî'ye ait Kerbelâ mersiyelerinden birini *Behcetü'ş-şühedâ* adıyla ve manzum-mensur karışık olarak tercüme ettiği biliniyor, fakat müsveddesi elde değildir.⁴⁸⁹ Aynı şekilde, Hâfız-ı Şîrâzî'nin divânını "kafiyetü'r-râ"ya kadar manzum olarak ve her mısra-ını bir beyitle tercüme ettiği de örneklerden anlaşılıyor.⁴⁹⁰

İbni Batuta'nın seyahatnâmesi Şerâfeddin Mağmûmi tarafından tercüme edildikten sonra (*Seyâhat-nâme-i İbni Batuta*, İstanbul: Nişan Berberyan Matb., 1310, 298 s.), metnin önemi hatırlanır; hattâ, idâdîlerin 6. ve 7. sınıflarında okutulmak üzere devlet eliyle de bir tercümesi bastırılır (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1317, 91 s.). Mehmed Şerif Paşa'nın *Tuhfetü'n-nüzzâr fî Garâibi'l-emsâr ve Acâibi'l-esfâr Seyâhat-nâme-i İbni Batuta* adıyla yaptığı tam tercümesi ise, büyük bir rağbet görüp 1330-1338 arasında iki kere basılır.⁴⁹¹

VIII. Bibliyografyalar

Osmanlı topraklarına gelen Batılı meraklıların ve orientalistlerin özel kitaplıkları için topladıkları yahut toplattıkları yazmalar, ülkelerinin büyük kütüphanelerine satarak, hibe ederek kazandırdıkları eserler bir zaman sonra inanılmaz bir hacim bulunca, bunların kataloglarının çıkarılması gerekir. Yeni gelişmekte olan şarkiyâta karşı beliren ilgi de bu kitapların araştırmacılar ile buluşturulmasını bir gereklilik hâline getirmiştir. Böyle bir ihtiyaçla başlayan katalog çalışmalarına 1839'dan çok daha önce rastlamak mümkünse de burada, konumuzun sınırları dahilinde kalan bellibaşlı yayınlara dikkat çekilecektir:

488 Kitabın neşri üzerine, Çelebi Sultan Mehmed Camii'nin imamı ve hatibi olan Mehmed Sâdi Efendi'nin yazdığı tarih kıt'asının bir yerinde de bu bekleyiş anlatılır:

Bir edîb ü lebib zât-ı kerîm
Tercüme eylemişti bi't-tekrîm
Lik müsvedde kaldı bunca sinîn
Yâni kim neşrolunmamıştı hemîn

489 Bursalı Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, M. A. Erdoğan (haz.), İzmir, 1994, s. 56-58.

490 Mehmet Emin Müderrisoğlu, *Akhisarlı Türk Büyüklüğü ve Eserleri*, İzmir: Piyasa Matb., 1956, s. 113-114.

491 Z(iynetullah). N(üşirevan)., "Seyâhat-nâme-i İbni Batuta", *Türk Yurdu Mecmûası*, 1333, c. XIII, sy. 5, s. 3629-3630.

R. J. von Hammer, "Catalogo dei codici arabi, persiani e turchi della Biblioteca Ambrosiana", *Biblioteca italiana o sia Giornale di letteratura, scienze ed arti*, 1839, sy. 94, s. 322-348.

J. Theodor Zenker, *Bibliotheca Orientalis, Manuel de Bibliographie Orientale (Les livres arabes, persans et turcs imprimés depuis l'invention de l'imprimerie jusqu'à nos jours, tant en Europe qu'en Orient...)*, 2 cilt, Leipzig: Chez Guillaume Engelmann, 1846-1861.

C. Johan Tornberg, *Codices Arabici, Persici et Turcici Bibliothecae regiae universitatis Upsaliensis*, Uppsala, 1849, 353 s.

R. P. A. Dozy'nin rehberliğinde Pieter de Jong ve Michael J. de Goeje tarafından *Catalogue codicum orientalium bibliothecae academiae Lugduno-Batavae* 5 cilt hâlinde yayımlanır (c. I, Leiden: Brill, 1851, 364 s.; c. II, Leiden: Brill, 1851, 321 s.; c. III, Leiden: Brill, 1864, 394 s.; c. IV, Leiden: Brill, 1866, 350 s.; c. V, Leiden: Brill, 1873, 328 s.). Bibliyografyanın altıncı cildi (Leiden: Brill, 1877, 234 s.) M. Theodor Houtsma'nın şahsî gayretinin ürünüdür. Ayrıca, Houtsma, *Catalogue d'une collection de manuscrits arabes et turcs appartenant à la maison E. J. Brill à Leiden* (Leiden: Brill, 1886, 129 s.), Pieter de Jong da *Catalogus codicum orientalium bibliothecae Academiae regiae scientiarum quem, a Weijersio inchoatum, Ludguni Batavorum*'u (Leiden: Brill, 1862, 318 s.) hazırlamışlardır.

Gustave Flügel, Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zünûn*'unun Arapçasını ve Latinceye tercümesini Oriental Translation Fund desteğinde yayımlar: *Kashf al-Zunûn, Lexicon Bibliographicum et encyclopædiarum a Mustafa ben Abdullah Katib Jelebi dicto et nomine Haji Khalfa* (7 cilt, Leipzig ve Londra: Bentley, 1835-1858). *Résumé encyclopédique des sciences de l'Orient* gibi, Herbelot'nun *Bibliothèque orientale*'i gibi çalışmalarda hep Fluegel'in bu tercümesinden faydalanılır. Ayrıca Flügel, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich Königlichen Hofbibliothek zu Wien* (c. I, Viyana: K. K. Hof - und Staatsbibliothek, 1865, 723 s.; c. II, 1865, 615 s.; c. III, 1876, 653 s.) adlı bibliyografyası ile de büyük bir hizmet ifâ etmiştir.

Charles Rieu'nün *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum* (Londra: Longmans and Co., 1888, 345 s.) bugün de kıymetinden birşey kaybetmemiş kataloglardandır.

Wilhelm Pertsch, *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, c. VI: *Verzeichniss der türkischen Handschriften*, Berlin: Asher, 1889, 593 s.; *Die orientalischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, c. II: *Türkische Handschriften*, Viyana, 1864. Katalogun yenilenen ikinci baskısı 1971'de yapılmıştır.

Edward G. Browne, *A Catalogue of the Persian manuscripts in the Library of the University of Cambridge*, Cambridge, 1896; *A hand-list of the Muhammadan manuscripts, including all those written in the Arabic character*, Cambrid-

ge: Library of the University of Cambridge, 1900; *A hand-list, arranged alphabetically under the title, of the Turkish and other printed and lithographed books presented to the Cambridge University Library by Mrs. E. J. W. Gibb*, Cambridge, 1906;⁴⁹² *A supplementary hand-list of the Muhammadan manuscripts, including all those written in the Arabic character*;⁴⁹³ Cambridge: Libraries of the University and Colleges of Cambridge, 1922.⁴⁹⁴ D. S. Margoliouth da Oxford Üniversitesi'ne bağlı Eton Koleji'nin kütüphanesindeki Osmanlı yazmalarının kataloğunu hazırlar: *Catalogue of Oriental manuscripts in the Library of Eton College*, Oxford, 1904.

Carl Brockelmann, *Verzeichnis der arabischen, persischen, türkischen und hebräischen Handschriften der Stadtbibliothek zu Breslau*, Breslau, 1903; *Katalog der orientalischen Handschriften der Stadtbibliothek zu Hamburg*, Band I: *Die arabischen, persischen, türkischen, malaiischen, koptischen, syrischen, äthiopischen Handschriften*, Hamburg, 1908, 243 s.

Sadaret tarafından İstanbul kütüphanelerinin toplu kataloğunu çıkarmakla görevlendirilen, Evkaf ve Maârif Nezâretlerinin desteğini de arkasına alan Rusçuklu Osman Bey-zâde Ali Fethi Bey'in 1850-1854 yılları arasında ortaya çıkardığı *el-Âsârü'l-aliyye fî Hazâini'l-kütübi'l-Osmâniyye* basılmadan kalır. Evkaf Nezâreti'nin Kütübhâneler Müfettişi olan Abdurrahman Nâcim'in hazırladığı *Defter-i Kütübhâne-i Dâmad İbrahim Paşa* ve *Defter-i Kütübhâne-i Râgıb Paşa* ise yeni bir başlangıç olur.

M. Tahir Münif Paşa'nın 1295'teki ikinci Maârif Nezâreti zamanındaki önemli hizmetlerinden biri, kütüphaneleri ıslâha teşebbüs edışıdir. Bu çerçevede ilk yaptığı ilk iş de kütüphanelerdeki kitapların bir envanterinin çıkarılmasını isteyışıdir. 1296'da paşanın isteğı üzerine bir komisyon oluşturulur ve bütün "vakıf kütübhânelerinin esâmî-i kütübünü hâvî defterlerinin tab' u neşri" için mesâî harcanır.⁴⁹⁵ Bu sayede, sayısı kırkı bulan İstanbul vakıf kütüphanelerinin kataloglarının basılması mümkün olur.⁴⁹⁶ Hâlen, kütüphanelerin bü-

492 Gibb'in ölümünden sonra, eşi ve annesi tarafından üniversiteye bağışlanan kitaplarından matbu ve taşbaskı olanlarının listesidir; dolayısıyla, yazmaları içermez.

493 Browne'ın kataloglarının zeylini ise, A. J. Arberry hazırlamıştır: *A Second Supplementary Hand-list of the Muhammadan Manuscripts in the University and Colleges of Cambridge*, Cambridge: Cambridge University Press, 1952.

494 Cambridge Üniversitesi'nin ve kolejlerinin kütüphanelerinin, bu arada oryental koleksiyonlarının tarihçesi için bkz. D. J. McKitterick, *Cambridge University Library, A history: the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

495 Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ü İcrâati*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338, c. I, s. 185, 200; Müjgân Cunbur, "Tanzîmat'ın Kütüphaneciliğimize Et-kileri", *Belâten Dergisi*, 1964, c. XXVIII, sy. 109-112, s. 699-700.

496 A. Turgut Kut'un "Türkçe Yazma Eserler Katalogları Repertuarı", (*Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belâten*, 1972, s. 183-204) yazısında, bu proje dahilinde basılan katalogların da künyeleri vardır.

yük kısmının yeni harflerle kataloglarının çıkarılması işi bitmediği, ne vakit biteceği de pek belli olmadığı için, bu emekdar kataloglar daha uzun zaman hizmet edeceğe benzerler.⁴⁹⁷ Vakıf kütüphanelerinin katalogları şunlardır:

Defter-i Kütübhâne-i Amca Hüseyin Paşa (İstanbul: Atik Zabtiye Sokağı'nda 63 Numaralı Matb., 1310, 60 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Âşir Efendi* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1306, 193 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Âtîf Efendi* (İstanbul: Sultanhamam Caddesi'nde 14 Numaralı Matbaa, 1310, 194 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Ayasofya* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1304, 398 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Beşir Ağa* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1303, 61 s.; İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1304, 35 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Câmi-i Şerîf-i Eyyub* (İstanbul: Atik Zabtiye Sokağı'nda 63 Numaralı Matbaa, 1311, 23 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Çelebi Abdullah Efendi* (İstanbul: Âlem Matb., 1311, 41 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Çorlulu Ali Paşa* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1303, 35 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Dâmad İbrahim Paşa* (İstanbul: Evkâf-ı Hümayun Litografya Destgâhı, 1279, 64 s.; 2. bs., İstanbul: Atik Zabtiye Sokağı'nda 63 Numaralı Matbaa, 1312, 87 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Dâmad-zâde Kadiasker Mehmed Murad (Murad Molla Kütübhânesi Defteri)* (İstanbul: Atik Zabtiye Sokağı'nda 63 Numaralı Matbaa, 1311, 179 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Dügümlü Baba* (İstanbul: Atik Zabtiye Sokağı'nda 63 Numaralı Matbaa, 1310, 47 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Elhac Selim Ağa* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matb., 1310, 134 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Emir Hoca Kemankeş* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 66 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Esad Efendi* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 342 s.), *Çarşamba'da Esad Efendi Medresesi, Yeni Medrese ve Mehmed Ağa Câmi Kütübhâneleri Defteri* (İstanbul: Sultanhamamı Caddesi'nde 14 Numaralı Matbaa, 1310, 30 s.), *Defter-i Fâtih Kütübhânesi* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 380+59 s.), *Defter-i Kütübhâne-i İsmihan Sultan* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matb., 1310, 40 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Feyzullah Efendi ve Şeyh Murad ve Kalkandelenli İsmail Ağa* (İstanbul: Sultanhamam Caddesi'nde 14 Numaralı Matbaa, 1310, 79 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Hacı Beşir Ağa* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 15 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Hâlet Efendi* (İstanbul: Atik Zabtiye Sokağı'nda 63 Numaralı Matbaa, 1312, 96 s.), *Hamîdiye Kütübhânesi'nde Mahfuz Kütüb-i Mevcûdenin Defteridir* (İstanbul, 1300, 152 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Hekimoğlu Ali Paşa* (İstanbul: Âlem Matb., 1311, 72 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Husrev Paşa* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 78 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Karaçelebizâde Hüsameddin* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 15 s.), *Kara Mustafa Paşa ve Musallâ Medresesi ve Hekimoğlu Câmi ve Kuyucu Murad Paşa Kütübhâneleri Defteri* (İstanbul: Atik Zabtiye Sokağı'nda 63 Numaralı Matbaa, 1310, 33 s.), *Kılıç Ali Paşa Kütübhânesi Defteri* (İstanbul: Bâbıâli Caddesi 20 Numaralı Matbaa, 1311, 92 s.), *Köprülü-zâde Mehmed Paşa Kütübhânesi'nde Mah-*

497 Hacıbey-zâde Ahmed Muhtar'ın hazırladığı *Hurûf-i Hecâ Tertibi Üzerine Fihrist-i Umûmî-Vakıf Kütübhânelerine Âit Tertib-i Evvel Kısmı'nın* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, 13 s.) da arkasının gelmeyişi bir talihsizliktir.

fuz Kütüb-i Mevcûdenin Defteridir (İstanbul, 248 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Lâleli* (İstanbul: Kasbar Matb., 1311, 381 s.), *Mahmud Paşa Medresesi ve Rüstem Paşa Kütübhânesi Defteri* (İstanbul: Bâbiâli Caddesi'nde 20 Numaralı Matbaa, 1311, 72 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Medrese-i Servili* (İstanbul: Atik Zabtiye Sokağı'nda 63 Numaralı Matbaa, 1311, 34 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Mihrişâh Sultan* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matb., 1310, 76 s.), *Nûriyosmâniye Kütübhânesi'nde Mevcud Kütüb-i Mevcûdenin Defteridir* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1303, 338 s.; 2. cüz, İstanbul: Vatan Matb., 1926, 115+261 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Râgıb Paşa* (İstanbul: 1285, Takvimhâne-i Âmire Matb., 80 s.; 2. bs., İstanbul: Sultanhamam Caddesi'nde 14 Numaralı Matbaa, 1310, 176 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Selîmiyye* (İstanbul: Bâbiâli Caddesi 20 Numaralı Matbaa, 1311, 74 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Süleymaniyye* (İstanbul: Kasbar Matb., 1310, 111 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Umûmî* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1300, 389 s.), *Aksaray'da Vâlîde Câmi-i Şerîfi Kütübhânesi Defteri* (İstanbul: Bâbiâli Caddesi'nde 20 Numaralı Matbaa, 1311, 69 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Veliyyüddin* (İstanbul: Mahmud Bey Matb., 1304, 286 s.), *Defter-i Kütübhâne-i Yahya Efendi* (İstanbul: Atik Zabtiye Sokağı'nda 63 Numaralı Matbaa, 1310, 47 s.), *Yeni Câmi Kütübhânesi'nde Mahfuz Kütüb-i Mevcûdenin Defteridir* (İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1300, 103 s.).

Ayrıca, bazı şahsa özel kitaplıkların, dergâh ve dernek kütüphanelerinin, resmî kurum kitaplıklarının fihristleri de hazırlanmıştır. Bilhassa İstanbul haricindeki kütüphaneler hakkında en sahih bilgi bu kataloglardan öğrenilmektedir. Meselâ, *Hazret-i Hüdâi Kütübhânesi Fihristi* (116 s.) ile *Kütübhâne-i Dergâh-ı Hüdâi Fihristi* (59 s.) gibi dergâh kitaplıklarının katalogları, *Ârif Hikmet Beyefendi Merhûmun Kaleme Alınan Kütübü Defteridir* (6 s.), *Şeyhülislâm-ı Esbak Hüseyin Hüsnü Efendi Merhûmun Kitabhânesinde Mevcud Kütüb-i Nâdire vü Neffisenin Esâmîsini Hâvî Listedir* (İstanbul: 1328, Matbaa-i Osmâniyye, 40 s.), *Sudûr-ı İzamdan Şem'î Efendi-zâde Merhum Sâfi Bey'in Kütüb-i Mütenevvasını Mübeyyen Defter* (48 s.), *Gölpazarî Hoca Şâkir Efendi Merhûmun Kütüb-i Mütenevvasının Defteridir* (60 s.), *İzmirli İsmail Hakkı Bey Kütübhânesi Fihristidir* (192 s.) gibi tasavvufî edebiyatla da ilgilenmiş şahısların özel kitaplıklarının katalogları yahut daha yenilerden Bedfü'z-zaman'ın hazırladığı *Konya'da Yusuf Ağa ve Şeyh Sadreddin Kütübhâneleri Fihristi* (İstanbul: Necm-i İstikbâl Matb., 1340, 56 s.)⁴⁹⁸ gibi kütüphane katalogları, dinî-tasavvufî mahiyetteki nadir metinler için önemlidir. Süleyman Hüsnü Paşa'nın bizzat tertip ettiği *Kalkandelenli İsmail Ağa Kütübhânesi'nde Mevcud Kitabın Fihristi* (İstanbul: 1293, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Şâhâne Matb.) başlıbaşına bir emek mah-

498 Bazı vilâyet yıllıklarında da benzer bibliyograflara tesadüf edilir. Sözüün gelişi bkz. "Konya Vilâyeti Dâhilinde Bulunan Kütübhânelerde Mevcud Kütübün Cedveli", *Sâlnâme-i Vilâyet-i Konya-1290*, def'a-i sâdis, Konya, 1290, Vilâyet Matb. (ilâve). "Bursa'da Bulunan Kütübhânelerde Mevcud Kütübün Mikdar ve Nevi'leriyle Esâmîsini Mübeyyin Cedvel", *Sâlnâme-i Vilâyet-i Hudâvendigâr-1303*, def'a 13, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, 1303, s. 312-404.

sûlûdür. *Bezmiâlem Vâlide Sultan Gurebâ-i Müslimîn Hastahânesi Dârü'l-kütübü Fihristi* (İstanbul, 1329, 42 s.) gibi, *Anadolu-Bağdad Demiryolları Kütüb-hânesi Tâlîmatnâme ve Fihristi* (Konya: Demiryollar Matb., 1336, 41 s.) gibi kataloglar, umulmayacak ve başka yerde bulunmayacak kitapları haber verirler. Aynı hâl, *Kadıköyü Kütübhâne-i Umûmîsi, Fihrist* (İstanbul: Hilâl Matb., 1330, 18+53+19+4 s.; İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsi Matb., 1336, 23+19 s.) karıştırılırken de yaşanabilir.

Kahire'deki Millî Kütüphâne'nin ilk kataloğunu Fikri Paşa-zâde Ömer Lûtfî hazırlamıştır: *Kütübhâne-i Umûmî Defteri*, Kahire: Türk Matb., 1905, 199 s. Türk soylu Mısır hıdivlerinin özel kütüphanesi ise, Dağistanlı Ali Hilmi Bey tarafından kataloglanmıştır: *Fihrisü'l-kütübî't-Türkiyyeti'l-mevcûdeti fi'l-Kütüb-hâneti'l-Hıdîviyye*, Kahire: Matbaatü'l-Osmâniyye, 1306, 15+559 s. Sonraları bir de *Fihrisü Kütübhâneti'l-Hıdîviyye* (Kahire: Osman Abdürrezzak Matb., 1311, 450 s.) hazırlanmıştır. Şam'a yeni kurulan Kütübhâne-i Umûmî'nin de hemen kataloğu çıkarılmıştır: *Şâm-ı Şerif Kütübhâne-i Umûmîsi'nin Defteridir*, Şam: Cemiyet-i Hayriyye Matb., 1299, 100 s. Son olarak, Kazan'dan da iki katalog tanıtılarak ilgilileri haberdar edelim: *Kazan'da Kütübhâne-i Verese-i Hüseyniyye'nin Mükemmel Esâmî-i Kütübü* (Kazan: Ümid Elektrik Matb., 1912, 48 s.) ve Ahmed Giray Hüseyinî'nin *Mükemmel Esâmî-i Kütübü* (Kazan, 1913).

Eskiden, hayatını kitaplara vakfetmişken göçüp giden ve ardında bıraktığı muhteşem hazinesi kadirbilmez vârisleri tarafından haraç-mezat satışa çıkarılan ediblerin, edebiyatşinasların vereseşi küçük listeler hâlinde bastırılıp meraklısına duyurulurdu. Sahhaflar, ellerine geçen ciddî kitapları, koleksiyonları listeler hâlinde ilân ederlerdi. Sonraları, Arakel'den başlayarak Asır, Kasbar, Karabet gibi büyük kitapçılar da bastıkları kitapların listelerini hazırlamak ve risâleler biçiminde yayımlamak yolunu tuttular. İnatçı ve dikkatli bir araştırmacı, bu listelerden pekçoğuna ulaşabilir. Her ne kadar, listelerin büyük kısmı, bir kitabın vaktinde kimin raflarını süslediği yahut hangi sahhafta satıldığı dışında bir bilgi vermez ise de en azından, izsürmeye alışkın olanları mevcudiyetinden şübhe duyulan eserlerin varlığından haberdar eder.⁴⁹⁹

Serkis Orpilyan⁵⁰⁰ ile Seyyid Abdül-zâde M. Tahir, altı fasla ayrılmış bir bibliyografya kitabı tasarlarlar. "Elsine-i selâse"de son 1300 senedir yazılan her eserin künyesi verilip kısaca konusu tanıtılacak; yazarının hayatı özetlenecek; müellif adını, eser adını ve kronolojik sırayı gözeten indeksler eklenecektir. Niyetin ve metodun açıklandığı bir kitapçıkla proje okuyucuya da tanıtılır (*Mahzenü'l-ulûm Kitabının Münderecâtına Dair Mâlûmat Beyanında Hediye-i Âci-*

499 Nitekim, O. Freiherr von Schlechta-Wssehrd bu yolu izlediğini yazıyor: "Bibliographische Anzeigen, Bericht über die in Constantinopel erschienenen neuesten orientalischen Druckwerke", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 1866, sy. 20, s. 445-448.

500 Serkis Orpilyan'ın ilginç bir çalışması da adında "mir'at" kelimesi geçen kitapların bibliyografyası olan *Mir'âtü'l-merâyâ*'dır (İstanbul: Yuvanaki Panayotidis Matb., 1314, 28 s.).

zânedir, İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1308, 15 s.). Bütün iyi niyete rağmen, iki kişinin altından kalkamayacağı bu dev çalışmanın sadece ilk cildi yayımlanabilir: *Mahzenü'l-ulûm*, c. I, İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matb., 1308, 339 s. Geri kalan kısmın âkıbeti meçhûldür.

Sonraların meşhur paşalarından Mîralay Ahmed Muhtar, bütün askerî literatürü ortaya koyacak büyük bir çalışma planlar. Birkaç cilt olacak kitabın içinde “müellefât-ı topçuyân” gibi, “müellefât-ı piyâdegân” gibi isimler altında süvariler, erkân-ı harbiyye, tıbbiyye-i askeriyye, bahriye, kavânîn ü idâre-i askeriyye ürünleri sıralanacak; bu arada, bir bölüm de “edebîyye-i askeriyye”ye ayrılmaktadır. Çalışmanın sadece *Ahvâl-nâme-i Müellefât-ı Topçuyân* başlığını taşıyan ilk kısmı basılmıştır (*Ahvâl-nâme-i Müellefât-ı Askeriyye-i Osmâniyye*, Kostantuniye: Tahir Bey Matb., 1316, 286 s.).

Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zünûn*'una zeyl olmak iddiası taşıyan bibliyografyanın en geniş, Bağdadlı İsmail Paşa'nın *Îzâhü'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfü'z-zünûn an Esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*'udur. Arapça olarak kaleme alınan eserde, çelebinin bahsetmediği, göremediği yahut kitabını tamamlamasından sonra yazılmış dörtbin kadar Arapça, Farsça, Türkçe eser hakkında özet bilgi bulunur. İsmail Paşa'nın 1920'de vefatından sonra uzun yıllar bir kenarda bekleyen çalışma, Şerefeddin Yalıtıkaya ile Rifat Bilge tarafından yayıma hazırlanmıştır (2 cilt, İstanbul: MEB Yay., 1945-1947; 2. bs., 1972). Paşanın uzun yıllar uğraşarak hazırladığı ve İslâm âleminin dörtbir köşesinde eser vermiş kalem sahiplerinin doğum-ölüm tarihleriyle kitap künyelerini sıraladığı *Hediyyetü'l-ârifin Esmâü'l-müellifin ve Âsârü'l-musannifin* adlı bir diğer çalışması ise, Osmanlı'nın son dönemde oluşturulmuş en önemli kitabiyat kaynaklarından. Türk soylu yazarların “*Rûmî*” diye gösterilmesi, istenen yazarı bulmak için lâkabından aranması gibi garipliklerine rağmen, titizlikle çalışılmış bir bibliyografyadır. Mürettibinin ölümü bu müsveddeleri de bir kenarda unutulmağa mahkûm etmiş ve eser ancak Cumhuriyet'ten sonra basılabilmıştır (c. I, İstanbul: MEB Yay., 1951, 842 s.; c. II, İstanbul: MEB Yay., 1955, 574 s.).⁵⁰¹ İlk cilt Kilisli Rif'at'le İbnülemin tarafından, ikinci cilt ise, İbnülemin ile meşhur sahraf Avni Aktuç tarafından yayıma hazırlanmıştır. Toplam 9.000 kadar yazarın 50.000 kadar eserinin anıldığı bibliyografyanın yeni bir indeksini Nail Bayraktar hazırlamıştır (*Hediyyetü'l-ârifin Esmâü'l-müellifin ve Âsârü'l-musannifin Şöhretler İndeksi*, İstanbul, 1990).

Bitirirken

Okumakta olduğunuz bibliyografya denemesi burada son buluyor olsa da biliyorum ki, daha basıldığını görmeden karşıma yeni yeni yazılar, kitaplar çıka-

501 Bibliyografyanın yayımı üzerine, Rudolf Sellheim'in kaleme aldığı tanıtma yazısı, bu kitabın ne kadar iştiyakla beklendiğini de gösteriyor (“İsmâ'il Başa al-Bagdâdî, Hadiyat al-ârifin asma' al-mu'allifin wa âthâr al-musannifin”, *Oriens*, 1955, c. VIII, s. 295-296).

çak ve niçin vakitlice farkına varıp dahil etmediğimi düşünüp hayıflanacağım. Yine de böyle bir tecrübenin bana kazandırdığı ve inkârı mümkün olmayan faydaları bir yana, aynı yolda benzer çalışmalar yapmayı düşünenler için temel bir çerçeve belirlemenin de keyfini yaşıyorum. Edebiyat tarihimizin temel direği Fuad Köprülü'nün dahi bibliyografyasının üç-dört kere çalışıldığı ve hâlâ pek çok eksisinin olduğu hatırlanırsa, böyle genel bir konuda ortaya konacak tatminkâr bir bibliyografyanın kaç elde, kaç senede oluşturulabileceği hususu okurun insafına bırakılmıştır. Yazmalarının içler acısı hâli bir yana, basılmış kitaplarının bile tam kataloğunu çıkaramayan, periyodiklerinin eksiksiz koleksiyonlarını oluşturamayan, süreli yayın taramaları ve değerlendirmeleri yeni yeni başlamış bir ülkede *TALİD*'in gayretlerinin özendirici olması dileğiyle...

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Klasik Edebiyat Çalışmaları (1839-1922)

M. Kayahan Özgül

Özet

Bu çalışma Tanzimat ve Cumhuriyet dönemi (1839-1922) arasındaki zaman diliminde klasik edebiyatla ilgili yapılan çalışmaların literatürünü içermektedir. Tezkire, biyografi, edebiyat tarihi, inceleme, dergi yazısı, metin neşri, derleme, antoloji, tercüme ve bibliyografya gibi türlerden oluşan bu çalışmalar eleştirel sayılabilecek tarzda tanıtılmıştır. *TALİD*'in literatür çalışmasının, disipline kazandıracağı çerçeve bakımından önemli olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e, Biyografi, *Servet-i Fünun*, Edebiyat Tarihi, Bibliyografya.

Studies on the Classical Literature from Tanzimat to the Republic an Era (1839-1922)

M. Kayahan Özgül

Abstract

This work contains literatures have done on Classical Literature between the Tanzimat and the Republic era (1839-1922). These works which comprise of biography, history of literature, periodical articles, critical editions, anthology, translations and bibliography are examined in a critical way.

Keywords: Tanzimat-Republic Era, History of Literature, *Sarvat-i Funun*, Anthology, Bibliography.

